

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ, ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας σε σχέση με το
γονεϊκό τύπο και το γονεϊκό στρες**

Στεργιανή Δεληλίγκα
(Α.Μ:47)

Μέλη τριμελούς:

Λουμάκου Μαρία, Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε (επιβλέπουσα)

Κλεφτάρας Γεώργιος, Αναπληρωτής καθηγητής Π.Τ.Ε.Α

Μπρουσκέλη Βασιλική, Επίκουρη καθηγήτρια Τ.Ε.Ε.Π.Η

Βόλος, Φεβρουάριος 2015

Υπεύθυνη δήλωση περί μη λογοκλοπής

Η Στεργιανή Δεληλίγκα γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο: **«Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας σε σχέση με το γονεϊκό τύπο και το γονεϊκό στρες»** αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η ΔΗΛΟΥΣΑ

υπογραφή

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την επιρροή που ασκεί ο γονεϊκός τύπος και το γονεϊκό στρες στην προβληματική ή μη προβληματική συμπεριφορά παιδιών προσχολικής ηλικίας που φοιτούν σε παιδικούς σταθμούς. Στην έρευνα συμμετείχαν 60 οικογένειες (115 γονείς και 60 παιδιά 2,5-5 ετών). Οι γονείς συμπλήρωσαν τρία ερωτηματολόγια, ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων, το ερωτηματολόγιο «*The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) Short Version*» (32- items) του Robinson et al. (2001) και το «*Parenting Stress Index (PSI)*» του R. Abidin. Οι συμπεριφορές των παιδιών αξιολογήθηκαν από τις νηπιαγωγούς συμπληρώνοντας το ερωτηματολόγιο ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς «*Preschool Behaviour Checklist*» των J. McGuire και N. Richman (1988). Τα δεδομένα της έρευνας αναλύθηκαν με την χρήση της περιγραφικής στατιστικής, με παραμετρικούς και μη παραμετρικούς δείκτες, καθώς και με την ανάλυση συσχέτισης (Pearson r). Από τα ευρήματα προκύπτει πως υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των γονεϊκών τύπων και της προβληματικής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, τα παιδιά των δημοκρατικών γονιών εμφανίζουν λιγότερο προβληματικές συμπεριφορές. Στατιστικά σημαντική συσχέτιση βρέθηκε και ανάμεσα στο στρες που βιώνουν οι γονείς και της προβληματικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά των γονιών που σκόραραν υψηλά στον παράγοντα στο άγχος ζωής εμφάνιζαν περισσότερες προβληματικές συμπεριφορές. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης μπορούν να αξιοποιηθούν σε προγράμματα πρόληψης της προβληματικής συμπεριφοράς ενδυναμώνοντας τον γονεϊκό ρόλο αλλά και σε θεραπευτικές παρεμβάσεις μέσω της οικογενειακής θεραπείας.

Λέξεις κλειδιά: γονεϊκη τυπολογία, γονεϊκό στρες, προβλήματα συμπεριφοράς

Abstract

The present study examines the influence of the parenting style and parental stress on problematic or non problematic behaviors of preschool age children in day nurseries. 60 families (115 parents and 60 children aged from 2,5 - 5 years old) participated in this survey. Parents completed three questionnaires; one questionnaire of demographics developed by the researcher, «*The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) Short Version*» (32- items) by Robinson et al. (2001) and the «*Parenting Stress Index (PSI)*» by R. Abidin. The children's behaviors were evaluated by their kindergarten teachers according to the «*Preschool Behaviour Checklist*» by J. McGuire and N. Richman (1988). Data were analyzed using descriptive statistics, parametric and non parametric statistics as well as Pearson's correlations. Findings suggested that there is a significant link between parenting styles and behavioral problems. In particular, children of "democratic parents" tend to have less problematic behaviors. Moreover, there was found a statistically significant correlation between the stress of parents and the problematic behavior. Children whose parents earned high scores in factor "life stress" had more problematic behaviors. The findings of the present study can be utilized in problematic behavior prevention programs reinforcing the parental role as well as in treating interventions though family therapy.

Key words: parenting style, parental stress, behavioral problem

Εκτενής περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την επιρροή που ασκεί ο γονεϊκός τύπος και το γονεϊκό στρες στην προβληματική ή μη προβληματική συμπεριφορά παιδιών προσχολικής ηλικίας που φοιτούν σε παιδικούς σταθμούς. Οι γονεϊκοί τύποι αποτελούν πρότυπα κατηγοριοποίησης των γονιών βάσει των αξιών, συμπεριφορών, μεθόδων και πρακτικών κατά την ανατροφή των παιδιών (Darling, 1999). Η πλέον γνωστή και διαδεδομένη γονεϊκή τυπολογία είναι αυτή της Diana Baumrind. Το 1967 η Baumrind προσδιόρισε τρεις τύπους γονέων τους υποστηρικτικούς «authoritative», τους αυταρχικούς «authoritarian» και τους ανεκτικούς «permissive». Σύμφωνα με την Baumrind (1967) η επιρροή του γονέα έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ανάπτυξη του παιδιού. Η πλειονότητα των ερευνητικών δεδομένων συγκλίνει στην άποψη ότι ο τύπος των γονέων επηρεάζει την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, την προσωπικότητα του, την ψυχολογική ευεξία του, τις ακαδημαϊκές του επιδόσεις και τη συμπεριφορά του (Darling, 1999). Το γονεϊκό στρες μπορεί να οριστεί ως ψυχολογική δυσφορία που προκύπτει από τις απαιτήσεις της ανατροφής των παιδιών (Abidin, 1990· Anthony & Anthony, Glanville, Naiman, Waanders, & Shaffer, 2005). Το γονεϊκό στρες έχει βρεθεί πως επηρεάζει την ψυχική ευεξία των γονέων, τη συζυγική ζωή (Lavee, Sharlin, & Katz, 1996· Webster-Stratton, 1989) και τη συμπεριφορά των γονέων. Με τη σειρά της η τελευταία, επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών σε επίπεδο συναισθηματικό, συμπεριφορικό και σωματικό (Crnic & Low, 2002· Deater - Deckard, 1998).

Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φαίνεται πως το γονεϊκό στρες και οι τύποι γονέων σχετίζονται με τη γενικότερη συμπεριφορά των μικρών παιδιών (Aunos, Feldman, & Goupil, 1991) και με τα προβλήματα στη συμπεριφορά τους (Hilliard, Monaghan, Cogen, & Streisand, 2011). Η προβληματική συμπεριφορά είναι πολυπαραγοντικής αιτιολογίας (Herbet, 1998). Ωστόσο, τα παιδιά κάτω των πέντε ετών είναι απόλυτα εξαρτημένα από τη φροντίδα του περιβάλλοντος τους και έτσι είναι λογικό να δίνεται μεγάλη έμφαση στον εντοπισμό των παραγόντων κινδύνου μέσα στην οικογένεια (Gardner & Shaw, 2008).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ο κύριος στόχος της συγκεκριμένης έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο ο γονεϊκός τύπος και το γονεϊκό στρες που βιώνουν οι γονείς επηρεάζουν την προβληματική συμπεριφορά των παιδιών. Στην

έρευνα συμμετείχαν 60 οικογένειες (115 γονείς και 60 παιδιά 2,5-5 ετών). Οι γονείς συμπλήρωσαν τρία ερωτηματολόγια, ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων, το ερωτηματολόγιο «*The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) Short Version*» (32- items) του Robinson et al. (2001) και το «*Parenting Stress Index (PSI)*» του R. Abidin. Οι συμπεριφορές των παιδιών αξιολογήθηκαν από τις νηπιαγωγούς συμπληρώνοντας το ερωτηματολόγιο ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς «*Preschool Behaviour Checklist*» των J. McGuire και N. Richman (1988). Τα δεδομένα της έρευνας αναλύθηκαν με την χρήση της περιγραφικής στατιστικής, με παραμετρικούς και μη παραμετρικούς δείκτες, καθώς και με την ανάλυση συσχέτισης (Pearson r).

Σχετικά με την κλίμακα της γονεϊκής τυπολογίας οι γονείς που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα σκόραραν υψηλά στον *υποστηρικτικό τύπο* (M.O.=4,28) και στον *δημοκρατικό* (M.O.=3,93). Επίσης, το συγκεκριμένο δείγμα, ως προς την κλίμακα του στρες, φαίνεται να παρουσιάζει υψηλότερους μέσους όρους στους παράγοντες *απομόνωση* (M.O.=3,53) και *σύζυγος* (M.O.=3,47). Αναφορικά με τα προβλήματα συμπεριφοράς το δείγμα των παιδιών συγκέντρωσε υψηλότερο σκορ στους παράγοντες *συναισθηματικές διαταραχές* (M.O.=2,61) και *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* (M.O.=2,52). Από τα ευρήματα προκύπτει πως υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των γονεϊκών τύπων και της προβληματικής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, τα παιδιά των *δημοκρατικών γονιών* εμφανίζουν λιγότερο προβληματικές συμπεριφορές. Στατιστικά σημαντική συσχέτιση βρέθηκε και ανάμεσα στο στρες που βιώνουν οι γονείς και της προβληματικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά των γονιών που σκόραραν υψηλά στον παράγοντα *άγχος ζωής* εμφάνιζαν περισσότερες προβληματικές συμπεριφορές. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης μπορούν να αξιοποιηθούν σε προγράμματα πρόληψης της προβληματικής συμπεριφοράς ενδυναμώνοντας τον γονεϊκό ρόλο αλλά και σε θεραπευτικές παρεμβάσεις μέσω της οικογενειακής θεραπείας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iii
Abstract.....	iv
Εκτενής Περίληψη.....	v
Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1: Γονεϊκή τυπολογία (parenting style).....	2
1.1 Επιρροή των τύπων γονέων στην ανάπτυξη του παιδιού.....	5
1.2 Παράγοντες που επηρεάζουν τους τύπους γονέων.....	7
1.3 Διαπολιτισμικές έρευνες για τους τύπους γονέων.....	9
Κεφάλαιο 2: Γονεϊκό στρες (parental stress).....	10
2.1 Γονεϊκό στρες και τύποι γονέων.....	11
2.2 Παράγοντες που επηρεάζουν το γονεϊκό στρες.....	13
Κεφάλαιο 3: Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας.....	15
3.1 Αιτιολογία προβληματικής συμπεριφοράς.....	16
3.2 Ταξινόμηση των προβλημάτων συμπεριφοράς.....	18
3.2.1 Προβλήματα εξωτερίκευσης.....	19
3.2.2 Προβλήματα εσωτερίκευσης.....	21
3.3 Έρευνες για τους τύπους γονέων, το γονεϊκό στρες και τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών.....	22
Κεφάλαιο 4: Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	26
Κεφάλαιο 5: Μέθοδος.....	27
5.1 Συμμετέχοντες.....	27
5.2 Ερευνητικά εργαλεία.....	30
5.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	35
Κεφάλαιο 6: Αποτελέσματα.....	36
6.1 Κλίμακα για τη γονεϊκή τυπολογία.....	36
6.1.1 Παραγοντική ανάλυση.....	36
6.1.2 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά.....	39
6.1.3 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου.....	39
6.1.4 Συσχέτιση δημογραφικών στοιχείων με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου.....	40
6.2 Κλίμακα για το γονεϊκό στρες.....	41

6.2.1 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά.....	41
6.2.2 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου.....	42
6.2.3 Συσχετίσεις μεταξύ των δημογραφικών στοιχείων και των παραγόντων του ερωτηματολογίου.....	43
6.2.4 Συσχετίσεις των τύπων γονέων σε σχέση με τους παράγοντες του γονεϊκού στρες.....	45
6.3 Κλίμακα για τα προβλήματα συμπεριφοράς.....	45
6.3.1 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά	45
6.3.2 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου.....	46
6.3.3 Συσχέτιση των δημογραφικών στοιχείων των παιδιών με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου.....	47
6.3.4 Συσχετίσεις των δημογραφικών στοιχείων των γονιών σε σχέση με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου.....	47
6.3.5 Συσχετίσεις των τύπων γονέων σε σχέση με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου.....	49
6.3.6 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του γονεϊκού στρες και των παραγόντων του ερωτηματολογίου.....	50
Κεφάλαιο 7: Συζήτηση.....	51
Βιβλιογραφία.....	65
Παράρτημα.....	79

Εισαγωγή

Η σχέση γονέα-παιδιού είναι μια μοναδική σχέση, είναι μια σχέση που δεσπόζει μέσα στην ιστορία και τη μυθολογία, έχει υμνηθεί μέσα από την ποίηση, είναι μια σχέση που μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή αλλά και στην απόλυτη λύτρωση. Το να μελετάει κανείς αυτή τη σχέση είναι διαχρονικό και πάντα επίκαιρο αντικείμενο.

Η οικογένεια και ο ρόλος που διαδραματίζει αυτή στη ζωή του παιδιού έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης τόσο των ανθρωπολόγων και των κοινωνιολόγων όσο των ψυχολόγων και των παιδαγωγών. Η οικογένεια αποτελεί ένα παγκόσμιο ανθρωπολογικό φαινόμενο. Οι άνθρωποι παντού και πάντα είχαν οικογένεια, ανεξάρτητα από το βαθμό πολιτισμού ή εξέλιξης. Μερικές από τις βασικές λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια είναι η ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών του παιδιού, η κοινωνικοποίησή του, η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων του και η οικοδόμηση μιας υγιούς προσωπικότητας. Η ποιότητα της οικογενειακής σχέσης παίζει καθοριστικό ρόλο στην ομαλή ή μη ψυχοκοινωνική εξέλιξη του παιδιού. Η οικογένεια είναι αυτή που δίνει την τελική σφραγίδα στην προσωπικότητα του κάθε ατόμου.

Τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών είναι ένα θέμα που απασχολεί ιδιαίτερα γονείς, εκπαιδευτικούς και ειδικούς. Τα αίτια της προβληματικής συμπεριφοράς πάντα θα αποτελούν πεδίο έρευνας για τους επιστήμονες. Στην παρούσα έρευνα θα γίνει απόπειρα να αναδειχθεί η σχέση που ενδεχομένως υπάρχει στον τρόπο ανατροφής των παιδιών, στο στρες που βιώνουν οι γονείς εξαιτίας του γονεϊκού τους ρόλου και στα προβλήματα (συναισθηματικά και συμπεριφορικά) που μπορεί να εμφανίσουν παιδιά προσχολικής ηλικίας. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν αλληλεπιδρούν ιδιαίτερα σε άλλα πλαίσια. Οι γονείς είναι οι πρώτοι άνθρωποι με τους οποίους έρχονται σε επαφή και αυτοί που θα ασκήσουν την πιο σημαντική επίδραση τόσο στην παρούσα όσο και στη μελλοντική συναισθηματική τους υγεία. Θα ήταν επιτόλαιο να πιστεύουμε πως το γονεϊκό στυλ και μόνο που υιοθετούν οι γονείς είναι ικανό να επηρεάσει τη συμπεριφορά των παιδιών. Ο άνθρωπος είναι ένα περίπλοκο πλάσμα και η συμπεριφορά του ένα τελικό προϊόν μυριάδων γενετικών και περιβαλλοντικών επιδράσεων (Herbet, 1998). Στην πράξη θα ήταν αδύνατον να καθορίσουμε σταθερές αιτίες συγκεκριμένων ψυχολογικών προβλημάτων. Ωστόσο, η

παρούσα εργασία επικεντρώνεται σε αυτή τη διάσταση και αντιμετωπίζει τα προβλήματα συμπεριφοράς ως απόρροια του γονεϊκού στυλ και του γονεϊκού στρες. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει η περιγραφή των σχετικών με την έρευνα εννοιών: γονεϊκή τυπολογία, γονεϊκό στρες, προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας.

1. Γονεϊκή τυπολογία (parenting style)

Η γονεϊκότητα αναφέρεται σε συγκεκριμένες συμπεριφορές και μεθόδους που χρησιμοποιούν οι γονείς για την ανατροφή των παιδιών και που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των παιδιών. Είναι ευρέως αναγνωρισμένο ότι οι γονείς διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στη ψυχολογική και συμπεριφορική ευημερία των παιδιών. Παρόλο που οι γονείς διαφέρουν ως προς τον τρόπο που ελέγχουν και επικοινωνούν με τα παιδιά τους, πρωταρχικός στόχος των γονέων είναι να φροντίσουν τη σωματική, τη ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών καθώς και την κοινωνικοποίηση τους (Darling, 1999). Για να γίνει κατανοητή η διαδικασία της κοινωνικοποίησης οι Darling και Steinberg (1993) πρότειναν τη διάκριση μεταξύ των γονεϊκών πρακτικών και της γονεϊκής τυπολογίας.

Οι γονεϊκές πρακτικές (parental practices) ορίζονται ως συμπεριφορές μέσω των οποίων οι γονείς επιτυγχάνουν τους στόχους της κοινωνικοποίησης. Οι γονεϊκές πρακτικές περιλαμβάνουν τις μεθόδους πειθαρχίας (π.χ. σωματική τιμωρία) που χρησιμοποιούν οι γονείς, τη συμμετοχή των γονέων στην καθημερινή ρουτίνα των παιδιών (π.χ. σχολική μελέτη), τις συζητήσεις των γονέων με τα παιδιά, τις στοργικές αλληλεπιδράσεις, τη χρήση των απειλών, την κριτική ή την παροχή ανταμοιβών.

Η γονεϊκή τυπολογία ή γονεϊκό στυλ (parenting style) ορίζεται ως το σύνολο των στάσεων και των συμπεριφορών του γονέα προς το παιδί, οι οποίες δημιουργούν το ανάλογο ψυχολογικό κλίμα μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και κοινωνικοποιείται το παιδί (Darling & Steinberg, 1993· Spera, 2005). Οι γονεϊκοί τύποι αποτελούν πρότυπα κατηγοριοποίησης των γονιών βάσει των αξιών, συμπεριφορών, μεθόδων και πρακτικών κατά την ανατροφή των παιδιών (Darling, 1999).

Η σχέση των γονεϊκών πρακτικών και των γονεϊκών τυπολογιών είναι περίπλοκη. Οι γονεϊκές πρακτικές εμπεριέχονται στις γονεϊκές τυπολογίες. Μέσα από τις γονεϊκές πρακτικές οι γονείς εκφράζουν τον γονεϊκό τους τύπο, τους στόχους και

τις αξίες τους (Fletcher, Walls, Cook, Madison, & Bridges, 2008). Η γονεϊκή τυπολογία είναι πιο ευρεία έννοια και πιο σύνθετη διαδικασία (Darling, 1999). Για παράδειγμα όταν διαφορετικοί γονεϊκοί τύποι χρησιμοποιήσουν κοινές γονεϊκές πρακτικές δεν σημαίνει πως θα έχουμε το ίδιο αποτέλεσμα στη συμπεριφορά του παιδιού (Darling & Steinberg, 1993).

Γονεϊκές τυπολογίες έχουν αναπτυχθεί πολλές και έχουν μελετηθεί διεξοδικά αλλά η πλέον γνωστή και διαδεδομένη τυπολογία είναι αυτή της Diana Baumrind. Το 1967 η Baumrind προσδιόρισε τρεις τύπους γονέων τους υποστηρικτικούς «authoritative», τους αυταρχικούς «authoritarian» και τους ανεκτικούς «permissive».

Η γονεϊκή τυπολογία της Baumrind βασίζεται σε δυο διαστάσεις της «ανταπόκρισης» και της «απαιτητικότητας» (Baumrind, 1991· Maccoby & Martin, 1983) Ο βαθμός ανταπόκρισης αναφέρεται «στη σκόπιμη ενίσχυση της ατομικότητας, της αυτοεπιβεβαίωσης και της αυτορρύθμισης καθώς και της ανταπόκρισης του γονέα στις ανάγκες και στις απαιτήσεις του παιδιού» (Baumrind, 1991, p.p. 62). Ο βαθμός απαιτητικότητας αναφέρεται «στις απαιτήσεις που έχουν οι γονείς από τα παιδιά να είναι ενσωματωμένα στο σύνολο της οικογένειας, τις απαιτήσεις τους για ωριμότητα, εποπτεία, πειθαρχία και την προθυμία τους να αντιμετωπίσουν το παιδί που δεν υπακούει» (Baumrind, 1991, p.p. 61–62). Ο καθένας από αυτούς τους τύπους αντανακλά διαφορετικές γονικές αξίες, πρακτικές, στάσεις και συμπεριφορές των γονέων (Baumrind, 1991). Στη συνέχεια θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση των τυπικών χαρακτηριστικών των γονεϊκών τύπων της Baumrind.

Οι υποστηρικτικοί γονείς σκοράρουν υψηλό βαθμό τόσο στην απαιτητικότητα όσο και στην ανταπόκριση (Maccoby & Martin, 1983). Οι υποστηρικτικοί γονείς είναι απαιτητικοί, αλλά και στοργικοί ταυτοχρόνως, ενώ οι προσδοκίες τους κυμαίνονται σε λογικά επίπεδα και σε σχέση πάντα με τις δυνατότητες του παιδιού (Baumrind, 1971, 1991). Ασκούν έλεγχο στα παιδιά τους σεβόμενοι παράλληλα την προσωπικότητά τους, τους εμπνέουν τις κοινωνικές αξίες και έχουν υψηλό ποσοστά οικειότητας. Ενθαρρύνουν το διάλογο, συζητάνε μαζί τους και τους παρέχουν εξηγήσεις, όποτε χρειαστεί. Οι απαιτήσεις τους είναι λογικές και τις επεξηγούν πάντα με επιχειρήματα. Οι υποστηρικτικοί γονείς δεν έχουν μόνο απαιτήσεις από τα παιδιά τους αλλά ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους με ζεστασιά και τους παρέχουν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο μπορούν να εξερευνήσουν και να αναπτύξουν τα ενδιαφέροντα τους (Mash & Johnston, 1983). Είναι συνεπείς ως προς τον τρόπο

ανατροφής των παιδιών, οι κανόνες που ορίζει η οικογένεια είναι παραδεκτοί από όλα τα μέλη, τα παιδιά έχουν επίγνωση για το ποιες συμπεριφορές είναι αποδεκτές στο οικογενειακό πλαίσιο. Οι γονείς ενθαρρύνουν και σέβονται τις πρωτοβουλίες των παιδιών τους και ζητούν την άποψη τους σε οικογενειακά θέματα (Maccoby & Martin, 1983· Spera, 2005). Τέλος, υποστηρίζουν και ενθαρρύνουν την αυτονομία των παιδιών.

Οι *αυταρχικοί* γονείς έχουν υψηλές απαιτήσεις από τα παιδιά και δείχνουν χαμηλό βαθμό ανταπόκρισης στις ανάγκες τους (Maccoby & Martin, 1983). Οι αυταρχικοί γονείς δίνουν μεγάλη σημασία στον έλεγχο των παιδιών τους και στην υπακοή των εντολών τους από αυτά (Papalia, Wendkos, & Duskin, 2006). Αυτός ο τύπος γονιού περιλαμβάνει τη χρήση στρατηγικών άμεσης τιμωρίας (Querido, Warner, & Eyberg, 2002). Επιβάλλουν αυστηρά πρότυπα και κανόνες στα παιδιά τους και απαιτούν να συμμορφώνονται απόλυτα με αυτούς. Δεν ενθαρρύνουν την αυτονομία των παιδιών· είναι αδιάλλακτοι· δεν υπάρχει αμφίδρομη επικοινωνία με τα παιδιά και θεωρούν πως είναι υποχρεωμένα να συμμορφώνονται στις επιθυμίες τους και σε αυτό που οι ίδιοι θεωρούν σωστό δίχως να δίνουν εξηγήσεις (Baumrind, 1966). Δεν είναι στοργικοί και δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους (Baumrind, 1971, 1989, 1991). Οι αυταρχικοί γονείς απαιτούν από τα παιδιά τους να επιδεικνύουν κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά, χωρίς όμως οι ίδιοι να συμβάλλουν καθόλου σε αυτό. Οι αυταρχικοί γονείς κατηγορούν και μαλώνουν τα παιδιά όταν αποτυγχάνουν και δεν τους παρέχουν ένα οργανωτικό και υποστηρικτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα παιδιά θα επιλύουν τα προβλήματα τους ή θα διερευνούν τις πιθανές αιτίες που συνέβαλαν στην αποτυχία τους. Γενικά μπορεί να ειπωθεί πως δεν υποστηρίζουν την αυτονομία των παιδιών (Baumrind, 1971, 1991).

Οι *επιτρεπτικοί* γονείς είναι σχετικά μέτριοι προς τη στοργή και την ανταπόκριση που δείχνουν στα παιδιά τους και καθόλου απαιτητικοί (Baumrind, 1971, 1973· Maccoby & Martin, 1983). Ασκούν χαμηλό έλεγχο και φροντίδα στα παιδιά τους (Papalia et al., 2006), έχουν χαμηλές απαιτήσεις από τα παιδιά και δεν χρησιμοποιούν περιορισμούς στις συμπεριφορές αυτών (Querido et al., 2002). Αποδέχονται κάθε παρόρμηση και επιθυμία των παιδιών τους και σπάνια τα τιμωρούν. Τα παιδιά των επιτρεπτικών γονέων συνήθως επιδεικνύουν ανώριμες συμπεριφορές (Maccoby & Martin, 1983). Οι γονείς δεν ασκούν έλεγχο, δεν θέτουν όρια στα παιδιά και ούτε τα υποχρεώνουν να ακολουθούν κάποια πρότυπα

συμπεριφοράς (Baumrind, 1966). Παρόλα αυτά οι ανεκτικοί γονείς παρέχουν την οργανωτική δομή και τον υποστηρικτικό έλεγχο που είναι απαραίτητος για την επίτευξη των στόχων που μπορεί να έχουν επιλεχθεί από τα παιδιά (Baumrind, 1971, 1991). Είναι πιθανό είτε να αγνοήσουν προβληματικές συμπεριφορές των παιδιών είτε να εφαρμόσουν ασυνεπή χαλαρό έλεγχο όταν η συμπεριφορά των παιδιών είναι απερίσκεπτη. Ακόμα, η αποδοχή που δείχνουν στο παιδί σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή δεν δείχνει ξεκάθαρα τις αποδεκτές κοινωνικές ευθύνες του παιδιού και δεν διαφοροποιεί σωστά την ώριμη και αξιόπαινη συμπεριφορά του από την αλόγιστη και απερίσκεπτη. Ο επιτρεπτικός γονέας είναι συνήθως απορριπτικός και αδιάφορος (Baumrind, 1971, 1991· Spera, 2005). Τα παιδιά των επιτρεπτικών γονέων έχουν απόλυτη ελευθερία, δεν έχουν κανένα έλεγχο κάτι που μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στην παραμέλησή τους.

Αργότερα, οι Maccoby και Martin (1983) πρότειναν ένα νέο πιο εμπλουτισμένο μοντέλο, στο οποίο διαχώρισαν τον επιτρεπτικό τύπο σε δυο υπό-τύπους τον *επιτρεπτικό-επιεική* «permissive-indulgent» και τον *επιτρεπτικό-αδιάφορο* «permissive-indifferent». Ο επιτρεπτικός-επιεικής γονέας εμπλέκεται στη ζωή του παιδιού του, δεν έχει μεγάλες προσδοκίες από το παιδί και του δίνει μεγάλη ελευθερία μη ελέγχοντας τις αρνητικές συμπεριφορές του. Ο επιτρεπτικός-επιεικής γονέας δεν θέτει όρια και παρέχει μέτρια υποστήριξη στο παιδί. Ο επιτρεπτικός-αδιάφορος γονέας χαρακτηρίζεται από πολύ λίγη στοργή και ζεστασιά, δεν εμπλέκεται στη ζωή του παιδιού του και δεν αλληλεπιδρά μαζί του. Δεν παρέχει ούτε έλεγχο, ούτε στήριξη.

1.1 Επιρροή των τύπων γονέων στην ανάπτυξη του παιδιού

Σύμφωνα με την Baumrind (1967) η επιρροή του γονέα έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ανάπτυξη του παιδιού. Η πλειονότητα των ερευνητικών δεδομένων συγκλίνει στην άποψη ότι ο τύπος των γονέων επηρεάζει την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, την προσωπικότητα του, την ψυχολογική ευεξία του, τις ακαδημαϊκές του επιδόσεις και τη συμπεριφορά του (Darling, 1999). Υπάρχουν εμπειρικές αποδείξεις για συγκεκριμένες συμπεριφορές ανατροφής που προωθούν τη θετική προσαρμογή των παιδιών, έχουν θετική επίδραση στην γνωστική ικανότητα, την ακαδημαϊκή επίδοση, τη συναισθηματική σταθερότητα και την ψυχοκοινωνική τους υγεία (Fletcher et al., 2008).

Γενικώς, έχει αποδειχθεί ότι ο γονεϊκός τύπος ανατροφής συσχετίζεται με το προφίλ των παιδιών και των εφήβων (Cole & Cole, 2001). Επίσης, τελευταία, έχει φανεί ότι οι ανεπαρκείς και τιμωρητικές γονεϊκές πρακτικές (π.χ. ασυνεπής συμπεριφορά προς τα παιδιά, χαλαρή επίβλεψη και ενασχόληση με αυτά και επιβολή αυστηρής πειθαρχίας) συσχετίζονται με την ανάπτυξη και τη διατήρηση των προβλημάτων διαγωγής (Chamberlain, et al., 1997 στο Κολιάδης, 2010). Από μελέτες σε παιδιά προσχολικής ηλικίας που πραγματοποίησε η Baumrind διαπίστωσε τα εξής: τα παιδιά αυταρχικών γονέων βιώνουν έντονες ψυχικές συγκρούσεις και είναι ευερέθιστα, τα αγόρια των αυταρχικών γονιών έχουν εντονότερες δυσκολίες στις κοινωνικές σχέσεις και μεγαλύτερες πιθανότητες από άλλα αγόρια να δείξουν θυμό και απειθαρχία σε ανθρώπους που ασκούν εξουσία (Cole & Cole, 2001). Τα παιδιά και οι έφηβοι των αυταρχικών γονιών τα καταφέρνουν λιγότερο καλά στο σχολείο, έχουν περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς, έχουν ελλειψείς κοινωνικές δεξιότητες, χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης (Baumrind, 1989· Chao, 2001· Park & Bauer, 2002· Querido et., 2002· Steinberg, Mounts, Lamborn, & Dornbusch, 1991).

Τα παιδιά των επιτρεπτικών γονέων είναι παρορμητικά, εγωκεντρικά, επιθετικά και με χαμηλή αυτοπεποίθηση. Είναι ανώριμα, δυσκολεύονται να αναλάβουν τις ευθύνες των πράξεων τους καθώς και να ενεργήσουν αυτόνομα (Maccoby & Martin, 1983). Τα παιδιά και οι έφηβοι των επιτρεπτικών γονιών όπως και των αυταρχικών είναι πολύ πιθανόν να αναπτύξουν προβλήματα συμπεριφοράς, τα καταφέρνουν λιγότερο καλά στο σχολείο, αλλά σε σύγκριση με τα παιδιά των αυταρχικών γονιών έχουν χαμηλότερα επίπεδα κατάθλιψης (Baumrind, 1989· Chao, 2001· Park & Bauer, 2002· Querido et al., 2002· Steinberg et al., 1991).

Σε αντίθεση με τους δυο προηγούμενους τύπους, τα παιδιά των υποστηρικτικών γονέων χαρακτηρίζονται από πνεύμα συνεργασίας, έχουν αυτοπεποίθηση και ενεργητικότητα, είναι φιλικά, προσανατολίζονται προς την επίτευξη των στόχων τους (Gottman, 2000) έχουν καλύτερες ακαδημαϊκές επιδόσεις και είναι περισσότερο κοινωνικά επαρκή (Baumrind & Black, 1967). Το υποστηρικτικό στυλ ανατροφής σχετίζεται με θετική κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική εξέλιξη των παιδιών και των εφήβων (Baumrind, 1989· Chao, 2001· Park & Bauer, 2002· Querido et al., 2002· Steinberg et al., 1991).

Έρευνες ετών από την Baumrind (e.g., 1966, 1968, 1989, 1996) ανέδειξαν το υποστηρικτικό τύπο γονέα ως τον πιο αποτελεσματικό. Ο υποστηρικτικός τύπος χαρακτηρίζεται από ζεστασιά, απαιτητικότητα και ψυχολογική αυτονομία. Η ζεστασιά αντιστοιχεί στη συναισθηματική ανταπόκριση όπως είναι η αγάπη, η υποστήριξη και η δέσμευση (Baumrind, 1966). Τα χαρακτηριστικά αυτά βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες και την αυτοεικόνα τους (Maccoby & Martin, 1983). Σύμφωνα με τον Steinberg (1990) η απαιτητικότητα των υποστηρικτικών γονιών υποδηλώνει λογικές απαιτήσεις, την τήρηση των κανόνων συμπεριφοράς από τα παιδιά και όταν είναι αναγκαίο επιβολή της πειθαρχίας. Οι πτυχές αυτές της ανατροφής βοηθούν τα παιδιά να ασκούν έλεγχο στη ζωή τους και να αναλαμβάνουν την κοινωνική τους ευθύνη (Maccoby & Martin, 1983). Τέλος, μέσα από την ψυχολογική αυτονομία οι γονείς ενθαρρύνουν τα παιδιά να εκφράζουν τις απόψεις τους και να διεκδικούν την ατομικότητά τους, έτσι ώστε να νιώθουν επαρκή και με αυτοπεποίθηση (Maccoby & Martin, 1983).

Εξελικτικά, από την προσχολική ηλικία μέχρι και την εφηβεία φαίνεται πως τα παιδιά των υποστηρικτικών γονέων είναι πιο ώριμα και με τα λιγότερα ψυχολογικά και συμπεριφορικά προβλήματα (Kaufmann et al., 2000).

1.2 Παράγοντες που επηρεάζουν τους τύπους γονέων

Σύμφωνα με τον Belsky (1984) η ανατροφή των παιδιών επηρεάζεται από το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η σχέση γονέα-παιδιού. Κάποιοι από τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τις γονεϊκές πρακτικές και να διαμορφώσουν το γονεϊκό στυλ ανατροφής είναι ορισμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας του παιδιού, η σχέση των συζύγων, η έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης, η προσωπικότητα και το αναπτυξιακό ιστορικό των γονιών, εμπειρίες κοινωνικοποίησης των γονιών, οικογενειακό πολιτιστικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, το οικογενειακό πλαίσιο και τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της μητέρας μπορούν να μας δώσουν πολλές πληροφορίες σχετικά με τον γονεϊκό τύπο και τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών. Για παράδειγμα, το γονεϊκό στυλ που υιοθετούν οι μητέρες φαίνεται να επηρεάζεται από την ευημερία-ευεξία ή την χαμηλή τους αυτοεκτίμηση (Belsky, 1984· Maccoby & Martin, 1983). Σε έρευνα που έγινε στην Κωνσταντινούπολη σχετικά με τους τύπους γονέων και τη συζυγική αρμονία φάνηκε πως υπάρχει θετική συσχέτιση της καλής σχέσης του ζευγαριού με τον υποστηρικτικό

τύπο γονέα και αρνητική συσχέτιση με τον αυταρχικό και τον επιτρεπτικό τύπο (Sevinc & Garip, 2010).

Επίσης, κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών (π.χ. διαγνωσμένες διαταραχές, ηλικία του παιδιού) είναι δυνατόν να επηρεάσουν το γονεϊκό τύπο. Για παράδειγμα, σε έρευνα φάνηκε πως γονείς με παιδιά με αναπτυξιακές διαταραχές ήταν πιο υποστηρικτικοί από τους γονείς των τυπικά αναπτυσσόμενων παιδιών, όταν τα παιδιά αυτά ήταν μικρής ηλικίας. Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, οι γονείς παύουν να είναι το ίδιο υποστηρικτικοί. Έτσι, μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα φαίνεται πως το γονεϊκό στυλ μπορεί να επηρεάζεται τόσο από τα αν ένα παιδί έχει κάποια αναπτυξιακή διαταραχή όσο και από την ηλικία του. Αυτό που φάνηκε στην έρευνα ήταν πως οι γονείς των μικρότερων παιδιών π.χ. τριών ετών και κάτω υιοθετούν περισσότερο το υποστηρικτικό και επιτρεπτικό στυλ ενώ στην ηλικία των δέκα ετών και πάνω το φάσμα των στυλ που υιοθετούν οι γονείς είναι πιο ευρύ (Woolfson & Grant, 2006). Σε έρευνες με γονείς παιδιών με διαταραχή ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητα (ΔΕΠΥ) φάνηκε πως οι μητέρες αυτών των παιδιών είναι πιο ελεγκτικές, πιο αρνητικές και λιγότερο κοινωνικά δραστήριες (Barkley, 1998· Campbell, 1995· Campbell, Shaw, & Gilliom, 2000· Johnston & Mash, 2001) Επίσης, οι Campbell, Shaw και Gilliom (2000) σε έρευνα τους διαπίστωσαν ότι τα εν λόγω παιδιά προσχολικής ηλικίας τα οποία συνέχισαν να έχουν εξωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς στη μέση παιδική ηλικία ήταν αυτά των οποίων οι μητέρες χρησιμοποιούσαν υψηλά επίπεδα αρνητικού ελέγχου.

Τέλος, σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση του γονεϊκού τύπου και του στυλ ανατροφής φαίνεται πως ασκούν ορισμένοι δημογραφικοί παράγοντες. Οι δημογραφικοί παράγοντες δεν έχουν άμεση επιρροή στα παιδιά αλλά έμμεση. Δηλαδή, οι δημογραφικοί παράγοντες επηρεάζουν και διαμορφώνουν τους παράγοντες ανατροφής και εκείνοι με τη σειρά τους ασκούν επιρροή στη συμπεριφορά των παιδιών. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες είναι η μικρή ηλικία γάμου των γονιών, οι μονογονεϊκές οικογένειες και το χαμηλό εκπαιδευτικό και οικονομικό επίπεδο. Ο αυταρχικός γονεϊκός τύπος, καθώς και οι τιμωρητικές γονεϊκές πρακτικές βρέθηκαν να σχετίζονται και με το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο (Kaufmann et al., 2000). Στην έρευνα των Querido, Warner και Eyberg (2002) βρέθηκε πως όσο πιο υψηλό ήταν το εισόδημα τόσο πιο υποστηρικτικοί ήταν οι γονείς. Επίσης, η εκπαίδευση της μητέρας μπορεί να επηρεάσει την ανατροφή των

παιδιών. Οι μητέρες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ήταν πιο αυταρχικές. Τέλος, οικογένειες με χαμηλό εισόδημα και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο υιοθετούσαν τον επιτρεπτικό τύπο. Παρόμοια ήταν τα αποτελέσματα και σε έρευνα των Jano, Ronning, Heyerdahl και Rudmin (2004) στη βόρεια Νορβηγία όπου φάνηκε πως οι γονείς με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο χρησιμοποιούν σκληρότερους τρόπους πειθαρχίας.

1.3 Διαπολιτισμικές έρευνες για τους τύπους γονέων

Σύμφωνα με τους Darling και Steinberg (1993) ο γονεϊκός τύπος ανατροφής είναι μια οικουμενική έννοια που συναντάται σε όλους τους πολιτισμούς. Ωστόσο, κάθε πολιτισμός υιοθετεί διαφορετικές αξίες κι αυτό έχει διαφορετικές συνέπειες στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Για παράδειγμα, σε δυτικές χώρες, όπως είναι η Γερμανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής δίνεται έμφαση σε ατομιστικές αξίες, ενώ στην Κίνα και την Ελλάδα προωθείται η συλλογικότητα και η ευσυνειδησία. Ο πολιτισμός, μάλιστα, αποτελεί τη σπουδαιότερη μεταβλητή διαφοροποίησης των γονεϊκών αντιλήψεων συγκριτικά με το φύλο του γονέα και το φύλο του παιδιού (Παυλόπουλος, 2008). Για παράδειγμα σε έρευνα των Liu και Guo (2010) βρέθηκε ότι οι Κινέζες μητέρες είναι πιο αυταρχικές και λιγότερο υποστηρικτικές στην αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους από ότι είναι οι Καναδές μητέρες. Σε παρόμοια έρευνα που έγινε σε Ινδές μητέρες που ζούσαν στην Αμερική και σε Ινδές που ζούσαν στην Ινδία, βρέθηκε πως εκείνες που ζούσαν και μεγάλωναν τα παιδιά τους στην Αμερική ήταν πιο υποστηρικτικές σε σχέση με αυτές που ζούσαν στην Ινδία, οι οποίες ήταν πιο αυταρχικές (Jambunathan, & Counselman, 2002). Στην ελληνική κοινωνία συναντάται και ένας ακόμα τύπος γονέα, ο *αυστηρός τύπος* (strict parent) ο οποίος περιλαμβάνει χαρακτηριστικά τόσο του αυταρχικού όσο και του υποστηρικτικού γονέα χωρίς όμως να ταυτίζεται με κανέναν από αυτούς (Μαριδάκη – Κασσωτάκη Α., 2009· Αντωνοπούλου Α. και Τσίτσας Γ., 2011).

Η Sorkhabi (2005) ύστερα από ανασκόπηση διαπολιτισμικών ερευνών κατέληξε πως η γονεϊκή τυπολογία της Baumrind βρίσκει εφαρμογή τόσο στις συλλογικές όσο και στις ατομικιστικές κοινωνίες. Στις έρευνες αυτές έχουν ευρέως παρατηρηθεί οι ευεργετικές επιδράσεις για τα παιδιά του υποστηρικτικού τύπου γονέα αλλά και οι αρνητικές επιπτώσεις του αυταρχικού και ανεκτικού τύπου. Οι μελέτες δείχνουν πως η αυταρχική συμπεριφορά των γονιών και οι διαστάσεις αυτής

(απαίτηση υπακοής, περιορισμός της αυτονομίας) ερμηνεύονται με παρόμοιο τρόπο από τα παιδιά και από τους εφήβους διαφορετικών πολιτισμών. Τα αποτελέσματα στη συμπεριφορά των παιδιών (κακή προσαρμογή, χαμηλή επίτευξη στόχων) των οποίων οι γονείς χρησιμοποιούν αυταρχικές μεθόδους ανατροφής είναι παρόμοια τόσο στις ατομικιστικές όσο και στις συλλογικές κουλτούρες.

Η διαπολιτισμική αξία του υποστηρικτικού τύπου επιβεβαιώνεται μέσα από έρευνες. Σε έρευνα που έγινε σε οικογένειες αφροαμερικανών με παιδιά προσχολικής ηλικίας φάνηκε να υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στον τύπο γονέα και στα προβλήματα συμπεριφοράς. Ο υποστηρικτικός τύπος σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και αντίθετα οι γονείς που σκοράρανε χαμηλότερα στον υποστηρικτικό τύπο είναι αυτοί που ανέφεραν πως τα παιδιά τους εμφάνιζαν περισσότερα προβλήματα (Querido et al., 2002). Παρόμοια ήταν τα αποτελέσματα σε παλαιότερες έρευνες σε ευρωαμερικανούς (Baumrind, 1983) καθώς και σε κινέζους. Στην έρευνα των Chen, Dong και Zhou (1997) με δείγμα οικογένειες Κινέζων φάνηκε πως ο υποστηρικτικός τύπος γονέα συσχετίζεται με καλύτερη σχολική και κοινωνική προσαρμογή των παιδιών. Τέλος, σε έρευνα των Αντωνοπούλου, Αλεξόπουλου και Μαριδάκη-Κασσωτάκη (2012) φάνηκε πως οι έφηβοι που αξιολογούν θετικά την αυτοεκτίμησή τους και την ενσυναίσθησή τους, θεωρούν πως ο τύπος που ταιριάζει στον δικό τους πατέρα είναι ο υποστηρικτικός.

2. Γονεϊκό στρες (parental stress)

Το άγχος είναι ένα πολυδιάστατο κατασκεύασμα το οποίο μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί με διάφορους τρόπους ανάλογα με τις πηγές και το πλαίσιο του στρεσογόνου γεγονότος (Crnic, Arbona, Baker, & Blacher, 2009· Crnic & Low, 2002). Το γονεϊκό στρες μπορεί να οριστεί ως ψυχολογική δυσφορία που προκύπτει από τις απαιτήσεις της ανατροφής των παιδιών (Anthony & Anthony, Glanville, Naiman, Waanders, & Shaffer, 2005). Όταν οι απαιτήσεις αυτές υπερβαίνουν τους προσωπικούς και κοινωνικούς πόρους που διαθέτουν οι γονείς για την ανατροφή των παιδιών τότε οι γονείς βιώνουν στρες (Abidin, 1990· Cooper, McLanahan, Meadows, & Brooks-Gunn, 2009· Deater-Deckard, Smith, Ivy, & Petrill, 2005).

Οι Mash και Johnston, (1990) θεωρούν το γονεϊκό στρες ένα σύνθετο κατασκεύασμα που αποτελείται από τρεις συνιστώσες: συμπεριφορικές,

συναισθηματικές και νοητικές. Παρά το γεγονός ότι όλοι οι γονείς βιώνουν κάποιο βαθμό άγχους για την ανατροφή των παιδιών (Crnic & Greenberg, 1990) μερικοί γονείς μπορεί να βιώσουν τόσο έντονο άγχος ώστε να έχουν έντονη αποστροφή και αρνητικά συναισθήματα προς τον εαυτό τους αλλά και προς τα παιδιά τους. Οι γονείς που έχουν αυξημένες πιθανότητες να εμφανίσουν στρες είναι αυτοί που βλέπουν τα παιδιά τους ως ιδιότροπα, απαιτητικά, νιώθουν πως οι αλληλεπιδράσεις μαζί τους είναι δύσκολες και χαρακτηρίζονται από έλλειψη ευχαρίστησης και θετικής ενίσχυσης (Jackson & Huang, 1998· Ostberg & Hagekull, 2000). Το γονεϊκό στρες έχει βρεθεί πως επηρεάζει την ψυχική ευεξία των γονέων, τη συζυγική ζωή (Lavee, Sharlin, & Katz, 1996· Webster-Stratton, 1989) και τη συμπεριφορά των γονέων. Με τη σειρά της η τελευταία, επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών σε επίπεδο συναισθηματικό, συμπεριφορικό και σωματικό (Crnic & Low, 2002· Deater - Deckard, 1998).

2.1 Γονεϊκό στρες και τύποι γονέων

Το άγχος που σχετίζεται με το γονικό ρόλο επηρεάζει την οικογενειακή ατμόσφαιρα και είναι ένας καθοριστικός παράγοντας αρνητικής επιρροής στην ανατροφή των παιδιών. Επομένως, μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη σχέση γονέα-παιδιού (Ostberg & Hagekull, 2000). Οι γονείς που βιώνουν υψηλά επίπεδα στρες είναι πολύ πιθανόν να είναι αυταρχικοί, σκληροί και αρνητικοί με το γονεϊκό τους ρόλο, να εμπλέκονται λιγότερο και να είναι ασυνεπής ως προς την ανατροφή των παιδιών (Crnic & Greenberg, 1990· Deater - Deckard, 1998· Wilson & Durbin, 2010· Wolfson & Grant, 2006). Οι αγχωμένοι γονείς είτε υιοθετούν τον ανεκτικό τύπο γονέα αποφεύγοντας έτσι τελείως τις συγκρούσεις με τα παιδιά τους είτε τον αυταρχικό, χρησιμοποιώντας ισχυρές στρατηγικές ελέγχου (Fendrich, Warner, & Weissman, 1990).

Έχει φανεί από έρευνα των Park και Walton-Moss (2012) πως τα επίπεδα του στρες που βιώνουν οι γονείς διαφέρουν ανάλογα με το γονεϊκό στυλ ανατροφής που υιοθετούν. Χαμηλότερα επίπεδα στρες φαίνεται να βιώνουν οι γονείς που υιοθετούν υποστηρικτικό γονεϊκό στυλ, ενώ περισσότερο στρες βιώνουν οι γονείς που δεν υιοθετούν κάποιο συγκεκριμένο στυλ και είναι «αμελείς» ως προς τον τρόπο που ασκούν το γονεϊκό τους ρόλο. Στη συγκεκριμένη έρευνα που διεξήχθη στην Κορέα

φάνηκε πως τα παιδιά των οποίων οι γονείς υιοθετούν το υποστηρικτικό και το επιτρεπτικό στυλ υιοθετούν πιο υγιεινές συνήθειες ζωής (διατροφικές συνήθειες, σωματική δραστηριότητα, ασφαλής συμπεριφοράς) από τι τα παιδιά που έχουν αυταρχικούς γονείς ή γονείς που δεν εμπίπτουν σε καμία κατηγορία (Park & Walton-Moss, 2012).

Σε έρευνα που έγινε σε 39 πολιτείες των Η.Π.Α και τον Καναδά σε μητέρες που είχαν υιοθετήσει παιδιά (κυρίως κορίτσια) προσχολικής ηλικίας από την Κίνα, έδειξαν πως το γονεϊκό στρες και ο αυταρχικός και επιτρεπτικός τύπος γονέα συσχετίζονται θετικά με τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών. Όσοι έχουν υψηλό γονεϊκό στρες, υιοθετούν τον αυταρχικό και ανεκτικό τύπο γονέα και όσο υψηλότερο είναι το στρες, τόσο περισσότερο αυξάνονται τα προβλήματα των παιδιών (Xing Tan, Camras, Deng, Zhang, & Lu, 2012). Το γονεϊκό στυλ που υιοθετεί κάθε γονιός εξαρτάται τόσο από τα στρες που βιώνει ο ίδιος ως ανεξάρτητο άτομο όσο και από τα συναισθήματα, το στρες και την υποστήριξη που δέχεται από τον/ την σύντροφο του (Kenny, Kashy, & Cook, 2006).

Επίσης, δεν αποτελεί έκπληξη πως οι γονείς παιδιών με διαταραχές βιώνουν υψηλά επίπεδα στρες. Σε έρευνα οι Wolfson και Grant (2006) διαπίστωσαν ότι οι μητέρες των παιδιών με αναπτυξιακές δυσκολίες, βίωναν υψηλότερα επίπεδα στρες και υιοθετούσαν πιο αυταρχικό στυλ ανατροφής από τις μητέρες με τυπικά αναπτυσσόμενα παιδιά. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι το στρες που νιώθουν οι μητέρες ως αποτέλεσμα των δύσκολων συμπεριφορών των παιδιών τους, ενδέχεται να έχει επιπτώσεις στο επίπεδο του ελέγχου που χρησιμοποιούν. Και οι γονείς παιδιών με ΔΕΠΥ βιώνουν υψηλά επίπεδα στρες (Fisher, 1990· Johnston & Mash, 2001). Η βαρύτητα των συμπτωμάτων του παιδιού με ΔΕΠΥ και η ιδιοσυγκρασία του παιδιού είναι πιθανό να επηρεάσουν τις αλληλεπιδράσεις των γονιών με τα παιδιά π.χ. «δύσκολα» παιδιά προκαλούν περισσότερο άγχος οδηγώντας τους γονείς σε μια πιο εχθρική στάση, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού. Παρόμοια ήταν και τα αποτελέσματα της έρευνας των Healey Flory, Miller και Halperin (2011) όπου φάνηκε πως οι μητέρες αυτών των παιδιών βίωναν περισσότερο στρες, ήταν τιμωρητικές, πιο ασυνεπής στον τρόπο ανατροφής και η στάση τους ως προς το γονεϊκό ρόλο ήταν πιο χαλαρή. Αντίθετα, οι μητέρες που βίωναν πιο θετικά το γονεϊκό τους ρόλο είχαν και πιο λειτουργικά παιδιά. Η θετική

άσκηση του ρόλου αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα και μετρίαζε τα συμπτώματα των παιδιών.

2.2 Παράγοντες που επηρεάζουν το γονεϊκό στρες

Από έρευνες φαίνεται πως το γονεϊκό στρες επηρεάζεται από τα οικογενειακά δημογραφικά χαρακτηριστικά και από την κοινωνική υποστήριξη που δέχεται η οικογένεια (Johnston & Mash, 2001· Kadesjjo, Stenlund, Wels, Gillberg, & Hagglo, 2002· Olsson & Hwang, 2002). Το στρες που νιώθουν οι μητέρες εντείνεται συνήθως από το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης τους, την αύξηση του αριθμού των παιδιών τους, την έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης και την ηλικία τους (Ostberg & Hagekull 2000). Οι έρευνες για το στρες που βιώνουν οι πατέρες είναι πιο σπάνιες. Ωστόσο, αυτές που έχουν γίνει δείχνουν πως οι παράγοντες που αυξάνουν την πιθανότητα να νιώσουν οι πατέρες στρες είναι η έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης, το χαμηλό οικονομικό επίπεδο και η μη ικανοποίηση από το γάμο τους (Grych & Clark, 1999· Shin, Nhan, Crittenden, Hong, Flory, & Ladinsky, 2006). Συγκεκριμένα, οι κακές-αρνητικές σχέσεις του ζευγαριού επηρεάζουν περισσότερο τους πατέρες και τη σχέση που έχουν με το παιδί ενώ δεν ισχύει το ίδιο για τη σχέση που αναπτύσσει η μητέρα με το παιδί, η οποία φαίνεται να μην επηρεάζεται τόσο από τη κακή σχέση του ζευγαριού (Cummings, Merrilees, & George, 2010).

Σε έρευνα τους οι Lee, Chen, Wang και Chen (2007) υποστηρίζουν πως ισχυρός προβλεπτικός παράγοντας του στρες αποτελεί το χαμηλό οικονομικό εισόδημα και η φτώχεια γιατί όπως έχει φανεί επηρεάζουν εκτός από τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών και τη συμπεριφορά τους (Duncan, Brooks-Gunn, & Klebanov, 1994). Οι γονείς που βιώνουν στρες ιδιαίτερα αυτό που οφείλεται σε οικονομικές δυσκολίες, είναι λιγότερο δεκτικοί και στοργικοί με τα παιδιά τους και χρησιμοποιούν πιο δυναμικές τεχνικές (power-assertive techniques) σε σύγκριση με τους γονείς που δεν βιώνουν τόσο υψηλά επίπεδα στρες (McLoyd, 1990). Οι γονείς που έχουν λιγότερους οικονομικούς πόρους, που λαμβάνουν λιγότερη κοινωνική υποστήριξη και αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανατροφή των παιδιών, φαίνεται να είναι πιο επιρρεπείς στο στρες (Solem, Christophersen, & Martinussen, 2011).

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει το στρες των γονιών είναι οι αναπηρίες των παιδιών. Σε έρευνα των Woolfson και Grant (2006) φάνηκε πως οι

γονείς των παιδιών με αναπτυξιακές αναπηρίες έχουν περισσότερο στρες και είναι πιο «προβληματικοί» από αυτούς που τα παιδιά τους είναι τυπικής ανάπτυξης. Είναι λογικό γιατί τα παιδιά αυτά ακολουθούν συνήθως κάποιο ειδικό πρόγραμμα που απαιτεί την ενεργή συμμετοχή και υποστήριξη των γονιών. Σε άλλη έρευνα οι ερευνητές μελέτησαν την πρόωμη εκδήλωση προβληματικών συμπεριφορών σε 205 παιδιά προσχολικής ηλικίας με και χωρίς αναπτυξιακή καθυστέρηση. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως τα παιδιά με αναπτυξιακή καθυστέρηση είχαν υψηλότερη βαθμολογία σχετικά με τα προβλήματα συμπεριφοράς από τους τυπικά αναπτυσσόμενους συμμαθητές τους και ήταν τρεις φορές πιο πιθανό να σκοράρουν στο κλινικό φάσμα. Αναφορικά με το στρες το γονιών βρέθηκε πως ήταν υψηλότερο στην ομάδα των παιδιών με την αναπηρία αλλά σχετιζόταν περισσότερο με την έκταση της προβληματικής συμπεριφοράς παρά με την αναπηρία. Άρα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως το γονεϊκό στρες φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών παρά με την αναπτυξιακή καθυστέρηση (Baker et al., 2003).

Οι ίδιοι παράγοντες που προκαλούν στρες στους γονείς μπορούν επίσης να επηρεάσουν άμεσα και το παιδί. Για παράδειγμα, σημαντικά γεγονότα της ζωής, η φτώχεια, οι αλλαγές στην στέγαση ή άλλες οικογενειακές αντιξοότητες θα μπορούσαν να προκαλέσει ταυτόχρονα άγχος τόσο στους γονείς όσο και στα παιδιά. Αυτές οι αντιξοότητες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη πίεση στη σχέση γονέα-παιδιού, μειωμένη αυτό-αποτελεσματικότητα και απελπισία στον γονέα, καθώς και αυξημένο στρες στα παιδιά. Οι οικογενειακές αντιξοότητες έχει φανεί πως σχετίζονται με αυξημένα κοινωνικά προβλήματα, προβλήματα εσωτερίκευσης και πολύ συχνότερα με προβλήματα εξωτερίκευσης σε παιδιά προσχολικής ηλικίας (Campbell, 1995). Επίσης, ευθύνονται και για τη σταθεροποίηση αυτών των συμπεριφορών (Richman et al., 1982). Η επίδραση του γονεϊκού στρες θα μπορούσε να είναι και έμμεση και να μεταδοθεί στα παιδιά μέσα από το συναισθηματικό πλαίσιο που επικρατεί στο σπίτι. Οι γονεϊκές απαιτήσεις και η ψυχολογική δυσφορία μπορούν να καθορίσουν ένα συναισθηματικό περιβάλλον με μειωμένη και ασυνεπή συναισθηματική έκφραση και ανταπόκριση με αποτέλεσμα τις εχθρικές ενδοοικογενειακές αλληλεπιδράσεις. Ένα τέτοιο αρνητικό κλίμα μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική και συναισθηματική επάρκεια των παιδιών (Denham & Grout, 1992).

3. Προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας

Η προσχολική ηλικία (2-6 έτη) είναι κρίσιμη και καθοριστική για την ανάπτυξη των παιδιών. Κατά τη διάρκεια της παρατηρείται ταχεία εξέλιξη όλων των βασικών λειτουργιών της ανάπτυξης όπως της νόησης, των αισθήσεων, του λόγου, της κινητικότητας και της συμπεριφοράς, ενώ παράλληλα τίθενται οι βάσεις για τη σωστή διαμόρφωση της προσωπικότητας και της ψυχικής υγείας των παιδιών. Η συμπεριφορά αποτελεί έναν από τους επιμέρους τομείς ανάπτυξης και κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου βρίσκεται σε συνεχή και δυναμική εξάρτηση από τους υπόλοιπους τομείς (Douglas, 1988).

Αυτές οι ραγδαίες αλλαγές στην ανάπτυξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας μπορεί να προκαλέσουν και κάποιες προβληματικές-ανεπιθύμητες συμπεριφορές. Μια συμπεριφορά είναι «προβληματική ή διαταραγμένη ή ανεπιθύμητη, όταν ενοχλεί το ίδιο το παιδί ή τα πρόσωπα του περιβάλλοντός του και προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα στο ίδιο ή στα πρόσωπα του περιβάλλοντός του» (Καλαντζή-Αζίζι, 1985). Οι έρευνες έχουν ρίξει πολύ λιγότερο την προσοχή τους στα προβλήματα (συμπεριφορικά και συναισθηματικά) που εμφανίζουν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας από ότι στα προβλήματα που εμφανίζουν παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (Campbell, 2002· Egger & Angold, 2006). Αυτό δεν σημαίνει πως τα προβλήματα συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας δεν είναι συχνά. Η Campbell υποστήριξε πως το ποσοστό των παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς ανέρχεται στο 10-15% του γενικού πληθυσμού. Οι Egger και Angold (2006) αναφέρουν πως εξαιτίας της αστάθειας της προβληματικής συμπεριφοράς αυτής της ηλικίας το 50% των παιδιών αυτών δεν εμφανίζουν προβλήματα μόνο μιας κατηγορίας (συμπεριφορικά ή συναισθηματικά) αλλά υπάρχει συννοσηρότητα των διαταραχών (Keenan et al., 1997· Lavigne et al., 1996 in Gardner & Shaw, 2008).

Ωστόσο, ο όρος διαταραχή σε αυτή την ηλικιακή ομάδα πρέπει να χρησιμοποιείται με προσοχή (Campbell, 2002). Οι ραγδαίες αλλαγές στην ανάπτυξη των παιδιών πολλές φορές δεν μας επιτρέπουν να προβλέψουμε την σταθερότητα και την πρόγνωση αυτών των διαταραχών, ούτε να πούμε με ευκολία αν πρόκειται για μια φυσιολογική (εξελικτική πρόκληση) ή προβληματική συμπεριφορά. Από την άλλη δεν μπορούμε να μην καθορίζουμε τις προβληματικές συμπεριφορές γιατί διατρέχουμε τον κίνδυνο να μην εντοπιστεί και αντιμετωπιστεί έγκαιρα μια

διαταραχή (Carter, Briggs-Gowan, & Davis, 2004 in Gardner & Shaw, 2008· Egger & Angold, 2006). Η έγκαιρη διάγνωση των διαταραχών στην προσχολική ηλικία οδηγεί και στην αποτελεσματικότερη παρέμβαση. Οι έρευνες μας δείχνουν πως υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις πως τα παιδιά προσχολικής ηλικίας με προβληματική συμπεριφορά, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να αντιμετωπίσουν προβλήματα προσαρμογής στη μετέπειτα παιδική ηλικία (Campbell, 1994· Richman et al., 1982).

Η διαχρονικότητα των προβλημάτων αυτών και οι συνέπειες που έχουν στα ίδια τα παιδιά, στην οικογένεια αλλά και στην κοινωνία ωθούν τους ερευνητές να εστιάσουν την προσοχή τους στην προσαρμογή της οικογένεια και στις γονεϊκές πρακτικές ανατροφής.

3.1 Αιτιολογία προβληματικής συμπεριφοράς

Η προβληματική συμπεριφορά είναι πολυπαραγοντικής αιτιολογίας (Herbet, 1998). Σύμφωνα με την Campbell (2002) η ανάπτυξη και η διατήρηση των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών μπορεί να εξηγηθεί μέσα από τη σύνθεση εμπειρικών δεδομένων και θεωριών. Αυτές περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα παραγόντων όπως είναι τα χαρακτηριστικά των παιδιών, των γονιών, της οικογένειας και της κοινωνίας. Τα τελευταία χρόνια, γίνεται μια εντατική προσπάθεια να αναγνωριστούν οι πολλαπλοί παράγοντες που λειτουργούν σε διάφορα επίπεδα και συμβάλλουν στην εμφάνιση των προβλημάτων των νηπίων (προβλήματα με τη διατροφή, το συναίσθημα, ενοχλητικές συμπεριφορές (Campbell et al., 2000). Ωστόσο, υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν πως κάποιοι παράγοντες είναι πιο σημαντικοί από κάποιους άλλους. Δεν ενδείκνυται να υιοθετηθεί μια τέτοια άποψη αφού η κάθε συμπεριφορά μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφόρων συνδυασμών αιτιολογικών επιδράσεων με μη προβλέψιμες συνέπειες. Για παράδειγμα, ανόμοιοι αιτιολογικοί προάγοντες μπορεί να οδηγήσουν σε παρόμοιες συμπεριφορές ή το αντίθετο. Παιδιά που εκτίθενται στον ίδιο παράγοντα επικινδυνότητας δεν είναι απαραίτητο πως θα εμφανίσουν την ίδια συμπεριφορά-πρόβλημα (Herbet, 1998). Έτσι, οι διάφοροι συνδυασμοί των παραγόντων αυτών μπορεί να αλληλεπιδράσουν και να οδηγήσουν είτε στην καλή προσαρμογή του παιδιού είτε σε μια διαταραχή προσωρινή ή μόνιμη. Κάποια κοινά προβλήματα της παιδικής ηλικίας όπως τα προσωρινά ξεσπάσματα, προκλητικές συμπεριφορές ή διαταραχές ύπνου μπορεί να οφείλονται σε οικογενειακούς παράγοντες ή να είναι εξελικτικής φύσεως και να μην

υπάρχει κίνδυνος εμφάνισης ψυχοπαθολογίας. Η ένταση όμως και η μονιμότητα του προβλήματος μπορεί να είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων και ένδειξη ψυχοπαθολογίας (Campbell, 2002). Στο πίνακα 1 παρουσιάζονται συνοπτικά κάποιοι από τους παράγοντες που σχετίζονται με την εμφάνιση και τη διατήρηση μιας προβληματικής κατάστασης.

Πίνακας 1. Παράγοντες που σχετίζονται με την ανάπτυξη της προβληματικής συμπεριφοράς σε παιδιά προσχολικής ηλικίας

Χαρακτηριστικά του παιδιού	Συμπεριφορά των γονιών	Σύνθεση και αλληλεπίδραση της οικογένεια	Οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον
Βιολογικοί παράγοντες/ προδιάθεση	Απάθεια	Μονογονεϊκή οικογένεια	Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο
Ιδιοσυγκρασιακές δυσκολίες	Μη διαθεσιμότητα	Συζυγικές διαφωνίες	Ανεργία και υποαπασχόληση
Περιορισμένη ρυθμιστική ικανότητα	Έλλειψη ζεστασιάς και συναισθηματικής εμπλοκής	Ψυχολογική διαταραχή των γονέων	Περιορισμένοι οικονομικοί και υλικοί πόροι
Ανασφαλής προσκόλληση	Περιορισμένη κοινωνική και γνωστική ενεργοποίηση	Διαφωνία των γονιών για την ανατροφή των παιδιών	Χαμηλή κοινωνική υποστήριξη
Μη φυσιολογική ή καθυστερημένη γνωστική ανάπτυξη	Σκληρές και άκαμπτες στρατηγικές ελέγχου		Ανεπαρκείς χώροι διαμονής
Ανεπαρκείς κοινωνικές δεξιότητες	Αυστηρή σωματική τιμωρία		Οικογενειακό στρες
	Υπερβολικά χαλαρές στρατηγικές ελέγχου		Υποβαθμισμένη περιοχή κατοικίας
	Ουτοπικές προσδοκίες		

(Campbell, 2002)

Ο κάθε παράγοντας χωριστά αλλά και συνδυαστικά θα μπορούσε να αποτελέσει εν δύναμη αιτιολογία για την προβληματική συμπεριφορά. Η αξιολόγηση και οι παρεμβάσεις που εστιάζουν στην αλλαγή της συμπεριφοράς των μικρών παιδιών επικεντρώνονται ιδιαίτερα στη συμπεριφορά των γονιών και στις αλληλεπιδράσεις τους με τα παιδιά. Καθώς τα παιδιά κάτω των πέντε ετών είναι τόσο εξαρτημένα από τη φροντίδα του περιβάλλοντος τους είναι λογικό να δίνεται μεγάλη έμφαση στον εντοπισμό των παραγόντων κινδύνου μέσα στην οικογένεια και στο ευρύτερο πλαίσιο φροντίδας (π.χ. παιδικός σταθμός) (Gardner & Shaw, 2008).

Έτσι ενστερνιζόμενοι την άποψη των ειδικών πως η πρώτη σχέση του νηπίου με τους ανθρώπους του περιβάλλοντος του βάζει τα θεμέλια για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του, στην παρούσα έρευνα υποθέτουμε πως τα προβλήματα αυτά συνδέονται στενά με τον τύπο γονέα και το γονεϊκό στρες και έτσι σκοπεύουμε να μελετήσουμε την επιρροή αυτών στη συμπεριφορά των παιδιών.

3.2 Ταξινόμηση των προβλημάτων συμπεριφοράς

Η ταξινόμηση της προβληματικής συμπεριφοράς γίνεται κυρίως με δυο προσεγγίσεις: την κλινική και την εμπειρική. Η κλινική προσέγγιση βασίζεται στο Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχιατρικών Διαταραχών - 4^η έκδοση (DSM-IV)- της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Εταιρίας (American Psychiatric Association - APA, 1994) και είναι το επικρατέστερο διαγνωστικό σύστημα στις Η.Π.Α (Achenbach & Rescorla, 2000). Το DSM είναι ένα κατηγορικό σύστημα ταξινόμησης το οποίο παρουσιάζει αναλυτικά τα συμπτώματα της κάθε διαταραχής. Για να προβεί όμως κάποιος στην διάγνωση και στην αξιολόγηση της συμπεριφοράς μέσω του DSM απαιτείται εξειδικευμένη γνώση (Κολιάδης, 2010). Η ταξινόμηση των μορφών της προβληματικής συμπεριφοράς με βάση την εμπειρική προσέγγιση βασίζεται κυρίως στη χρήση ερωτηματολογίων (Questionnaires) (Rutter, 1967), στις κλίμακες εκτίμησης (Rating scales) (Conners, 1990) και στους καταλόγους ελέγχου (Check lists) (Achenbach, 1998· Edelbrock, 1981).

Η χαμηλή σταθερότητα των προβλημάτων συμπεριφοράς μεταξύ των παιδιών προσχολικής ηλικίας και των παιδιών σχολικής ηλικίας και οι συνέπειες της χρήσης του όρου «διαταραχή» σε αυτή την πρώιμη παιδική ηλικία εγείρει θέματα σχετικά με την καταλληλότητα παραδοσιακών διαγνωστικών κατηγοριών κυρίως για τα νήπια.

Κατά την προσχολική ηλικία εξαιτίας των ραγδαίων αναπτυξιακών αλλαγών είναι δύσκολο να διαχωριστούν οι φυσιολογικές από τις μη φυσιολογικές συμπεριφορές. Για παράδειγμα είναι λιγότερο ανησυχητικό όταν ένα δίχρονο παιδί παρουσιάζει δυσκολία αποχωρισμού από τον γονιό του την πρώτη εβδομάδα στον παιδικό σταθμό και άλλη βαρύτητα πρέπει να δοθεί σε ένα πεντάχρονο παιδί που εμφανίζει την ίδια δυσκολία για πολλές εβδομάδες. Έτσι, τα διαγνωστικά συστήματα για την αξιολόγηση παιδιών προσχολικής ηλικίας πρέπει να χρησιμοποιούν κριτήρια κατάλληλα για την ηλικία αυτών των παιδιών, να λαμβάνουν υπόψη την αναπτυξιακή τους φάση και να χρησιμοποιούν πολλαπλές πηγές πληροφόρησης (γονείς, δάσκαλοι) για τη συμπεριφορά των παιδιών σε διάφορους τόπους (σπίτι, σχολείο) (Campbell, 2002· Egger & Angold, 2006). Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τον ταχύ ρυθμό ανάπτυξης και ωρίμανσης που λαμβάνει χώρα από τη γέννηση μέχρι την ηλικία των πέντε ετών, η οποία έχει πολλαπλές συνέπειες για την αξιολόγηση και τη θεραπεία (Campbell et al., 2000).

Μια ταξινόμηση που χρησιμοποιείται ευρέως είναι αυτή που ομαδοποιεί τα προβλήματα συμπεριφοράς σε δυο κατηγορίες. Στα προβλήματα εξωτερίκευσης (externalizing problems) και στα προβλήματα εσωτερίκευσης (internalizing problems). Στην συνέχεια παρουσιάζονται αναλυτικότερα αυτές οι δυο κατηγορίες.

3.2.1 Προβλήματα εξωτερίκευσης

Τα προβλήματα εξωτερίκευσης ή αλλιώς οι διασπαστικές συμπεριφορές (disruptive behavior) αναφέρονται κυρίως σε συγκρούσεις με άλλους ανθρώπους, περιλαμβάνουν προβλήματα όπως επιθετικότητα, υπερκινητικότητα, διάσπαση προσοχής. Τα παιδιά στρέφουν προς τα έξω τα συναισθηματικά και τα συμπεριφορικά τους προβλήματα. Οι διασπαστικές συμπεριφορές αποτελούν τον πιο συχνό τύπο προβληματικής συμπεριφοράς στην προσχολική ηλικία και αυξάνονται ιδιαίτερα μετά το δεύτερο έτος όταν αυξάνονται και οι προσδοκίες των γονιών για συμμόρφωση των παιδιών με τους κανόνες (Gardner & Shaw, 2008). Τα παιδιά που υιοθετούν τέτοιες συμπεριφορές μπορεί να φέρονται προκλητικά, εκδηλώνουν θυμό, γίνονται ενοχλητικά, δεν συμμορφώνονται με κανόνες και υποδείξεις και μερικές φορές γίνονται και επιθετικά. Ο Tremblay (2000) ανέφερε ότι στην ηλικία το 17 μηνών, το 70% των παιδιών παίρνουν τα παιχνίδια από άλλα παιδιά, το 46% απωθούν

άλλους ώστε να αποκτήσουν αυτό που θέλουν και 21%-27% των παιδιών συμμετάσχουν σε ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα με τους συνομηλίκους τους: δάγκωμα, κλοτσιές, σωματική βία.

Οι έρευνες που έχουν γίνει για τις διασπαστικές συμπεριφορές των παιδιών είναι πολύ περισσότερες από εκείνες που έχουν γίνει για τα συναισθηματικά προβλήματα. Οι έρευνες αυτές σχετικά με την σταθερότητα και την πορεία αυτών των διαταραχών δείχνουν πως το 50% των παιδιών που στην ηλικία των τριών ετών θα εμφανίσει κάποια διασπαστική διαταραχή θα εξακολουθήσει να έχει παρόμοια προβλήματα και κατά τη σχολική ηλικία (Campbell et al., 2000). Σχετικά με τις διασπαστικές συμπεριφορές φαίνεται πως κατά την προσχολική περίοδο δεν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Αργότερα στη σχολική ηλικία φαίνεται να αυξάνεται το ποσοστό των αγοριών που εμφανίζουν παρόμοια προβλήματα (Achenbach, 1992· Keenan & Shaw, 1994· Richman et al., 1982).

Στη συνέχεια αναφέρονται ορισμένοι παράγοντες επικινδυνότητας των διασπαστικών διαταραχών όπως η αλληλεπίδραση του παιδιού με τον γονέα μέσα από τις πρακτικές ανατροφής, οι περιβαλλοντικοί παράγοντες (π.χ. κοινωνικοοικονομική κατάσταση), (Sameroff & Chandler, 1975), οι αναποτελεσματικές στρατηγικές διαχείρισης αυτών συμπεριφορών εκ μέρους των γονιών (Campbell, Pierce, Moore, Marakovitz, & Newby, 1996· Shaw, Gilliom, Ingoldsby, & Nagin, 2003). Για παράδειγμα, ενδέχεται οι γονείς να ενισχύουν και να διατηρούν την αποδιοργανωτική συμπεριφορά του παιδιού με τη χρήση ασυνεπών και σκληρών στρατηγικών διαχείρισης ελέγχου (Shaw & Bell, 1993). Παράγοντες επικινδυνότητας μπορεί να αποτελέσουν η χαμηλή ποιότητα φροντίδας που δέχεται το παιδί στον παιδικό σταθμό (Votruba-Drzal, Coley, & Chase-Landsdale, 2004) καθώς και η σχέση των αδελφών. Η αδερφική σχέση είναι μια σχέση συγκρουσιακή αλλά ταυτόχρονα και υποστηρικτική και φαίνεται να επηρεάζει την ανάπτυξη των παιδιών. Οι Garcia, Shaw, Winslow και Yaggi (2000) βρήκαν πως οι έντονες συγκρούσεις των αδελφών στην ηλικία των πέντε ετών μπορεί να αποτελέσουν προγνωστικό παράγοντα για τις μετέπειτα διασπαστικές συμπεριφορές τόσο στο σπίτι όσο και στο σχολείο. Οι διασπαστικές συμπεριφορές των παιδιών προσχολικής ηλικίας έχουν πολύ καλή πρόγνωση και όσο πιο έγκυρα διαγνωστούν τόσο πιο αποτελεσματικές είναι οι παρεμβάσεις (Gardner & Shaw, 2008).

Μια άλλη διαταραχή που ανήκει στα προβλήματα εξωτερίκευσης είναι η Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής και Υπερκινητικότητας (ΔΕΠΥ). Βασικά χαρακτηριστικά της διαταραχής είναι η απροσεξία, η παρορμητικότητα και η υπερκινητικότητα (Barkley, 1998). Στα παιδιά με ΔΕΠΥ τόσο της σχολικής όσο και της προσχολικής ηλικίας συνυπάρχουν συνήθως και άλλα προβλήματα συμπεριφοράς (Barkley, 1998· Shaw, LaCourse, & Nagin, 2005). Αυτή η συννοσηρότητα αυξάνει τον κίνδυνο για σοβαρά και χρόνια προβλήματα κατά την εφηβεία και την ενηλικίωση (Moffitt, 1993).

Τέλος, στην προσχολική ηλικία η επιθετικότητα εκφράζεται μέσα από τις εκρήξεις θυμού, το πείσμα, την άσκοπη κινητική δραστηριότητα και τη διάσπαση προσοχής (Cole & Cole, 2001). Παιδιά ηλικίας 2-3 ετών επιδίδονται περισσότερο σε μορφές συντελεστικής επιθετικότητας που εκφράζεται συνήθως σωματικά (χτυπήματα, κλοτσιές) ενώ τα παιδιά 3-6 ετών χρησιμοποιούν την εχθρική επιθετικότητα που εκφράζεται συνήθως λεκτικά (βρισιές, κοροϊδία). Ο Tremblay (2000) ανέφερε ότι η επιθετικότητα εμφανίζεται πιο συχνά στα νήπια μεταξύ αδελφών, ιδιαίτερα ανάμεσα στα κορίτσια, παρέχοντας καθημερινά ευκαιρίες για συγκρούσεις για κατοχές αντικειμένων. Η επιθετικότητα αυτής της ηλικίας μπορεί να είναι πρόδρομος της αντικοινωνική συμπεριφοράς στο μέλλον (Moffitt, 1993).

Έρευνες έχουν δείξει ότι η πρόωμη έναρξη των προβλημάτων εξωτερίκευσης, τα οποία χαρακτηρίζονται από επιθετικές, καταστροφικές και αντιθετικές συμπεριφορές, είναι παράγοντες κινδύνου για την ανάπτυξη αργότερα πιο σοβαρών προβλημάτων, όπως οι διαταραχές συμπεριφοράς, ΔΕΠΥ και της νεανικής παραβατικότητας (Campbell, 2002· Campbell, Shaw & Gilliom, 2000).

3.2.2 Προβλήματα εσωτερίκευσης

Τα εσωτερικευμένα προβλήματα είναι ενδογενή και εντοπίζονται μέσα στο ίδιο το άτομο. Χαρακτηριστικότερα αυτών είναι το άγχος, η κατάθλιψη, οι σωματικές ενοχλήσεις, η κοινωνική απομόνωση, η συστολή και η δειλία (Achenbach, 1992). Τα προβλήματα εσωτερίκευσης ή αλλιώς τα συναισθηματικά προβλήματα όπως το άγχος, η κατάθλιψη, το μετατραυματικό στρες έχουν μελετηθεί πολύ λιγότερο από τις διασπαστικές συμπεριφορές. Αυτό γίνεται για διάφορους λόγους, συμπεριλαμβανομένης της ανικανότητας των παιδιών αυτής της ηλικίας να

επικοινωνήσουν τα συναισθήματα τους αλλά και γιατί οι ενήλικες δεν θεωρούν τις συγκεκριμένες συμπεριφορές προβληματικές. Στην ηλικία αυτή είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς τα αναπτυξιακά «φυσιολογικά» συναισθήματα (π.χ. φόβος, κλάμα) από τα συμπτώματα εκείνα (παρατεταμένο άγχος, δυστυχία) που θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια διαταραχή. Και αυτό είναι ιδιαίτερα δύσκολο γιατί στην ηλικία αυτή τα παιδιά υποβάλλονται σε ραγδαίες αλλαγές στα συναισθήματα τους και στο τρόπο που τα επικοινωνούν στους άλλους (Gardner, & Shaw, 2008). Για παράδειγμα, τα περισσότερα παιδιά θα εμφανίσουν κάποιες φοβίες σε κάποια φάση της ανάπτυξης τους (π.χ. φόβος για τους ξένους, φόβος για τα ζώα). Για να θεωρηθεί όμως κλινικό πρόβλημα συνδράμουν και άλλοι παράγοντες όπως η επιμονή, η αύξηση των συμπτωμάτων και η επίδραση της προβληματικής συμπεριφοράς στο ίδιο το παιδί και την ευημερία της οικογένειας (Campbell, 2002).

Όσον αφορά στη σταθερότητα αυτών των προβλημάτων η άποψη που κυριαρχεί είναι ότι είναι παροδικές αντιδράσεις σε στρεσογόνα γεγονότα, ωστόσο υπάρχει έλλειψη στην έρευνα σχετικά με τη σταθερότητα αυτών των πρώιμων συναισθηματικών προβλημάτων. Στην περίπτωση των καταθλιπτικών παιδιών προσχολικής ηλικίας, υπάρχουν προκαταρκτικές ενδείξεις ότι αυτά τα παιδιά εμφανίζουν μέτρια έως υψηλά επίπεδα απομείωσης στην καθημερινή λειτουργία τους (Egger & Angold, 2006). Σύμφωνα με το DSM-III και τα κριτήρια του DSM-IV φαίνεται πως ο επιπολασμός των συναισθηματικών διαταραχών για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι χαμηλός π.χ. άγχος αποχωρισμού (3%-5%), κοινωνική φοβία (2%-4%), ειδική φοβία (0%-2%) και κατάθλιψη (0%-2%) (Lavigne et al., 1996 in Gardner & Shaw, 2008). Ωστόσο, οι Egger και Angold (2006) σε έρευνα τους, η οποία περιελάμβανε διάφορα είδη προβλημάτων συμπεριφοράς, βρήκαν πως τα ποσοστά των συναισθηματικών διαταραχών ήταν τόσο υψηλά όσο και των διασπαστικών διαταραχών, δηλαδή γύρω στο 10%.

3.3 Έρευνες για τους τύπους γονέων, το γονεϊκό στρες και τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών

Το γονεϊκό στρες μπορεί να αποτελέσει παράγοντα κινδύνου σε ό,τι αφορά στην εμφάνιση αλλά και τη διατήρηση μιας προβληματικής συμπεριφοράς (Cnric & Greenberg, 1987· Margalit & Kleitman, 2006). Σε έρευνα που έγινε στη Νορβηγία

συμμετείχαν γονείς των οποίων τα παιδιά εμφάνιζαν προβλήματα αλλά και γονείς με παιδιά δίχως προβλήματα συμπεριφοράς. Βρέθηκε πως το 57% των γονιών των οποίων τα παιδιά εκδήλωναν προβλήματα συμπεριφοράς βίωναν στρες σχετικά με την ανατροφή των παιδιών. Οι γονείς των παιδιών που εμφάνιζαν προβλήματα συμπεριφοράς μεγάλωναν μόνοι τους τα παιδιά, είχαν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, πολύ συχνά ήταν άνεργοι και ήταν λιγότερο ικανοποιημένοι από την κοινωνική υποστήριξη που δέχονταν. Αυτοί οι γονείς βίωναν υψηλότερα επίπεδα στρες από τους γονείς που ανήκαν στην ομάδα ελέγχου. Έτσι, φαίνεται πως όλοι αυτοί οι παράγοντες αποτελούν εμπόδιο ώστε να δομηθεί ένα προστατευτικό περιβάλλον γύρω από ένα παιδί (Solem et al., 2010). Μια άλλη μεταβλητή που μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας επικινδυνότητας και να επηρεάσει έτσι τη λειτουργία της οικογένειας είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Έχει φανεί πως οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι αυξάνουν το στρες της οικογένειας και συνδέονται με δυσκολίες στην ανατροφή των παιδιών (Campbell et al., 2000). Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται πως η πιο κοινή απάντηση στην αυξημένη ψυχολογική πίεση των γονιών είναι η χρήση αναγκαστικών τεχνικών πειθαρχίας, που με τη σειρά τους φαίνονται να συνδέονται με την ανάπτυξη της προβληματικής συμπεριφοράς στα παιδιά (Campbell, 1994· McLoyd, 1990).

Το γονεϊκό στρες σε σχέση με τα προβλήματα συμπεριφοράς που εμφανίζουν τα παιδιά ερευνήθηκε και σε παρόμοια έρευνα με διαπολιτισμικό χαρακτήρα. Στην έρευνα συμμετείχαν μητέρες από την Αμερική και την Κορέα. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως ενώ οι Κορεάτισσες μητέρες είχαν υψηλότερα ποσοστά στρες, τα παιδιά τους εμφάνιζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Αντίθετα, στις Αμερικανίδες φάνηκε να συνδέεται το στρες που βίωναν με τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών τους. Αυτές οι διαπολιτισμικές διαφορές δείχνουν πως είναι ανάγκη να γίνουν περισσότερες έρευνες σε χώρες εκτός Αμερικής για να κατανοήσουμε καλύτερα το πώς τα προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού σχετίζονται με το άγχος ανατροφής του. Επίσης, τέτοιου είδους αντιφατικά ευρήματα μας αναδεικνύουν τη σημασία των πολλαπλών πηγών πληροφόρησης όταν πρόκειται για την αξιολόγηση προβληματικών συμπεριφορών των παιδιών (Chung et al., 2012).

Έρευνες έδειξαν πως προβλήματα συμπεριφοράς όπως η διάσπαση προσοχής και η υπερκινητικότητα σχετίζονται με υψηλά επίπεδα γονεϊκού στρες (Johnston & Mash, 2001· Kadesjo et al., 2002). Σε έρευνα σε παιδιά με και χωρίς προβλήματα

εξωτερίκευσης βρέθηκε πως οι γονείς αυτών των παιδιών είχαν περισσότερες αρνητικές συνέπειες στην κοινωνική τους ζωή, λιγότερο θετικά συναισθήματα για τη γονεϊκότητα και υψηλότερο στρες για την ανατροφή των παιδιών. Το στρες που βίωναν ήταν τόσο υψηλό όσο και των γονιών που έχουν παιδιά με αυτισμό (Doneberg & Baker 1993).

Σε άλλη έρευνα φάνηκε πως τόσο το γονεϊκό στρες όσο και οι γονεϊκές συμπεριφορές επηρεάζουν τις κοινωνικές δεξιότητες, τις εσωτερικευμένες και εξωτερικευμένες συμπεριφορές των παιδιών (Anthony et al., 2005). Όταν τα παιδιά υιοθετούν άσχημες συμπεριφορές τότε αυξάνεται το άγχος των γονιών. Ιδιαίτερα τα προβλήματα εξωτερίκευσης φαίνεται να δημιουργούν μεγαλύτερη καταπόνηση και επιβάρυνση στους γονείς (Campbell, 1994· Jackson, Huang 2000· Mash & Johnston, 1990). Αντίθετα, σε έρευνα των Anthony, Anthony, Glanville, Naiman, Waanders και Shaffera (2005) βρέθηκε πως το στρες των γονιών σχετίζεται περισσότερο με την κοινωνική επάρκεια και με τα εσωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών παρά με τα εξωτερικευμένα.

Αναφορικά με την επιθετική συμπεριφορά, σημαντικοί παράγοντες για την εκδήλωση της είναι η στάση των γονιών και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης που χρησιμοποιούν. Η ασυνέπεια και η αλληλόπρσαλλη συμπεριφορά των γονιών, άλλοτε επαινετική και άλλοτε τιμωρητική, προκαλεί σύγχυση και ανασφάλεια στο παιδί. Οι υπερβολικά αυστηροί γονείς, οι οποίοι τιμωρούν συνεχώς το παιδί τους, κυρίως με σωματικές ποινές, αποτελούν αρνητικά πρότυπα μίμησης (Κάκκουρος και Μανιαδάκη, 2004 στο Κολιάδης). Σε έρευνα των Fung, Gerstein, Chan και Hurley (2013) που έγινε στο Χονγκ Κονγκ σε γονείς σχετικά με την επιθετικότητα των παιδιών, τους γονεϊκούς τύπους και το επίπεδο του στρες που βιώνουν οι γονείς κατά την αλληλεπίδραση τους με τα παιδιά φάνηκε: Πρώτον πως η συντελεστική και η εχθρική επιθετικότητα των παιδιών συσχετίζεται με ψυχολογικό στρες-δυσφορία των γονιών και δεύτερον πως οι γονείς που βίωναν περισσότερο στρες χρησιμοποιούσαν στρατηγικές ανατροφής που απαιτούσαν ελάχιστη προσπάθεια (δηλαδή ανεκτικού τύπου γονέα). Από τις πρώτες έρευνες που έγιναν στο χώρο αυτό βρέθηκε πως ο αυταρχικός και ανεκτικός τύπος γονέα συνδέονται με υψηλότερα ποσοστά επιθετικότητας των παιδιών (Baumrind, 1967· Maccoby & Martin, 1983). Ωστόσο οι ακριβείς συνδέσεις μεταξύ αυτών των στυλ του γονικού ρόλου και της σωματικής επιθετικότητας δεν έχουν σαφώς διευκρινιστεί. Ίσως οι αυταρχικοί γονείς μέσα από

τις διεκδικητικές τεχνικές που χρησιμοποιούν για να ασκήσουν εξουσία προς τα παιδιά τους (π.χ. σωματική τιμωρία) τούς διδάσκουν έμμεσα πως οι επιθετικές συμπεριφορές είναι αποδεκτές όταν αλληλεπιδρούν με τους άλλους (Hart DeWolf, Wozniak, & Burt, 1992). Αντίστοιχα και οι ανεκτικοί γονείς μπορεί να επικοινωνούν στα παιδιά τους ότι οι επιθετικές συμπεριφορές είναι αποδεκτές αφού δεν τιμωρούν το παιδί όταν αυτό φέρεται επιθετικά προς τους άλλους. Παρόμοια ήταν τα αποτελέσματα και σε έρευνα των Casas, Weigel, Crick, Ostroff, Woods, Jansen Yeh και Huddleston-Casas (2006) που στηρίχτηκε σε αυτοαναφορές γονιών. Σε αυτές βρέθηκε πως υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον αυταρχικό και τον ανεκτικό γονεϊκό τύπο και την επιθετικότητα των παιδιών αλλά και αρνητική συσχέτιση της επιθετικότητας των κοριτσιών με το υποστηρικτικό στυλ. Τα ευρήματα αυτά έρχονται σε συμφωνία με ευρήματα παλιότερων ερευνών που υποστηρίζουν πως το υποστηρικτικό στυλ σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα στα παιδιά (Baumrind, 1967· Maccoby & Martin, 1983).

Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φαίνεται πως το γονεϊκό στρες και οι τύποι γονέων σχετίζονται με τη γενικότερη συμπεριφορά των μικρών παιδιών (Aunos, Feldman, & Goupil, 1991) και με τα προβλήματα στη συμπεριφορά τους (Hilliard, Monaghan, Cogen, & Streisand, 2011).

4. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι να διερευνηθεί κατά πόσο ο τύπος του γονέα και το γονεϊκό στρες επηρεάζουν την προβληματική ή μη προβληματική συμπεριφορά των παιδιών. Στην παρούσα έρευνα θα αξιολογηθούν συμπεριφορές τυπικά αναπτυσσόμενων παιδιών ηλικίας 2.5-5 ετών. Πιο συγκεκριμένα θα γίνει μια προσπάθεια να απαντηθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Υπάρχει σχέση μεταξύ των γονεϊκών τύπων και του γονεϊκού στρες;
- Υπάρχει σχέση μεταξύ των γονεϊκών τύπων και της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών;
- Υπάρχει σχέση μεταξύ του γονεϊκού στρες και της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών;
- Υπάρχει σχέση μεταξύ των δημογραφικών στοιχείων και των γονεϊκών τύπων;
- Υπάρχει σχέση μεταξύ των δημογραφικών στοιχείων και του γονεϊκού στρες;
- Υπάρχει σχέση μεταξύ των δημογραφικών στοιχείων και της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών;

5. Μέθοδος

5.1 Συμμετέχοντες

Το δείγμα αποτελείται από 60 οικογένειες (115 γονείς και 60 παιδιά προσχολικής ηλικίας 2,5-5 ετών που φοιτούν σε παιδικούς σταθμούς του δήμου Τρικκαίων). Οι γονείς των παιδιών (πατέρες και μητέρες) κλήθηκαν να απαντήσουν σε τρία ερωτηματολόγια (δημογραφικά, γονεϊκή τοπολογία, γονεϊκό στρες) και η συμπεριφορά των παιδιών αξιολογήθηκε από τις νηπιαγωγούς, οι οποίες συμπλήρωσαν ένα φύλλο αξιολόγησης για κάθε παιδί.

Πίνακας 2. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς το φύλο

Φύλο	f	%
Άνδρας	55	45,8
Γυναίκα	60	50
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Κρίθηκε σκόπιμο να γίνει επανακωδικοποίηση των παρακάτω μεταβλητών: ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, εκπαίδευση και ετήσιο οικογενειακό εισόδημα. Όσον αφορά στην ηλικία, στην πρώτη κατηγορία συμπεριλήφθησαν οι γονείς που ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα «30-40» και στη δεύτερη κατηγορία οι γονείς που είχαν ηλικία «41 ετών και άνω».

Πίνακας 3. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς την ηλικία

Ηλικία	f	%
30 - 40	81	67,5
41 και άνω	34	28,3
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις «*μονογονεϊκές οικογένειες*» (άγαμους, διαζευγμένους και χήρους) και η δεύτερη τους «*έγγαμους*».

Πίνακας 4. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς την οικογενειακή κατάσταση

Οικογενειακή κατάσταση	f	%
Μονογονεϊκός γονιός	14	11,6
Έγγαμος/η	101	84,2
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Ως προς την εκπαίδευση, οι συμμετέχοντες ομαδοποιήθηκαν σε δυο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία «*πρωτοβάθμια-δευτεροβάθμια*» συμπεριλήφθησαν οι γονείς που έχουν ολοκληρώσει (δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο) και στη δεύτερη κατηγορία «*τριτοβάθμια*» συμπεριλήφθησαν οι γονείς που είναι απόφοιτοι ανώτερης σχολής, Α.Ε.Ι ή Τ.Ε.Ι.

Πίνακας 5. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς την εκπαίδευση

Εκπαίδευση	f	%
Πρωτοβάθμια- Δευτεροβάθμια	54	53,3
Τριτοβάθμια	51	42,5
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα ομαδοποιήθηκε σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν εκείνοι που έχουν εισόδημα «*κάτω από 10.000*», στην δεύτερη όσοι έχουν εισόδημα από «*10.000-20.000*» και στην τρίτη όσοι έχουν «*πάνω από 20.000 ευρώ*»

Πίνακας 6. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα

Οικογενειακό εισόδημα	f	%
<10.000	37	30,8
10.000-20.000	40	33,3
>20.000	38	31,7
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Τέλος, οι συμμετέχοντες διαχωρίστηκαν σύμφωνα με την επαγγελματική τους κατάσταση σε «εργαζόμενους» και «ανέργους».

Πίνακας 7. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 120 ατόμων του δείγματος ως προς την επαγγελματική τους κατάσταση

Επαγγελματική κατάσταση	f	%
Εργαζόμενος	80	66,7
Άνεργος	35	29,2
Σύνολο	115	95,8
Δεν απάντησαν	5	4,2
Σύνολο	120	100

Αναφορικά με τον αριθμό των παιδιών, 13 οικογένειες (21,7%) έχουν ένα παιδί, 39 οικογένειες (65%) έχουν δυο παιδιά και 7 οικογένειες (13,4%) έχουν πάνω από τρία παιδιά. Σχετικά με τη σειρά γέννησης των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα το 53,2% των παιδιών ήταν πρωτότοκα (n=33), το 38,7% των παιδιών ήταν δευτερότοκα (n= 24) και το 8,9% των παιδιών είχαν γεννηθεί τρίτα ή τέταρτα (n=5).

Στην συνέχεια παρουσιάζονται κάποια χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία) των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα (πίνακες 8, 9). Επίσης καταγράφεται το χρονικό διάστημα γνωριμίας των εκπαιδευτικών με τα παιδιά (πίνακας 10).

Πίνακας 8. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 60 παιδιών του δείγματος ως προς το φύλο

Φύλο	f	%
Αγόρι	32	53,3
Κορίτσι	28	46,7
Σύνολο	60	100

Πίνακας 9. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 60 παιδιών του δείγματος ως προς την ηλικία

Ηλικία	f	%
2,5 με 3,5 ετών	23	38,5
3,5 με 4,5	14	23,3
4,5 και άνω	23	38,5
Σύνολο	60	100

Πίνακας 10. Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των 60 παιδιών του δείγματος ως προς το διάστημα που γνωρίζουν τα παιδιά

Διάστημα που γνωρίζουν τα παιδιά	f	%
Έως 5 μήνες	30	50
5 μήνες και άνω	30	50
Σύνολο	60	100

5.2 Ερευνητικά εργαλεία

Για την συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα ερωτηματολόγια. Το ερωτηματολόγιο ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς «*Preschool Behaviour Checklist*» των J. McGuire και N. Richman (1988) στο οποίο απάντησαν οι νηπιαγωγοί. Τα άλλα τρία ερωτηματολόγια απαντήθηκαν από τους γονείς των παιδιών. Συγκεκριμένα, οι γονείς συμπλήρωσαν ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων, το ερωτηματολόγιο «*The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) Short Version*» (32- items) του Robinson et al. (2001) και το «*Parenting Stress Index (PSI)*» του R. Abidin. Βασικός στόχος ήταν

η συλλογή πληροφοριών σχετικά με τον γονεϊκό τους ρόλο, το στρες που βιώνουν και τα προβλήματα συμπεριφοράς που εμφανίζουν τα παιδιά τους. Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στη έρευνα. Τα τρία ερωτηματολόγια παρατίθενται στο παράρτημα.

«Ερωτηματολόγιο ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς (Preschool Behaviour Checklist)»

Είναι μια κλίμακα για την ανίχνευση συναισθηματικών προβλημάτων και προβλημάτων συμπεριφοράς σε παιδιά 2-5 ετών των J. McGuire και N. Richman (1988). Στην Ελλάδα η στάθμιση της κλίμακας έγινε από τους Ζαφειροπούλου, Αργυρακούλη και Ρούση, 2003. Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο το οποίο σχεδιάστηκε για να εντοπίζει τα παιδιά που μπορεί να έχουν ιδιαίτερες συναισθηματικές ανάγκες ή προβλήματα συμπεριφοράς. Περιλαμβάνει 22 ερωτήσεις που σκοπό έχουν να καλύψουν τέσσερις βασικές περιοχές της συμπεριφοράς: τη διαγωγή, τις συναισθηματικές δυσκολίες, τις κοινωνικές σχέσεις και τη συγκέντρωση προσοχής. Κάθε ερώτηση έχει τρεις ή τέσσερις κατηγορίες, που δηλώνουν τη συχνότητα ή τη σοβαρότητα του προβλήματος.

Το ερωτηματολόγιο ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς, αφού μεταφράστηκε στα ελληνικά, χορηγήθηκε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα νηπίων, μέσω των νηπιαγωγών. Πριν τη χορήγηση του ερωτηματολογίου, είχε ζητηθεί από τις νηπιαγωγούς να εξοικειωθούν με τις ερωτήσεις και να παρατηρήσουν τα νήπια για μία εβδομάδα, έχοντας τις ερωτήσεις στο μυαλό τους. Χορηγήθηκε τον μήνα Δεκέμβριο, όταν πια θεωρήθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί είχαν αποκτήσει επαρκή γνωριμία με τα παιδιά. Το δείγμα αποτέλεσαν 1277 νήπια ηλικίας 4 έως 6 ετών, τα οποία φοιτούσαν σε νηπιαγωγεία της περιοχής της Μαγνησίας. Από αυτά, τα 667 (52,2%) ήταν αγόρια και τα 610 (47,7%) κορίτσια, και ο μέσος όρος ηλικίας ήταν 5,14 έτη.

Για την διερεύνηση της δομής του ερωτηματολογίου, έγινε ανάλυση παραγόντων με πλάγια περιστροφή. Προέκυψαν πέντε παράγοντες, με ιδιοτιμές > 1.0 και εξαιρέθηκαν ερωτήσεις που φορτίζονταν < 0.4 . Με βάση το περιεχόμενο των ερωτήσεων, αναγνωρίστηκαν οι παρακάτω παράγοντες: 1. Επιθετικότητα, 2. Κοινωνική απομόνωση, 3. Συναισθηματικές διαταραχές, 4. Ψυχοσωματικές

διαταραχές και 5. Δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής. Ο μέσος όρος του συνόλου του δείγματος και η τυπική απόκλιση (σε παρένθεση) ήταν 8,23 (5,96). Χωριστά για τα δύο φύλα, τα αγόρια είχαν μέσο όρο 9,29 (6,27), ενώ τα κορίτσια 7,07 (5,37). Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις (σε παρένθεση) για αγόρια και κορίτσια ανά παράγοντα ήταν αντίστοιχα: Επιθετικότητα 4,03 (3,34) και 2,64 (2,71), κοινωνική απομόνωση 1,14 (1,55) και 1,03 (1,45) συναισθηματικές διαταραχές 1,11 (1,31) και 1,20 (1,32), ψυχοσωματικές διαταραχές 0,50 (1,00) και 0,30 (0,75) και δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής 2,25 (1,76) και 1,77 (1,50).

Η βαθμολόγηση γίνεται με μία κλίμακα από 0 (απουσία οποιουδήποτε προβλήματος), 1 (πιθανό πρόβλημα) και 2 (βέβαιο πρόβλημα). Επομένως, το πιθανό εύρος στη βαθμολόγηση μπορεί να κυμαίνεται από 0 έως 44. Σε ό, τι αφορά στους επιμέρους παράγοντες, αυτοί προσδιορίζονται από τις ερωτήσεις: επιθετικότητα (1, 2, 6, 10, 14, 16, 18, 20), κοινωνική απομόνωση (9, 11, 17, 19), συναισθηματικές διαταραχές (12, 13, 21), ψυχοσωματικές διαταραχές (3, 4, 22) και δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής (5, 7, 8, 15). Σημείο τομής για τη διάγνωση προβληματικών καταστάσεων ορίστηκε το 12 και άνω (σε ένα πιθανό εύρος από 0-44). Με αυτή την διαίρεση το 25,3 % του δείγματος κατατάχτηκε στην κατηγορία 2 (βέβαιο πρόβλημα). Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας Cronbach's (α) ήταν ανά παράγοντα: επιθετικότητα .82, κοινωνική απομόνωση .73, συναισθηματικές διαταραχές .65, ψυχοσωματικές διαταραχές .73 και δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής .56.

«Ερωτηματολόγιο γονεϊκής τυπολογίας (The parenting Styles and Dimensions Questionnaire)»

Το ερωτηματολόγιο «The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ) Short Version» (32- items) του Robinson et al. (2001) αποτελεί τη σύντομη έκδοχή του ερωτηματολογίου «Parenting Practices Questionnaire» (62-items) το οποίο κατασκευάστηκε από τους ίδιους συγγραφείς (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 1995). Στηρίζεται στο μοντέλο της Baumrind (1971) για τη γονεϊκή τυπολογία και αξιολογεί την τυπολογία των γονέων με βάση τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών και τις πρακτικές που εφαρμόζουν στην ανατροφή τους. Αποτελείται από 32 προτάσεις, οι οποίες αξιολογούνται με 5/βαθμια κλίμακα τύπου Likert (1=Ποτέ, 2=

Σπάνια, 3=Μερικές φορές, 4= Πολύ συχνά, 5=Πάντα). Ο μέσος όρος των απαντήσεων δίνει τη βαθμολογία (σκορ) του κάθε παράγοντα ξεχωριστά. Ο μεγαλύτερος μέσος όρος υποδεικνύει αυξημένη χρήση των γονεϊκών πρακτικών που σχετίζονται με το συγκεκριμένο τύπο γονέα. Η σύντομη έκδοσή του προέκυψε από την εφαρμογή της Confirmatory Factor Analysis (CFA)/ Structural Equation Modeling (Robinson et al., 2001). Η διαδικασία ανέδειξε τη συγκρότηση τριών ομάδων ερωτήσεων (παράγοντες), οι οποίες αντιστοιχούν σε ανάλογους τύπους γονέων. Ο πρώτος παράγοντας, «ο υποστηρικτικός τύπος γονέα» αποτελείται από 15 προτάσεις και ο δείκτης αξιοπιστίας του Cronbach (α) είναι .86. Ο δεύτερος, «ο αυταρχικός τύπος γονέα» αποτελείται από 12 προτάσεις και ο δείκτης αξιοπιστίας του Cronbach (α) είναι .82. Ο τρίτος, «ο ανεκτικός τύπος γονέα» αποτελείται από 5 προτάσεις και ο δείκτης αξιοπιστίας του Cronbach (α) είναι .64.

Η κλίμακα «The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire» έχει σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό (Μαριδάκη-Κασσωτάκη, 2009· Αντωνοπούλου και Τσίτσας, 2011). Η ακριβής απόδοση της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης (back-translation) από ανεξάρτητους δίγλωσσους ψυχολόγους, των οποίων οι μεταφράσεις ταυτίζονται με την πρότυπη έκδοσή. Η παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε κατά τη στάθμιση του για τον ελληνικό πληθυσμό ανέδειξε τέσσερις κυρίαρχους πατρικούς και μητρικούς τύπους: α) ο/η υποστηρικτικός/η, β) ο/η αυταρχικός/η, γ) ο/η επιτρεπτικός/η, δ) ο/η αυστηρός/η σύμφωνα με τα κριτήρια που θέτουν οι κατασκευαστές του πρότυπο ερωτηματολογίου PSDQ (Robinson et al., 2001).

Η ελληνική έκδοση του ερωτηματολογίου αποτελείται από 28 προτάσεις, οι οποίες αξιολογούνται με βάση 4/βαθμιας κλίμακας τύπου Likert (1= Ποτέ, 2= Μερικές φορές, 3=Πολύ συχνά, 4 =Πάντα) όπου 12 προτάσεις αξιολογούν τον υποστηρικτικό γονέα, 7 προτάσεις τον αυταρχικό γονέα, 5 προτάσεις τον επιτρεπτικό και 4 προτάσεις αξιολογούν τον αυστηρό γονέα.

Οι συντελεστές αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach alpha (α) κυμαίνονται μεταξύ .63 και .88, δηλαδή είναι αρκετά υψηλοί και επιβεβαιώνουν την αξιοπιστία της προσαρμογής του συγκεκριμένου ερωτηματολογίου σε πληθυσμό ελλήνων πατέρων (Μαριδάκη-Κασσωτάκη, 2009). Επιβεβαιώνεται επίσης η αξιοπιστία της προσαρμογής του ερωτηματολογίου γονεϊκής τυπολογίας σε πληθυσμό

ελληνίδων μητέρων, όπου οι συντελεστές αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach alpha (α) κυμαίνονται από .65 έως .88 (Αντωνοπούλου και Τσίτσας, 2011).

«Κλίμακα για το γονεϊκό στρες (*Parenting Stress Index*)»

Το ερωτηματολόγιο «*Parenting Stress Index (PSI)*» του R. Abidin (1995) έχει σχεδιαστεί για να εντοπίζει έγκαιρα τα χαρακτηριστικά των γονιών που δεν προάγουν τη φυσιολογική ανάπτυξη των παιδιών. Επίσης, εντοπίζει παιδιά με συμπεριφορικά και συναισθηματικά προβλήματα καθώς και γονείς που βρίσκονται σε κίνδυνο να αναπτύξουν δυσλειτουργικές πρακτικές ανατροφής των παιδιών. Το PSI στηρίζεται στη θεωρία ότι το στρες που βιώνει ο γονιός είναι συνάρτηση των χαρακτηριστικών του παιδιού, των χαρακτηριστικών των γονέων και των καταστάσεων που σχετίζονται με τον γονεϊκό τους ρόλο. Το PSI αναγνωρίζει τη δυσλειτουργική ανατροφή παιδιών και προβλέπει το ενδεχόμενο για γονεϊκά συμπεριφορικά προβλήματα και δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον. Αν και η κυρίαρχη εστίαση είναι στο παιδί προσχολικής ηλικίας, το PSI μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε γονείς που τα παιδιά τους είναι 12 ετών ή και μικρότερα. Το PSI αποτελείται από 120 ερωτήσεις και χρειάζονται λιγότερα από 30 λεπτά για να απαντήσει ένας γονέας. Βγαίνει ένας συνολικός βαθμός στρες καθώς και βαθμοί για τα χαρακτηριστικά του παιδιού και του γονέα τα οποία επισημαίνουν τις πηγές στρες μέσα στην οικογένεια.

Τα χαρακτηριστικά του παιδιού μετρούνται σε έξι υποκλίμακες: Απόσπαση Προσοχής/Υπερκινητικότητα, Προσαρμοστικότητα, Ενισχύσεις Γονέα, Διεκδικητικότητα, Διάθεση, Αποδοχή. Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του γονέα διακρίνονται σε επτά υποκλίμακες: Ικανότητα, Απομόνωση, Προσκόλληση Υγεία, Περιορισμός ρόλου, Κατάθλιψη, Σύζυγος. Το PSI έχει χρησιμοποιηθεί εμπειρικά για να προβλέψει την παρατηρούμενη συμπεριφορά ανατροφής και την παρούσα και μελλοντική συμπεριφορική και συναισθηματική προσαρμογή των παιδιών.

Το PSI δεν έχει σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό. Για το σκοπό της παρούσας έρευνας έγινε μετάφραση της κλίμακας με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης (*back-translation*) και προσαρμογή αυτής στα ελληνικά δεδομένα.

5.3 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Φεβρουάριο-Απρίλιο του 2013, αφού πρωτίστως έγινε ενημέρωση για το περιεχόμενο, το σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας και εξασφαλίστηκε η σχετική άδεια από τη διεύθυνση των παιδικών σταθμών. Κατόπιν, έγινε ενημέρωση των νηπιαγωγών για το σκοπό της έρευνας και δόθηκαν οδηγίες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ελέγχου προσχολικής συμπεριφοράς. Οι νηπιαγωγοί συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο για κάθε παιδί της τάξης τους.

Σε επόμενη φάση, κατά την αναχώρηση των παιδιών από τον παιδικό σταθμό, παραδινόταν στους γονείς ένας φάκελος με τα ερωτηματολόγια που θα συμπλήρωναν οι ίδιοι και γινόταν μια σχετική και σύντομη ενημέρωση των γονιών από την ερευνήτρια. Για κάθε παιδί που αξιολογήθηκε από τη νηπιαγωγό συμπληρωθήκαν τα ερωτηματολόγια της γονεϊκής τυπολογίας, του γονεϊκού στρες και των δημογραφικών στοιχείων ξεχωριστά από τον καθένα από τους δυο γονείς κάθε παιδιού. Τα ερωτηματολόγια συνόδευε διευκρινιστική επιστολή προς τους γονείς, η οποία επισήμανε το σκοπό της έρευνας και τους διαβεβαίωνε ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία τους. Για να διασφαλιστεί πλήρως η ανωνυμία ζητήθηκε από τους γονείς πριν επιστρέψουν τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια να τα τοποθετήσουν στους φακέλους που τα συνόδευαν. Επίσης, δόθηκε η δυνατότητα στους γονείς και στους συμμετέχον προσωπικό των παιδικών σταθμών να ενημερωθούν για τα αποτελέσματα της έρευνας εφόσον το θελήσουν.

6. Αποτελέσματα

6.1 Κλίμακα για τη γονεϊκή τυπολογία

6.1.1 Παραγοντική ανάλυση

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε διερευνητική ανάλυση παραγόντων, μια στατιστική μέθοδος που βοηθάει στην πληρέστερη και οικονομικότερη περιγραφή της εσωτερικής δομής των απαντήσεων, ομαδοποιώντας τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου σε ομοιογενείς ομάδες. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν η ανάλυση κύριων συνιστωσών (principal component analysis) με ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (varimax rotation). Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε σε ένα σύνολο 32 ερωτημάτων. Τα κριτήρια αξιολόγησης των αποτελεσμάτων ήταν: α) οι υψηλές φορτίσεις των ερωτήσεων σε κάθε παράγοντα (και η κατά το δυνατό αποφυγή των διπλών φορτίσεων) και β) η νοηματική συνοχή και καθαρότητα των παραγόντων.

Αρχικά, ως σημείο εκκίνησης προκειμένου να εξακριβωθεί ο αριθμός των παραγόντων που συγκροτούν την κλίμακα, εφαρμόστηκαν διάφορες εναλλακτικές λύσεις, με διαφορετικό αριθμό παραγόντων κάθε φορά. Η τελική επίλυση για τις 32 ερωτήσεις ανέδειξε (με σημείο τομής για τις φορτίσεις το 0,30) 4 παράγοντες, στους οποίους αποδίδεται το 42,75% της διασποράς των τιμών. Για την ανάλυση αυτή η καταλληλότητα των δεδομένων εξετάστηκε με βάση το τεστ σφαιρικότητας Bartlett για την ανεξαρτησία των μεταβλητών, ενώ η επάρκεια και καταλληλότητα του δείγματος εξετάστηκε με το κριτήριο Kaiser-Meyer-Olkin Measure of sampling adequacy (Μυλωνάς, 2012) όπου: $KMO=0,714$, χ^2 για το Bartlett's test of sphericity=1420, βαθμοί ελευθερίας $df=496$ και σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $p=0,000<.05$. Οι τέσσερις παράγοντες διαμορφώθηκαν ως εξής:

Ο παράγοντας 1 ερμηνεύει το 21,50% της συνολικής διασποράς και αποτελείται από τα ερωτήματα: 2, 4, 6, 8, 10, 13, 16, 17, 19, 30 και 32 (πχ. «Όταν το παιδί μου ζητάει να μάθει το λόγο για τον οποίο πρέπει να υπακούει σε κάτι, του απαντώ ως εξής: Γιατί είμαι ο πατέρας σου/ η μητέρα σου και σου το ζητάω»). Ο παράγοντας αυτός δε συμπίπτει επακριβώς με την αρχική εκδοχή, μιας και προστέθηκαν τα ερωτήματα 8 και 17. Ωστόσο, αυτά τα δύο ερωτήματα ταίριαζαν εννοιολογικά με το περιεχόμενο αυτού του παράγοντα και έτσι η ονομασία παραμένει ως έχει (Αυταρχικός τύπος).

Ο παράγοντας 2 ερμηνεύει το 10,40% της συνολικής διασποράς και αποτελείται από τα ερωτήματα: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 23, 27, 29 και 31 (πχ. «Κατανοώ τα συναισθήματα του παιδιού μου», «Λαμβάνω υπόψη μου τι θέλει το παιδί μου πριν του ζητήσω να κάνει κάτι»). Αναφέρεται στον υποστηρικτικό τύπο γονέα και συμπίπτει με την αρχική εκδοχή, άρα διατηρείται η ίδια ονομασία (Υποστηρικτικός τύπος).

Ο παράγοντας 3 ερμηνεύει το 5,52% της συνολικής διασποράς και αποτελείται από τα ερωτήματα: 18, 21, 22, 25, 26 και 28 (πχ. «Επιτρέπω στο παιδί μου να πει τη γνώμη του για τους κανόνες που υπάρχουν στην οικογένεια»). Ο παράγοντας αυτός δε συμπίπτει με την αρχική εκδοχή του ερωτηματολογίου όπου συμπεριλαμβανόταν στον υποστηρικτικό τύπο και με βάση το εννοιολογικό περιεχόμενο των ερωτημάτων η ονομασία του διαφοροποιείται (Δημοκρατικός τύπος).

Ο παράγοντας 4 ερμηνεύει το 5,31% της συνολικής διασποράς και αποτελείται από τα ερωτήματα: 15, 20 και 24 (πχ. «Υπακούω στις επιθυμίες του παιδιού μου όταν επιμένει έντονα σε αυτές»). Ο παράγοντας αυτός συμπίπτει με την αρχική έκδοση εκτός του ότι αφαιρέθηκαν δύο ερωτήματα τα οποία εννοιολογικά εντάχθηκαν σε άλλους παράγοντες και διατηρεί την αρχική του ονομασία (Επιτρεπτικός τύπος). Στον πίνακα 11 παρατίθενται εκτενώς όλες οι φορτίσεις των μετρήσεων στους 4 παράγοντες με βάση την επίλυση αυτή.

Πίνακας 11. Αποτελέσματα ανάλυσης παραγόντων του ερωτηματολογίου

Ερωτήματα	Παράγοντες			
	1	2	3	4
13 Το μαλώνω και του φωνάζω όταν φέρεται άσχημα.	,70	,04	-,10	-,07
30 Μαλώνω το παιδί μου όταν με απογοητεύει η συμπεριφορά του	,63	,22	-,28	,20
6 Μαλώνω το παιδί μου όταν δεν είναι υπάκουο.	,62	-,05	-,07	,06
32 Χαστουκίζω το παιδί μου όταν δεν συμπεριφέρεται σωστά.	,62	-,14	-,00	,16
19 Δέρνω το παιδί μου όταν δεν υπακούει.	,62	-,18	,12	,02
8 Πιστεύω ότι είναι δύσκολο να μάθω στο παιδί μου να πειθαρχεί.	,61	-,22	,07	,13
16 Ξεσπάω το θυμό μου πάνω του.	,58	-,43	-,02	,01

2	Χρησιμοποιώ την τιμωρία ως μέσο πειθαρχίας.	,45	-,02	-,38	-,00
10	Το τιμωρώ απαγορεύοντάς του να κάνει κάτι που του αρέσει, χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	,42	-,26	-,33	-,37
4	Όταν το παιδί μου ζητάει να μάθει το λόγο για τον οποίο πρέπει να υπακούει σε κάτι, του απαντώ ως εξής: «Γιατί είμαι ο πατέρας/ μητέρα σου και σου το ζητάω».	,40	-,03	-,39	-,32
17	Περισσότερο απειλώ με τιμωρία το παιδί μου, παρά το τιμωρώ.	,38	-,04	,02	,18
14	Το επαινώ όταν είναι καλό και υπάκουο παιδί.	,00	,66	,15	,09
12	Δείχνω στο παιδί μου κατανόηση όταν είναι αναστατωμένο.	-,37	,65	,14	-,06
31	Συζητώ με το παιδί μου για τις συνέπειες των πράξεών του.	,00	,60	,39	-,13
1	Κατανοώ τα συναισθήματά του παιδιού μου.	-,28	,59	-,03	,04
9	Ζητώ από το παιδί μου να εκφράζει τη γνώμη του ακόμα και όταν διαφωνώ μαζί του.	-,28	,59	,35	,14
27	Δείχνω στο παιδί μου τρυφερότητα.	-,15	,58	-,04	,08
29	Το βοηθώ να καταλάβει τις συνέπειες μιας κακής πράξης του μέσα από διάλογο και συζήτηση.	-,25	,55	,29	-,15
23	Του κάνω συστάσεις για να βελτιωθεί η συμπεριφορά του.	,36	,48	,03	,02
7	Παροτρύνω το παιδί μου να συζητάει μαζί μου τα προβλήματά του.	-,14	,46	,35	,20
3	Λαμβάνω υπόψη μου τι θέλει το παιδί μου πριν του ζητήσω να κάνει κάτι.	-,27	,41	,06	,08
11	Λέω στο παιδί μου πόσο σημαντικό είναι να ακολουθεί τους κανόνες της οικογένειας.	,16	,36	,13	-,12
5	Λέω στο παιδί μου πως νιώθω, όταν συμπεριφέρεται καλά ή όταν συμπεριφέρεται άσχημα.	,19	,31	,22	,18
21	Ζητάω τη γνώμη του για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να λειτουργεί η οικογένεια.	,18	,19	,64	-,21
25	Του εξηγώ τους λόγους για τους οποίους πρέπει να τηρούνται οι κανόνες της οικογένειας.	,01	,43	,59	-,02
22	Επιτρέπω στο παιδί μου να πει τη γνώμη του για τους κανόνες που υπάρχουν στην οικογένεια.	,03	,19	,59	-,12
28	Τιμωρώ το παιδί μου στέλνοντας το στο δωμάτιό του χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	,43	-,05	-,55	-,19
26	Χρησιμοποιώ απειλές για να το τιμωρήσω χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	,44	-,19	-,53	-,13
18	Λαμβάνω υπόψη μου τις επιθυμίες του παιδιού μου	-,02	,03	,39	,06

24	Κακομαθαίνω το παιδί μου.	,13	-,07	,08	,73
15	Υπακούω στις επιθυμίες του παιδιού μου όταν επιμένει έντονα σε αυτές.	,14	,31	-,02	,61
20	Λέω στο παιδί μου με ποιο τρόπο θα το τιμωρήσω αλλά δεν εφαρμόζω την τιμωρία.	,35	-,08	-,19	,52
Αποδιδόμενη διασπορά τιμής		21,51	10,40	5,53	5,32
Αξιοπιστία μετρήσεων για κάθε επιμέρους παράγοντα (Cronbach's)		.56	.80	.65	.57

6.1.2 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά

Ως προς τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων παραγόντων της συνολικής κλίμακας βρέθηκε ότι ο παράγοντας *υποστηρικτικός τύπος* εμφανίζει τον υψηλότερο μέσο όρο (M.O.=4,28) και ο παράγοντας *αυταρχικός τύπος* τον χαμηλότερο μέσο όρο (M.O.=2,50). Σχετικά με τις τυπικές αποκλίσεις ο παράγοντας *επιτρεπτικός τύπος* εμφανίζει την υψηλότερη τιμή (T.A.=0,72) και ο παράγοντας *υποστηρικτικός τύπος* την χαμηλότερη (T.A.=0,43). Όσον αφορά στην αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας, οι δείκτες που προέκυψαν κυμαίνονται από .56 έως .80. Τέλος, για τη συνολική βαθμολογία ο αντίστοιχος δείκτης ήταν .65.

Πίνακας 12. Δείκτες κεντρικής τάσης και διασποράς

Παράγοντες	Ερωτήματα	M.O	T.A
Αυταρχικός	11	2,50	0,54
Υποστηρικτικός	11	4,28	0,43
Δημοκρατικός	6	3,93	0,55
Επιτρεπτικός	3	3,08	0,72

6.1.3 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου

Προκειμένου να ελεγχθεί η ανεξαρτησία και η καθαρότητα των παραγόντων υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας που παρουσιάζουν οι παράγοντες μεταξύ τους. Βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του *υποστηρικτικού τύπου* και του *δημοκρατικού* $r(113)=0,51, p<.01$. Ο *υποστηρικτικός* και ο *δημοκρατικός* τύπος ήταν

ενοποιημένοι σύμφωνα με την αρχική δομή του ερωτηματολογίου αλλά διαχωρίστηκαν για στατιστικούς και εννοιολογικούς λόγους μέσω της επιβεβαιωτικής ανάλυσης παραγόντων. Επίσης, βρέθηκε πως υπάρχει μέτρια στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ του *υποστηρικτικού* τύπου με τον *αυταρχικό* $r(113) = -0,34, p < .05$ και του *δημοκρατικού* με τον *αυταρχικό* $r(113) = -0,30, p < .05$. Γονείς που υιοθετούν αυταρχικές αρχές είναι λιγότερο δημοκρατικοί και υποστηρικτικοί. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται αναλυτικά οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των τεσσάρων παραγόντων.

Πίνακας 13. Δείκτες συνάφειας μεταξύ των τεσσάρων παραγόντων

Παράγοντες	1	2	3	4
Αυταρχικός	1,00	0,22*	-0,34**	-0,30**
Επιτρεπτικός		1,00	0,24	-0,09
Υποστηρικτικός			1,00	0,51**
Δημοκρατικός				1,00

**= $p < .01$ *= $p < .05$

6.1.4 Συσχέτιση δημογραφικών στοιχείων με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου

Στη συνέχεια, αυτό που μας ενδιέφερε να εξετάσουμε ήταν η συσχέτιση συγκεκριμένων δημογραφικών στοιχείων με τους τέσσερις παράγοντες. Πραγματοποιήθηκαν συγκρίσεις μέσω όρων με τη χρήση του κριτηρίου t (t-test) προκειμένου να διαπιστωθεί η συνάφεια του κάθε παράγοντα με το φύλο, την ηλικία (αφού πρωτίστως ομαδοποιήθηκε στις κατηγορίες 30-40 και 41 και άνω), την επαγγελματική κατάσταση και την εκπαίδευση των γονέων (αφού πρωτίστως ομαδοποιήθηκε στις κατηγορίες έως δευτεροβάθμια και από τριτοβάθμια και άνω). Από τις αναλύσεις που πραγματοποιήθηκαν δεν φάνηκε να σχετίζονται οι τέσσερις τύποι γονέων με τα παραπάνω δημογραφικά στοιχεία.

Στη συνέχεια, με τη χρήση της ανάλυσης διακύμανσης One-Way ANOVA, πραγματοποιήθηκαν συσχετίσεις του κάθε παράγοντα με τη μεταβλητή οικογενειακό εισόδημα όπου δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές. Έπειτα, ελέγχθηκε η

συσχέτιση της οικογενειακής κατάστασης των συμμετεχόντων με τους τέσσερις τύπους γονέων με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U. Από τις αναλύσεις δεν βρέθηκε κάποιο στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα.

Η συσχέτιση της σειράς γέννησης του παιδιού καθώς και του αριθμού των παιδιών της κάθε οικογένειας με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου ελέγχθηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Kruskal-Wallis H. Η μόνη στατιστικά σημαντική διαφορά που παρατηρήθηκε αφορά τη μεταβλητή *υποστηρικτικός τύπος* σε σχέση με τον αριθμό των παιδιών στην οικογένεια όπου φάνηκε ότι οι υποστηρικτικοί γονείς που έχουν ένα ή δυο παιδιά διαφέρουν σημαντικά από αυτούς που έχουν τρία και πάνω $\chi^2(2)=8,81$, $p<.05$. Στην συνέχεια οι διαφορές ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες ελέγχθηκαν με το κριτήριο t (t-test) από το οποίο προκύπτει πως οι γονείς που έχουν ένα παιδί είναι πιο υποστηρικτικοί (M.O.=4,43) από αυτούς που έχουν τρία και πάνω (M.O.=4,03) το ίδιο και οι γονείς που έχουν δυο είναι πιο υποστηρικτικοί (M.O.=4,29) από αυτούς που έχουν τρία και πάνω (M.O.=4,03).

6.2 Κλίμακα για το γονεϊκό στρες

6.2.1 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά

Στη συγκεκριμένη κλίμακα δεν έγινε παραγοντική ανάλυση γιατί δεν το επέτρεψε το μέγεθος του δείγματος. Ως προς τα περιγραφικά χαρακτηριστικά τόσο των οκτώ παραγόντων όσο και της συνολικής κλίμακας βρέθηκε ότι οι παράγοντες *απομόνωση* και *σύζυγος* εμφανίζουν τους υψηλότερους μέσους όρους (M.O.=3,53 και M.O.=3,47 αντίστοιχα) ενώ ο παράγοντας *άγχος ζωής* εμφανίζει τον χαμηλότερο μέσο όρο (M.O.=1,86). Σχετικά με τις τυπικές αποκλίσεις, οι παράγοντες που εμφανίζουν τη χαμηλότερη τυπική απόκλιση είναι οι παράγοντες *άγχος ζωής* και *επάρκεια* (T.A.=0,07 και T.A.=0,29, αντίστοιχα) ενώ την υψηλότερη ο παράγοντας *σύζυγος* και *περιορισμός ρόλου* (T.A.= 0,73 και T.A.= 0,65 αντίστοιχα).

Όσον αφορά στην αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας, οι δείκτες που προέκυψαν κυμαίνονται από .11 έως .76. Γεγονός που σημαίνει ότι τα δεδομένα που προκύπτουν από τις κλίμακες *επάρκεια*, *προσκόλληση*, *υγεία* και *απομόνωση* που έχουν δείκτη αξιοπιστίας κάτω του .60 πρέπει να ληφθούν υπόψη με επιφύλαξη. Τέλος, για τη συνολική βαθμολογία ο αντίστοιχος δείκτης ήταν .85. Τα παραπάνω στοιχεία παρατίθενται αναλυτικά στον πίνακα 14.

Πίνακας 14. Δείκτες κεντρικής τάσης, διασποράς και αξιοπιστίας

Παράγοντες	Ερωτήματα	M.O	T.A	Cronbach's alpha
Επάρκεια «Competence»	13	2,71	0,29	.11
Απομόνωση «Isolation»	6	3,53	0,56	.61
Προσκόλληση «Attachment»	7	3,03	0,43	.26
Υγεία «Health»	5	2,91	0,54	.24
Περιορισμός ρόλου «Role restriction»	7	3,09	0,65	.73
Κατάθλιψη «Depression»	9	3,65	0,60	.76
Σύζυγος «Spouse»	7	3,47	0,73	.74
Άγχος ζωής «Life stress»	19	1,86	0,07	.19

6.2.2 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου

Προκειμένου να ελεγχθεί η ανεξαρτησία και η καθαρότητα των παραγόντων υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας που παρουσιάζουν οι παράγοντες μεταξύ τους. Παρόλο που βρέθηκαν αρκετές στατιστικά σημαντικές συνάφειες, ήταν όλες μικρές σε μέγεθος, γεγονός που δείχνει ότι δεν υπάρχει επικάλυψη μεταξύ των παραγόντων. Η μόνη μέτρια σε μέγεθος συνάφεια που βρέθηκε μεταξύ των παραγόντων είναι αυτή μεταξύ της κλίμακας απομόνωση και κατάθλιψη $r(113)=0,63$, $p<.01$. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται αναλυτικά οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των οκτώ παραγόντων.

Πίνακας 15. Δείκτες συνάφειας μεταξύ των οκτώ παραγόντων

Παράγοντες	1	2	3	4	5	6	7	8
Επάρκεια	1,00	0,23	0,26**	0,32**	0,33**	0,36**	0,12	0,16
Απομόνωση		1,00	0,16	0,46**	0,43**	0,63**	0,57**	0,21*
Προσκόλληση			1,00	0,35**	0,41**	0,39**	0,05	-0,00
Υγεία				1,00	0,51**	0,51**	0,43**	0,09
Περιορισμός ρόλου					1,00	0,49**	0,37**	0,16
Κατάθλιψη						1,00	0,40**	0,24**
Σύζυγος							1,00	0,32**
Άγχος ζωής								1,00

**=p<.01 *=p<.05

6.2.3 Συσχετίσεις μεταξύ των δημογραφικών στοιχείων και των παραγόντων του ερωτηματολογίου

Όπως και με την κλίμακα «τύποι γονέων», έτσι και εδώ θέλαμε να ελέγξουμε συσχέτιση των δημογραφικών στοιχείων με τους οκτώ παράγοντες. Η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή που ελέγχθηκε ήταν το φύλο των συμμετεχόντων με τη χρήση του t-κριτηρίου. Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς τον παράγοντα *κατάθλιψη* $t(113)=2,44$, $p<.05$, με τους άντρες (M.O.=3,79) να νιώθουν περισσότερο κατάθλιψη από τις γυναίκες (M.O.=3,52). Στους υπόλοιπους παράγοντες του ερωτηματολογίου δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα.

Ο επόμενος δημογραφικός παράγοντας που εξετάστηκε με τη χρήση του t-κριτηρίου ήταν η ηλικία των συμμετεχόντων. Ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες δεν εμφανίστηκε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά. Στη συνέχεια, εξετάστηκε η επαγγελματική κατάσταση των συμμετεχόντων χρησιμοποιώντας το t-κριτήριο. Η ανάλυση κατέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των εργαζομένων και των ανέργων ως προς τον παράγοντα *άγχος ζωής* $t(113)=-2,05$, $p<.05$. Οι άνεργοι (M.O.=1,89) φαίνεται να βιώνουν περισσότερο *άγχος ζωής* σε σχέση με τους εργαζόμενους (M.O.=1,85).

Ακολούθως, με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U εξετάστηκε η οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων. Η ανάλυση κατέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στους γονείς που μεγαλώνουν μόνοι τα παιδιά του (μονογονεϊκές οικογένειες) και σε εκείνους που είναι έγγαμοι ως προς τον παράγοντα *επάρκεια* $U(113)=355,5$ $p<.05$. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως όσοι μεγαλώνουν μόνοι τους τα παιδιά (M.O.=83,11) αισθάνονται πιο ανεπαρκείς από τους γονείς που μεγαλώνουν μαζί τα παιδιά τους ως ζευγάρι (M.O.=54,52).

Ο επόμενος δημογραφικός παράγοντας που εξετάστηκε ήταν η εκπαίδευση των συμμετεχόντων. Από τα αποτελέσματα του t-test φάνηκε πως υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους γονείς που έχουν αποφοιτήσει από ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και αυτούς που έχουν ολοκληρώσει ως την δευτεροβάθμια εκπαίδευση σχετικά με τους παράγοντες *άγχος ζωής* $t(113)=-4,5$, $p<.05$ και *επάρκεια* $t(113)=-2,78$ $p<.05$. Αναλυτικότερα, οι γονείς που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση νιώθουν πιο ανεπαρκείς (M.O.=2,85) από αυτούς που ολοκλήρωσαν την δευτεροβάθμια (M.O.=2,61). Το ίδιο ισχύει και ως προς το παράγοντα *άγχος ζωής*. Οι γονείς της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης βιώνουν περισσότερο *άγχος ζωής* (M.O.=2,61) σε σχέση με τους γονείς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (M.O.=1,85).

Ο επόμενος δημογραφικός παράγοντας που εξετάστηκε ήταν το οικογενειακό εισόδημα των συμμετεχόντων. Από τα αποτελέσματα της μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης φαίνεται πως το οικογενειακό εισόδημα σχετίζεται με τον παράγοντα *ανεπάρκεια* $F(2,112)= 5,74$, $p<.05$. Οι γονείς που έχουν εισόδημα πάνω των 20.000 ευρώ (M.O.=2,83) νιώθουν πιο ανεπαρκείς σε σχέση με εκείνους που έχουν εισόδημα 10.000 - 20.000 ευρώ (M.O.=2,63). Στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δυο κατηγορίες βρέθηκε να υπάρχει και ως προς τον παράγοντα *απομόνωση* $F(2,112)= 3,85$ $p<.05$. Συγκεκριμένα οι γονείς που έχουν εισόδημα πάνω από 20.000 ευρώ (M.O.=3,67) νιώθουν πιο απομονωμένοι από τους γονείς που έχουν εισόδημα 10.000 – 20.000 ευρώ (M.O.=3,3458).

Ο αριθμός των παιδιών σε σχέση με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου ελέγχθηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Kruskal-Wallis H. Σημαντική διαφορά παρατηρήθηκε ανάμεσα στους γονείς που έχουν τρία παιδιά και πάνω και σε εκείνους που έχουν μόνο ένα παιδί ως προς τον παράγοντα *άγχος ζωής* $\chi^2(2)=8,34$ $p<.05$. Ύστερα από την ανάλυση με τη χρήση του t-test καταλήγουμε στο

συμπέρασμα πως οι γονείς που έχουν δυο (M.O.=1,87) και τρία παιδιά και πάνω (M.O.=1,90) βιώνουν περισσότερο *άγχος ζωής* από εκείνους που έχουν μόνο ένα παιδί (M.O.=1,84).

Τέλος, η σειρά γέννησης των παιδιών σε σχέση με τους οκτώ παράγοντες ελέγχθηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Kruskal-Wallis H. Στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στους γονείς των οποίων τα παιδιά ήταν τρίτα η τέταρτα, δευτερότοκα και πρωτότοκα στη σειρά γέννησης σε σχέση με τους παράγοντες *επάρκεια* $\chi^2(2)=10,70$ $p<.01$, *απομόνωση* $\chi^2(2)=6,26$ $p<.05$, *περιορισμός ρόλου* $\chi^2(2)=8,19$ $p<.05$ και *σύζυγος* $\chi^2(2)=6,95$ $p<.05$. Από την ανάλυση με τη χρήση του t-test που ακολούθησε φάνηκε πως οι γονείς των οποίων τα παιδιά ήταν τρίτα στη σειρά γέννησης (M.O.=2,90) νιώθουν περισσότερο ανεπαρκείς από τους γονείς των οποίων τα παιδιά είναι δευτερότοκα (M.O.=2,69) ή πρωτότοκα (M.O.=2,69). Ως προς τους παράγοντες απομόνωση, περιορισμός ρόλου και σύζυγος δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες της μεταβλητής σειρά γέννησης.

6.2.4 Συσχετίσεις των τύπων γονέων σε σχέση με τους παράγοντες του γονεϊκού στρες

Στη συνέχεια στόχος ήταν να μελετήσουμε τις συσχετίσεις ανάμεσα στους τύπους γονέων και στους οκτώ παράγοντες της κλίμακας του γονεϊκού στρες. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής συσχέτισης Pearson r. Ωστόσο δεν βρέθηκε καμιά στατιστικά σημαντική συσχέτιση.

6.3 Κλίμακα για τα προβλήματα συμπεριφοράς

6.3.1 Ψυχομετρικά χαρακτηριστικά

Ως προς τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των πέντε παραγόντων της συνολικής κλίμακας βρέθηκε ότι ο παράγοντας *συναισθηματικές διαταραχές* να εμφανίζει τον υψηλότερο μέσο όρο (M.O.=2,61) και ο παράγοντας *ψυχοσωματικές διαταραχές* τον χαμηλότερο (M.O.=0,75). Σχετικά με τις τυπικές αποκλίσεις ο παράγοντας *συναισθηματικές διαταραχές* και *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* εμφανίζουν την υψηλότερη τιμή (T.A.=0,41) και ο παράγοντας *ψυχοσωματικές διαταραχές* την χαμηλότερη (T.A.= 0,25). Όσον αφορά στην αξιοπιστία εσωτερικής

συνέπειας, οι δείκτες που προέκυψαν κυμαίνονται από .55 έως .85. Για τη συνολική βαθμολογία ο αντίστοιχος δείκτης ήταν .24. Στον πίνακα 16 παρατίθενται αναλυτικά οι δείκτες κεντρικής τάσης, διασποράς και αξιοπιστίας.

Πίνακας 16. Δείκτες κεντρικής τάσης, διασποράς και αξιοπιστίας

Παράγοντες	Ερωτήματα	M.O	T.A	Cronbach's a
Επιθετικότητα	8	1,38	0,37	.85
Κοινωνική απομόνωση	4	1,16	0,30	.57
Συναισθηματικές διαταραχές	3	2,61	0,41	.77
Ψυχοσωματικές διαταραχές	3	0,75	0,25	.82
Δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής	4	2,52	0,41	.55
Σύνολο	22	1,63	0,13	.24

6.3.2 Συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων του ερωτηματολογίου

Στην συνέχεια υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των παραγόντων. Βρέθηκαν λογικές χαμηλές συσχετίσεις. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση του παράγοντα *επιθετικότητα* με τους παράγοντες *συναισθηματικές διαταραχές* $r(58)=-0,36$ $p<.01$ και *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* $r(58)=-0,42$ $p<.01$ και θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα *ψυχοσωματικές διαταραχές* $r(58)=0,38$ $p<.01$. Επίσης, βρέθηκε αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση του παράγοντα *κοινωνική απομόνωση* με τους παράγοντες *συναισθηματικές διαταραχές* $r(58)=-0,33$ $p<.01$ και τον παράγοντα *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* $r(58)=-0,38$ $p<.01$ και θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα *ψυχοσωματικές διαταραχές* $r(58)=0,38$ $p<.01$.

Ο παράγοντας *συναισθηματικές διαταραχές* έχει αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα *ψυχοσωματικές διαταραχές* $r(58)=-0,64$ $p<.01$ και θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* $r(58)=0,44$ $p<.01$. Τέλος, ο παράγοντας *ψυχοσωματικές*

διαταραχές έχει αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον παράγοντα δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής $r(58) = -0,38$ $p < .01$.

Πίνακας 17. Δείκτες συνάφειας μεταξύ των πέντε παραγόντων

Παράγοντες	1	2	3	4	5
Επιθετικότητα	1,00	-0,60	-0,36**	0,38**	-0,42**
Κοινωνική απομόνωση		1,00	-0,33**	0,38**	-0,38 **
Συναισθηματικές διαταραχές			1,00	-0,64**	0,44**
Ψυχοσωματικές διαταραχές				1,00	-0,38**
Δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής					1,00

**= $p < .01$ *= $p < .05$

6.3.3 Συσχέτιση των δημογραφικών στοιχείων των παιδιών με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου

Στη συνέχεια αυτό που μας ενδιέφερε να εξετάσουμε ήταν η συσχέτιση του φύλου, και της ηλικίας των παιδιών σε σχέση με τους πέντε παράγοντες. Καθώς και τη συσχέτιση του διαστήματος που οι νηπιαγωγοί γνωρίζουν τα παιδιά με τους πέντε παράγοντες. Η συσχέτιση του φύλου των παιδιών με τους πέντε παράγοντες ελέγχθηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U. Η ηλικία και το διάστημα όπου οι νηπιαγωγοί γνωρίζουν των παιδιών ελέγχθηκε με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal-Wallis H. Σε καμία περίπτωση δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

6.3.4 Συσχετίσεις των δημογραφικών στοιχείων των γονιών σε σχέση με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου

Στη συνέχεια, αυτό που μας ενδιέφερε να εξετάσουμε ήταν η συσχέτιση συγκεκριμένων δημογραφικών στοιχείων με τους πέντε παράγοντες. Οι αναλύσεις αφορούσαν τόσο το σύνολο των γονιών όσο και τις μητέρες και τους πατέρες χωριστά. Πραγματοποιήθηκε σύγκριση μέσω όρων με τη χρήση του κριτηρίου t (t-test) προκειμένου να διαπιστωθεί η συνάφεια της ηλικίας των γονιών, της

εκπαίδευσης και της επαγγελματικής τους κατάστασης με τους πέντε παράγοντες. Η μόνη στατιστικά σημαντική διαφορά που βρέθηκε ήταν μεταξύ των γονιών από «30 - 40 ετών» και «41 και άνω» ως προς τον παράγοντα *κοινωνική απομόνωση* $t(113) = -2,97$ $p < .05$, με τα παιδιά των γονιών που είναι πάνω από 41 ετών (M.O.=1,28) να εμφανίζουν περισσότερο προβλήματα κοινωνικής απομόνωσης από τα παιδιά που οι γονείς τους είναι μεταξύ «30-40 ετών» (M.O.=1,11). Ο επόμενος δημογραφικός παράγοντας που εξετάστηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U ήταν η οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων, χωρίς όμως να βρεθεί κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά. Στη συνέχεια, με τη χρήση της ανάλυσης διακύμανσης One-Way ANOVA, πραγματοποιήθηκαν συσχετίσεις του κάθε παράγοντα με τη μεταβλητή οικογενειακό εισόδημα όπου βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς τον παράγοντα *κοινωνική απομόνωση* $F(2,112) = 4,45$ $p < .05$ με τα παιδιά των γονιών που έχουν εισόδημα πάνω από 20.000 ευρώ (M.O.= -0,19) να είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένα από εκείνους που έχουν εισόδημα κάτω των 10.000 ευρώ (M.O.= -0,08) Η συσχέτιση της σειράς γέννησης του παιδιού καθώς και του αριθμού των παιδιών της κάθε οικογένειας με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου ελέγχθηκε με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Kruskal-Wallis H. Στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν μόνο ως προς τον αριθμό των παιδιών με τους παράγοντες *κοινωνική απομόνωση* $\chi^2(2) = 12,99$ $p < .01$ και *ψυχοσωματικές διαταραχές* $\chi^2(2) = 6,10$ $p < .01$. Στη συνέχεια με τη χρήση του t-κριτηρίου φάνηκε πως τα μοναχοπαίδια είναι περισσότερο *κοινωνικά απομονωμένα* (M.O.=1,33) και έχουν περισσότερα *ψυχοσωματικές διαταραχές* (M.O.=0,86) από τα παιδιά που έχουν αδερφό/ή. Στην παρένθεση φαίνονται οι μέσοι όροι για τα παιδιά που έχουν αδερφό/ή ως προς τους παράγοντες *κοινωνική απομόνωση* και *ψυχοσωματικές διαταραχές* αντίστοιχα (M.O.=1,10, M.O.=0,73).

Ακολούθως, με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U εξετάστηκε η ηλικία, η επαγγελματική κατάσταση και η εκπαίδευση των μητέρων σε σχέση με τους πέντε παράγοντες. Στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν και για τις τρεις μεταβλητές. Συγκεκριμένα, η ανάλυση κατέδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις εργαζόμενες και στις άνεργες μητέρες ως προς τον παράγοντα *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* $U(57) = 278,0$ $p < .05$. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως τα παιδιά των εργαζόμενων μητέρων έχουν περισσότερες δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής (M.O.= 34,66) από εκείνα των οποίων οι μητέρες είναι

άνεργες (M.O.=24,08). Επίσης, στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στην ηλικία των μητέρων και τις *συναισθηματικές διαταραχές* $U(57)=113,5$ $p<.05$ με τα παιδιά των μητέρων που είναι πάνω από 41 ετών (M.O.=34,05) να εμφανίζουν περισσότερες συναισθηματικές δυσκολίες από τα παιδιά των οποίων οι μητέρες είναι μεταξύ 30-40 ετών (M.O.=29,17). Τέλος, στατιστικά σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στην εκπαίδευση των μητέρων και στη γενικότερη προβληματική συμπεριφορά των παιδιών $U(57)=275,5$ $p<.05$ με τις μητέρες κατώτερης εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια-δευτεροβάθμιας) (M.O.=35,80) να έχουν παιδιά με περισσότερες προβληματικές συμπεριφορές από αυτά των οποίων οι μητέρες έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση (M.O. =25,11).

Παρόμοιες αναλύσεις για τις μεταβλητές ηλικία, επαγγελματική κατάσταση και εκπαίδευση έγιναν και για τους πατέρες με τη χρήση του μη παραμετρικού κριτηρίου Mann-Witney U. Η μόνη στατιστικά σημαντική διαφορά που βρέθηκε αφορούσε την ηλικία των πατέρων με τον παράγοντα *κοινωνική απομόνωση* $U(54)=262,0$ $p<.05$. Συγκεκριμένα βρέθηκε πως τα παιδιά των πατέρων που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα πάνω από 41 ετών (M.O.=31,88) εμφανίζουν περισσότερα συμπτώματα κοινωνικής απομόνωσης από τα παιδιά των οποίων οι γονείς ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 30-40 (M.O. =33,58).

6.3.5 Συσχετίσεις των τύπων γονέων σε σχέση με τους παράγοντες του ερωτηματολογίου

Στόχος ήταν να μελετηθούν οι συσχετίσεις ανάμεσα στους τύπους γονέων και στους πέντε παράγοντες της κλίμακας της προβληματικής συμπεριφοράς καθώς και στο σύνολο της. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής συσχέτισης Pearson r. Η συσχέτιση που βρέθηκε ήταν ανάμεσα στον δημοκρατικό τύπο και στην συνολική προβληματική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα φαίνεται να υπάρχει αρνητική σημαντική σχέση μεταξύ του δημοκρατικού τύπου και της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών $r(113)=-0,30$ $p<.05$. Τα παιδιά των δημοκρατικών γονιών εμφανίζουν λιγότερες προβληματικές συμπεριφορές.

6.3.6 Συσχετίσεις μεταξύ παραγόντων του στρες και των παραγόντων του ερωτηματολογίου

Όπως με τους τύπους γονέων έτσι και με το στρες για να ελέγξουμε τη συσχέτιση των παραγόντων των δυο ερωτηματολογίων χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής συσχέτισης Pearson r . Οι αναλύσεις που έγιναν αφορούσαν και τους δυο γονείς χωριστά αλλά και μαζί. Η μόνη συσχέτιση που βρέθηκε αφορούσε το σύνολο των γονιών και ήταν ανάμεσα στο *άγχος ζωής* και στο σύνολο της προβληματική συμπεριφοράς $r(113)=0,22$ $p<.05$ Σύμφωνα με αυτή, τα παιδιά των γονιών που βιώνουν *άγχος ζωής* εμφανίζουν περισσότερες προβληματικές συμπεριφορές.

7. Συζήτηση

Βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο ο τύπος γονέα και το γονεϊκό στρες επηρεάζουν την συμπεριφορά παιδιών προσχολικής ηλικίας. Στην παρούσα έρευνα αξιολογήθηκαν συμπεριφορές τυπικά αναπτυσσόμενων παιδιών ηλικίας 2,5-5 ετών που φοιτούν σε παιδικούς σταθμούς στην περιοχή των Τρικάλων. Η εμφάνιση και η διατήρηση της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών οφείλεται σε πολλούς παράγοντες (Campbell, 2002). Η συγκεκριμένη έρευνα επικεντρώνεται σε δυο πτυχές του οικογενειακού πλαισίου (γονεϊκή τυπολογία και γονεϊκό στρες) καθώς τα παιδιά αυτής τη ηλικίας αλληλεπιδρούν κυρίως με το οικογενειακό πλαίσιο και επηρεάζονται άμεσα από αυτό. Το γονεϊκό στυλ (γονεϊκή τυπολογία) αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους οι γονείς αντιμετωπίζουν τα παιδιά ενώ το γονεϊκό στρες δίνει έμφαση στο πως οι γονείς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους στο πλαίσιο του γονεϊκού τους ρόλου και τις απαιτήσεις που απορρέουν από αυτόν (Aunola, Nurmi, Onatsu -Arvilomni, & Pulkkinen, 1999).

Παράλληλα, εξετάστηκαν οι συσχετίσεις ανάμεσα στους παράγοντες των τριών ερωτηματολογίων καθώς και οι συσχετίσεις του κάθε ερωτηματολογίου χωριστά με τα δημογραφικά στοιχεία των γονιών (φύλο, ηλικία, οικογενειακή, οικονομική, επαγγελματική κατάσταση, αριθμός παιδιών και σειρά γέννησης του παιδιού του οποίου αξιολογήθηκε η συμπεριφορά).

Στη συνέχεια παρουσιάζονται και συζητούνται τα σημαντικότερα αποτελέσματα της έρευνας. Αρχικά, έγινε ανάλυση παραγόντων της κλίμακας της γονεϊκής τυπολογίας. Η ανάλυση παραγόντων ανέδειξε τέσσερις παράγοντες έναντι των τριών της αγγλικής/αρχικής έκδοσης της κλίμακας. Οι παράγοντες αυτοί είναι ο *αυταρχικός*, ο *υποστηρικτικός*, ο *δημοκρατικός* και ο *επιτρεπτικός* τύπος. Ο δημοκρατικός τύπος είναι ο νέος τύπος που προέκυψε από την ανάλυση και διαφοροποιήθηκε από τον υποστηρικτικό. Ο νέος αυτός τύπος φαίνεται να ανταποκρίνεται στην ελληνική πραγματικότητα. Η έννοια της δημοκρατίας είναι μια έννοια βαθιά ριζωμένη στην κουλτούρα του ελληνικού λαού και σίγουρα συνυφασμένη με τους τρόπους διαπαιδαγώγησης και ανατροφής των παιδιών. Οι παραδοσιακές αξίες στην Ελλάδα φαίνεται να έχουν υποστεί κάποιες αλλαγές κυρίως λόγω της αστικοποίησης και η προσωπική αυτονομία να θεωρείται πλέον μια από τις

σημαντικότερες αξίες. Ωστόσο, η Ελλάδα παραμένει μια κολεκτιβιστική κοινωνία με έμφαση στην αλληλεξάρτηση, το καθήκον, την οικογένεια, και το σεβασμό (Georgas, 1989). Οι Έλληνες γονείς είναι υποστηρικτικοί, προστατευτικοί και εμπλέκονται ιδιαίτερα στην ανατροφή των παιδιών τους. Η εξάρτηση που υπάρχει στα μέλη της ελληνικής οικογένειας είναι μεγάλη και στηρίζεται στην φροντίδα και στη στοργή των γονιών αλλά και στην σημαντική - για την ελληνική κοινωνία - αξία του σεβασμού των παιδιών προς τους γονείς (Vakalios, 1987). Καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως οι Έλληνες γονείς έχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά του υποστηρικτικού τύπου. Για τους παραπάνω λόγους όμως θα ήταν πιο εύστοχο να τους εντάξει κανείς στον δημοκρατικό τύπο γονέα. Ο δημοκρατικός τύπος γονέα ενθαρρύνει την αμφίδρομη επικοινωνία, συζητά ελεύθερα με το παιδί, παρέχει εξηγήσεις, το βοηθά να κατανοήσει τους κανόνες της οικογένειας και επιτρέπει στο παιδί να εκφράσει τη γνώμη του για τον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας. Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνεται και από το ότι οι γονείς που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα σκόραραν υψηλά στον υποστηρικτικό (M.O.=4,28) και στον δημοκρατικό τύπο (M.O.=3,93). Έπειτα, ελέχθησαν οι δείκτες αξιοπιστίας Chronbach's alpha της ελληνικής έκδοσης του ερωτηματολογίου, όπως προέκυψε μετά την ανάλυση κύριων συνιστωσών. Από την ανάλυση εσωτερικής συνοχής προέκυψε ότι οι δείκτες αξιοπιστίας ήταν μέτριοι (από .56 έως .65) για τη πλειοψηφία των παραγόντων και μόνο για τον υποστηρικτικό τύπο ($\alpha=.80$) ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας ικανοποιεί το κριτήριο αξιοπιστίας ($\alpha > .70$) που αναφέρεται στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.

Όσον αφορά στην ενδοσυνάφεια των παραγόντων, βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου και του δημοκρατικού. Αναμενόμενο και απόλυτα λογικό καθώς ο υποστηρικτικός και ο δημοκρατικός τύπος ήταν ενοποιημένοι σύμφωνα με την αρχική δομή του ερωτηματολογίου αλλά διαχωρίστηκαν για στατιστικούς και εννοιολογικούς λόγους. Επίσης, βρέθηκε πως υπάρχει μέτρια στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου με τον αυταρχικό και του δημοκρατικού με τον αυταρχικό. Καταληκτικό συμπέρασμα είναι πως οι γονείς που υιοθετούν αυταρχικές αρχές είναι λιγότερο δημοκρατικοί και υποστηρικτικοί.

Αναφορικά με τις συσχετίσεις των τεσσάρων τύπων γονέων με τα δημογραφικά στοιχεία, η μόνη στατιστικά σημαντική διαφορά που βρέθηκε ήταν

ανάμεσα στον υποστηρικτικό τύπο και στον αριθμό παιδιών της οικογένειας. Φάνηκε πως οι γονείς που έχουν ένα παιδί (M.O.=4,43) ή δυο (M.O.=4,29) είναι πιο υποστηρικτικοί από αυτούς που έχουν τρία και πάνω (M.O.=4,03). Εύλογα κατανοεί κανείς πως οι γονείς που δήλωσαν πως έχουν ένα παιδί αναφέρονται στο παιδί προσχολικής ηλικίας που συμμετείχε στην έρευνα. Άρα, φαίνεται πως οι γονείς με τα μοναχοπαίδια μικρής ηλικίας είναι πιο υποστηρικτικοί. Το εύρημα συμφωνεί με εκείνο των Woolfson και Grant (2006) που βρήκαν πως οι γονείς των μικρότερων παιδιών π.χ. τριών ετών και κάτω υιοθετούν περισσότερο το υποστηρικτικό και επιτρεπτικό στυλ ενώ στην ηλικία των δέκα ετών και πάνω το φάσμα των στυλ που υιοθετούν οι γονείς είναι πιο ευρύ. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς πως όταν οι γονείς έχουν ένα ή δυο παιδιά θα είναι σε θέση να υιοθετούν πιο υποστηρικτική στάση απέναντι στα παιδιά. Αντίθετα, οι γονείς που έχουν περισσότερά παιδιά θα πρέπει να επιβάλλουν περισσότερους κανόνες και όρια ώστε να είναι λειτουργικό το σύστημα της οικογένειας. Επίσης, οι γονείς των μικρών παιδιών είναι πιο εύκολο να ελέγχουν τις συμπεριφορές αυτών με πιο διαλεκτικούς και ήπιους τρόπους. Στον αντίποδα, οι γονείς των εφήβων μπορεί να υιοθετούν πιο εύκολα ένα αυταρχικό στυλ ανατροφής ή να μην είναι σταθεροί ως προς τον τρόπο ανατροφής (επιτρεπτικό στυλ) εξαιτίας της διαρκούς τους αγωνίας να επιβληθούν και να θέσουν όρια στους εφήβους.

Στην συνέχεια η κλίμακα για το γονεϊκό στρες μεταφράστηκε στα ελληνικά. Για τις αναλύσεις χρησιμοποιήθηκαν οι παράγοντες που προκύπτουν από την αρχική εκδοχή του ερωτηματολογίου καθώς η κλίμακα δεν έχει σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό. Η συνολική αξιοπιστία της κλίμακας ήταν $\alpha=.85$. Αυτό σημαίνει πως είναι αρκετά υψηλή και ικανοποιεί το κριτήριο αξιοπιστίας ($\alpha>.70$). Ωστόσο, κάποιοι από τους παράγοντες όπως *επάρκεια*, *προσκόλληση*, *υγεία* και *απομόνωση* έχουν δείκτη αξιοπιστίας που κυμαίνεται από .11 έως .26. Αυτό δείχνει ότι τα δεδομένα που προκύπτουν από τις κλίμακες αυτές πρέπει να ληφθούν υπόψη με επιφύλαξη. Οι συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας ήταν μικρές, γεγονός που σημαίνει πως οι παράγοντες δεν επικαλύπτονται. Η μόνη σημαντική συνάφεια που υπήρξε ήταν μεταξύ της κλίμακας *απομόνωσης* και *κατάθλιψης*. Πρόκειται για μια αναμενόμενη συσχέτιση. Η απομόνωση (συναισθηματική-κοινωνική) αποτελεί την πιο κοινή ένδειξη της καταθλιπτικής συμπτωματολογίας χωρίς απαραίτητα να συνοδεύεται και από φυσική απομόνωση. Το άτομο που βιώνει κατάθλιψη μπορεί να

έχει κοινωνική ζωή αλλά να αδυνατεί να επικοινωνήσει με τους γύρω του είτε γιατί νιώθει απογοητευμένο, έχοντας την αίσθηση πως κανείς δεν τον καταλαβαίνει, είτε γιατί είναι απρόθυμο το ίδιο το άτομο να έρθει σε επαφή και να επικοινωνήσει με άλλους ανθρώπους (π.χ. σύζυγο, συγγένειες, φίλους). Το συγκεκριμένο δείγμα, ως προς την κλίμακα του στρες, φαίνεται να παρουσιάζει υψηλότερους μέσους όρους στους παράγοντες *απομόνωση* (Μ.Ο.=3,53) και *σύζυγος* (Μ.Ο.=3,47). Το υψηλό σκορ στον παράγοντα *απομόνωση* σημαίνει πως οι γονείς βρίσκονται κάτω από αξιοσημείωτο στρες. Οι γονείς αυτοί είναι αποκομμένοι από τους συντρόφους τους, τους συγγενείς και από άλλα άτομα που θα μπορούσαν να τους προσφέρουν συναισθηματική υποστήριξη. Σε πολλές περιπτώσεις οι σχέσεις με τους συντρόφους τους είναι απόμακρες και αντιμετωπίζουν έλλειψη υποστήριξης στις προσπάθειες τους ως γονείς (Talleen, Herzog, & Kilbane, 1989). Αντίστοιχα το υψηλό σκορ στην κλίμακα *σύζυγος* υποδηλώνει έλλειψη συναισθηματικής και ενεργητικής συμμετοχής του άλλου γονιού στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών (Kelley, 1992). Στις περιπτώσεις αυτές υποθέτουμε πως οι σχέσεις του ζευγαριού δεν είναι καλές και υπάρχει έλλειψη αμοιβαίας υποστήριξης στην ανατροφή των παιδιών. Οι νέοι γονείς που έχουν περιορισμένη εμπειρία στην ανατροφή των παιδιών τείνουν να συγκεντρώνουν υψηλότερα σκορ. Η κατάθλιψη και η ανεπάρκεια συμβάλουν ιδιαίτερα στο σκορ αυτού του παράγοντα. Επίσης, τα υψηλά σκορ στους παράγοντες *προσκόλληση*, *απομόνωση* και *σύζυγος* αυξάνουν το ενδεχόμενο κακομεταχείρισης του παιδιού.

Τα ευρήματα της έρευνας τείνουν να συμφωνούν με την υπάρχουσα βιβλιογραφία και έννοιες όπως ψυχική κατάσταση, συζυγική σχέση σχετίζονται με το στρες και το στυλ ανατροφής που υιοθετούν οι γονείς. Για παράδειγμα, το γονεϊκό στρες έχει βρεθεί πως επηρεάζει την ψυχική ευεξία των γονέων και τη συζυγική ζωή (Lavee et al., 1996· Webster-Stratton, 1989). Επίσης, από έρευνες προκύπτει πως το γονεϊκό στυλ που υιοθετεί κάθε γονιός εξαρτάται τόσο από το στρες που βιώνει ο ίδιος ως ανεξάρτητο άτομο όσο και από τα συναισθήματα, το στρες και το βαθμό υποστήριξης που δέχεται από τον/ την σύντροφο του (Kenny et al., 2006) και από τη μη ικανοποίηση από το γάμο του (Grych & Clark, 1999· Shin et al., 2006). Σε πρόσφατη έρευνα που έγινε στην Κωνσταντινούπολη σχετικά με τους τύπους γονέων και τη συζυγική αρμονία φάνηκε πως υπάρχει θετική συσχέτιση της καλής σχέσης του ζευγαριού με τον υποστηρικτικό τύπο γονέα και αρνητική συσχέτιση με τον

αυταρχικό και τον επιτρεπτικό τύπο (Sevinc & Garip, 2010). Συγκεκριμένα, οι κακές-αρνητικές σχέσεις του ζευγαριού επηρεάζουν περισσότερο τους πατέρες και τη σχέση που έχουν με το παιδί ενώ δεν ισχύει το ίδιο για τη σχέση που αναπτύσσει η μητέρα με το παιδί, η οποία φαίνεται να μην επηρεάζεται τόσο από τη κακή σχέση του ζευγαριού (Cummings et al., 2010).

Σημαντικά ήταν τα ευρήματα που προέκυψαν υστέρα από τις αναλύσεις που έγιναν μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας του στρες και των δημογραφικών στοιχείων. Όσον αφορά στο φύλο, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι επιδρά στατιστικώς σημαντικά σε έναν μόνο παράγοντα. Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι οι άνδρες εμφανίζουν περισσότερα καταθλιπτικά συμπτώματα από τις γυναίκες. Παρόμοιο εύρημα βρέθηκε και από τους Osofsky και Culp (1989) σε μια διαχρονική μελέτη που διεξήγαγαν σε δείγμα ανδρών. Οι ερευνητές εντόπισαν ότι ένα ποσοστό 29% των ανδρών παρουσιάζει ενδείξεις κατάθλιψης και ένα ποσοστό 47%, μειωμένη αίσθηση αυτοεκτίμησης, σε διάστημα από την κύηση της συντρόφου μέχρι και τρία χρόνια μετά των τοκετό. Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα της έρευνα των Peitz, Kalicki και Fthenakis (1999) στην οποία βρέθηκε πως η γέννηση του πρώτου παιδιού δεν έχει άμεση επίδραση στην ευημερία των πατέρων αλλά μακροπρόθεσμη. Και σε αυτή την έρευνα οι πατέρες τρία χρόνια μετά τη γέννηση του παιδιού εμφάνισαν συμπτώματα κατάθλιψης και σημαντική μείωση τα ικανοποίησής τους σε διάφορους τομείς της ζωής τους. Φανερόντας έτσι πόσο ψυχοπιεστικό γεγονός μπορεί να γίνει για τον άντρα η γέννηση και η ανατροφή ενός παιδιού, ιδιαίτερα για εκείνους που γίνονται πρώτη φορά γονείς. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το άγχος του γονέα επηρεάζεται από την ψυχολογική κατάσταση-υγεία του. Ιδιαίτερα, η κατάθλιψη αυξάνει τον κίνδυνο για δύσκολες αλληλεπιδράσεις μεταξύ γονέα-παιδιού (Patterson, 1982).

Για την συγκεκριμένα κλίμακα μέτρησης του στρες, υψηλά σκορ στον παράγοντα της *κατάθλιψης* σημαίνουν πως ο γονιός βιώνει ενοχικά και δυσάρεστα συναισθήματα. Ωστόσο, τα συναισθήματα αυτά μπορεί να προκύπτουν κυρίως από τη μη ικανοποίηση που μπορεί να νιώθει από τις συνθήκες της ζωής του και να μην σηματοδοτούν κλινικά σημαντική κατάθλιψη. Ο γενικός αντίκτυπος του υψηλού σκορ σε αυτόν τον παράγοντα είναι πως ο γονιός δυσκολεύεται να κινητοποιήσει την απαραίτητη ψυχική και σωματική ενέργεια και να εκπληρώσει τις γονικές του υποχρεώσεις (Dumas, Gibson, & Albin, 1989).

Εξαιτίας των δυσμενών οικονομικών καταστάσεων, κυρίαρχος είναι ο φόβος των ανδρών κατά πόσο θα μπορούν να ανταπεξέλθουν σε οικονομικές υποχρεώσεις της οικογένειάς τους· γεγονός που προκαλεί έντονο συναίσθημα ανασφάλειας και άγχους. Επίσης, η παρατεταμένη αποχή από εργασιακή δραστηριότητα συχνά επιφέρει αρνητικά συναισθήματα σε ατομικό επίπεδο και στα δύο φύλα. Οι άντρες συχνά αισθάνονται ότι λόγω της ανεργίας αδυνατούν να σταθούν στο ύψος των αναγκών της οικογένειάς τους και άρα μειονεκτούν απέναντι στο ρόλο τους ως πάροχοι οικονομικής ασφάλειας στην οικογένεια. Συνήθως αυτό προκαλεί κατάθλιψη, άγχος και συναισθήματα θυμού ή χαμηλής αυτοεκτίμησης, γεγονός που επιδρά και στη συζυγική σχέση. Η ποιότητα στις συζυγικές σχέσεις, σε αυτές τις περιπτώσεις, μειώνεται σταδιακά και η τρυφερότητα, ο συναισθηματισμός ή ο ρομαντισμός, συναισθήματα που τρέφουν και καλλιεργούν μια σχέση, εκλείπουν. Στη συνέχεια δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος, όπου οι σύζυγοι κλείνονται ακόμα περισσότερο στον εαυτό τους και στα αρνητικά τους συναισθήματα, προβαίνοντας ίσως και σε αρνητικές συμπεριφορές (π.χ. κατανάλωση αλκοόλ ή κοινωνική απόσυρση), γεγονός που οδηγεί ακόμα περισσότερο στην απομάκρυνση του ζευγαριού. Έτσι, οι γονείς που ζουν σε ένα περιβάλλον που μαστίζεται από τη φτώχεια έχουν αυξημένο στρες και είναι πιο επιρρεπείς σε θέματα ψυχικής υγείας π.χ. κατάθλιψη, άγχος, κατάχρηση ουσιών (Black, Heyman, & Smith Slep, 2001· Pears & Capaldi, 2001). Τα θέματα αυτά μπορεί να εμποδίσουν περαιτέρω την ικανότητα τους να φροντίσουν τα παιδιά τους.

Πέρα από τον παράγοντα της κατάθλιψης δεν φάνηκε κάποιος άλλος παράγοντας του στρες να επιδρά με το φύλο των γονιών. Γενικότερα όμως και σε παρόμοιες έρευνες για το γονεϊκό στρες φάνηκε πως μητέρες και πατέρες της ίδιας οικογένειας έχουν παρόμοια επίπεδα στρες (Deater-Deckard, Dodge, Bates, & Pettit, 1998· Deater-Deckard & Scarr, 1996).

Η επόμενη ανεξάρτητη μεταβλητή που ελέγχθηκε ως προς την επίδρασή της πάνω στους παράγοντες του στρες ήταν η επαγγελματική κατάσταση. Από τα αποτελέσματα φαίνεται πως οι άνεργοι γονείς βιώνουν περισσότερο *άγχος ζωής* από τους εργαζόμενους. Υψηλό *άγχος ζωής* αισθάνονται οι γονείς για καταστάσεις που είναι δεν μπορούν να ελέγξουν οι ίδιοι (π.χ. θάνατος, διαζύγιο, απώλεια εργασίας κ.α.). Τα γεγονότα αυτά δεν σχετίζονται άμεσα με τη σχέση γονέα-παιδιού αλλά όσο πιο πολύ *άγχος ζωής* αισθάνεται ο γονιός τόσο περισσότερο εντείνεται και το

γενικότερο στρες που βιώνει (Adamakos et al., 1986.). Ιδιαίτερα στις μέρες μας η ανεργία είναι ένα από τα πιο στρεσογόνα γεγονότα ειδικά για ένα γονιό που είναι επιφορτισμένος να εξασφαλίσει τα προς το ζην όχι μόνο για τον ίδιο αλλά και για τα παιδιά του.

Επιπλέον, στη συγκεκριμένη έρευνα βρέθηκε πως οι μονογονεϊκοί γονείς αισθάνονται πιο ανεπαρκείς στο μέγλωμα των παιδιών από τους γονείς που μεγαλώνουν τα παιδιά τους ως ζευγάρι. Το αίσθημα αυτό της ανεπάρκειας έχει φανεί να σχετίζεται με διάφορους λόγους. Ένας από αυτούς είναι ο αριθμός των παιδιών. Οι γονείς με ένα παιδί φαίνεται να αισθάνονται πιο ανεπαρκείς από αυτούς που έχουν περισσότερα παιδιά (Teti & Gelfand, 1991). Ένας άλλος παράγοντας είναι η έλλειψη πρακτικών γνώσεων και περιορισμένων ικανοτήτων ανατροφής (Mash & Johnston, 1983· Abidin & Wilfong 1989· Webster-Stratton & Hammond, 1988). Επίσης, τα υψηλά σκορ στο παράγοντα της επάρκειας συνδέονται και με την έλλειψη αποδοχής και την κριτική στάση του άλλου γονιού (Mouton & Tuma, 1988). Αυτό μπορεί να είναι ένα σύνηθες γεγονός όταν ο άλλος γονιός δεν συμμετέχει ενεργά στην ανατροφή του παιδιού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η ανεπάρκεια του γονιού συνδέεται με την ανατροφή του παιδιού από τον ένα μόνο γονιό πράγμα που συνεπάγεται και άλλες δυσκολίες συναισθηματικές και πρακτικές. Το αίσθημα της ανεπάρκειας ενδεχομένως να πηγάζει από το φόβο ότι δεν θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους και να είναι καλοί γονείς. Επίσης, ένας μονογονεϊκός γονιός μπορεί να αισθάνεται άγχος για την αντιμετώπιση πρακτικών και καθημερινών προβλημάτων που προκύπτουν καθώς και να βιώνει έντονα την έλλειψη βοήθειας και υποστήριξης. Επίσης, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ο γονιός που μεγαλώνει μόνος το παιδί του, έχει να αντιμετωπίσει και το αίσθημα της απώλειας του/της συντρόφου του/της σε περίπτωση χωρισμού ή θανάτου.

Το επόμενο εύρημα έχει να κάνει με τη σχέση που φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στον αριθμό των παιδιών μιας οικογένειας και στον παράγοντα *άγχος ζωής*. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως όσα περισσότερα παιδιά έχει κάποιος τόσο πιο πολύ *άγχος ζωής* βιώνει. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω το *άγχος ζωής* αναφέρεται σε εξωτερικά γεγονότα που δεν μπορεί να ελέγξει ο γονιός. Ένα από τα γεγονότα που μπορεί να ανατρέψει την ζωή μιας οικογένειας είναι η απώλεια της εργασίας και κατ' επέκταση η κακή οικονομική κατάσταση. Όσο πιο πολλά παιδιά έχει κάποιος τόσο περισσότερο αυξάνονται οι υποχρεώσεις του απέναντι σε αυτά. Η φτώχεια και τα

αυξανόμενα αρνητικά γεγονότα στη ζωή των γονιών μπορεί να θέτουν απαιτήσεις στις οποίες δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν με τους πόρους που διαθέτουν.

Επακόλουθο αποτέλεσμα αυτού είναι οι ανάγκες των μικρών παιδιών να αυξάνουν το στρες και να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στους γονείς οι οποίοι με τη σειρά τους χρησιμοποιούν τιμωρητικές και αντιφατικές πρακτικές ανατροφής (McLoyd, 1990· Jackson, 2000). Διαχρονικά έχει φανεί σε έρευνες πως οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι αυξάνουν το στρες της οικογένειας και συνδέονται με δυσκολίες στην ανατροφή των παιδιών (Campbell et al., 2000).

Τέλος, η κλίμακα για την αξιολόγηση της προβληματικής συμπεριφοράς έχει σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό (Ζαφειροπούλου κ.α., 2003). Στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκαν για τις αναλύσεις οι πέντε παράγοντες που προέκυψαν από τη στάθμιση. Κατά τη στάθμιση της κλίμακας σημείο τομής για τη διάγνωση προβληματικών καταστάσεων ορίστηκε το 12 και άνω (σε ένα πιθανό εύρος από 0-44). Με αυτό το δεδομένο το 83,3% των παιδιών της παρούσας έρευνας συγκέντρωσε βαθμολογία πάνω από 12.

Αναφορικά με τους πέντε παράγοντες της κλίμακας το δείγμα των παιδιών συγκέντρωσε υψηλότερο σκορ στους παράγοντες *συναισθηματικές διαταραχές* (M.O.=2,61) και *δυσκολίες συγκέντρωσης και προσοχής* (M.O.=2,52). Παρόλο που τα εξωτερικευμένα προβλήματα θεωρούνται πιο συχνά σε αυτή την ηλικία, στη συγκεκριμένη έρευνα βρέθηκε πως οι *συναισθηματικές δυσκολίες* που ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των εσωτερικευμένων προβλημάτων να εμφανίζονται πιο συχνά. Τα αποτελέσματα αυτά είναι παρόμοια με τα ευρήματα των Egger και Angold (2006). Οι Egger και Angold (2006) σε έρευνα τους, η οποία περιελάμβανε διάφορα είδη προβλημάτων συμπεριφοράς, βρήκαν πως τα ποσοστά των συναισθηματικών διαταραχών ήταν τόσο υψηλά όσο και των διασπαστικών διαταραχών, δηλαδή γύρω στο 10%.

Ένα άλλο εύρημα που αξίζει να συζητηθεί είναι η σχέση της εκπαίδευσης της μητέρας και της προβληματικής συμπεριφοράς του παιδιού. Τα παιδιά των μητέρων κατώτερης εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια-δευτεροβάθμια) εμφανίζουν περισσότερες προβληματικές συμπεριφορές από τα παιδιά των μητέρων που έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το παραπάνω εύρημα συμφωνεί με παλιότερες έρευνες που δείχνουν πως οι μητέρες με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης είναι περισσότερο

στοργικές, παρέχουν στα παιδιά ένα περιβάλλον με περισσότερα γνωστικά ερεθίσματα και αναφέρουν πως τα παιδιά αυτών έχουν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Jackson, 2000). Αντίθετα, έρευνες έχουν δείξει πως γονείς με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης είναι πιθανότερο να κακομεταχειρίζονται τα παιδιά τους (Hawkins & Duncan, 1985· Zuravin & DiBlasio, 1992). Αυτά τα ευρήματα των ερευνών δείχνουν πως το επίπεδο εκπαίδευσης των γονιών μπορεί να αποτελέσει παράγοντα επικινδυνότητας για κακοποίηση των παιδιών ιδιαίτερα σε οικογένειες που έχουν και χαμηλό εισόδημα.

Επίσης, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των μητέρων έχει συσχετισθεί τόσο με τον αυταρχικό τύπο γονέα (Querido et al., 2002), όσο και με το αυξημένο στρες (Kaufmann et al., 2000· Ostberg, Hagekull 2000). Σε έρευνα των Solem, Christophersen και Martinussen, (2010) βρέθηκε πως το 57% των γονιών των οποίων τα παιδιά εκδήλωναν προβλήματα συμπεριφοράς, βίωναν στρες σχετικά με την ανατροφή των παιδιών. Οι γονείς των παιδιών που εμφάνιζαν προβλήματα συμπεριφοράς μεγάλωναν μόνοι τους τα παιδιά, είχαν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, πολύ συχνά ήταν άνεργοι και ήταν λιγότερο ικανοποιημένοι από την κοινωνική υποστήριξη που δέχονταν.

Συσχέτιση βρέθηκε ανάμεσα στον αριθμό των παιδιών μιας οικογένειας και της προβληματικής συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, βρέθηκε πως τα μοναχοπαίδια (προσχολικής ηλικίας) είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένα και εμφανίζουν περισσότερες ψυχοσωματικές διαταραχές. Σύμφωνα με τον Adler -γνωστός για τις θεωρίες του σχετικά με τις επιπτώσεις της σειράς γέννησης στην προσωπικότητα του παιδιού- τα πρωτότοκα παιδιά είναι «προβληματικά» και αν είναι και μοναχοπαίδια έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν κάποια προβληματική συμπεριφορά λόγω κυρίως της υπερπροστασίας των γονιών (Weiten, 1998). Ωστόσο, τα μοναχοπαίδια φαίνεται πως έχουν περισσότερη αυτοπεποίθηση, έχουν υψηλότερες επιδόσεις στο σχολείο και είναι πιο αυτόνομα από τα παιδιά που έχουν αδέρφια (Brophy, 1989). Τα παιδιά που έχουν αδέρφια ανταγωνίζονται με εκείνα για την προσοχή των γονιών, αυτή είναι μια αντιπαλότητα που δεν έχουν να αντιμετωπίσουν τα μοναχοπαίδια. Έχουν πάντα την προσοχή των γονιών και δεν μοιράζονται πράγματα με αποτέλεσμα να γίνονται εγωκεντρικά και να αναζητούν αυτή την αποκλειστικότητα και εκτός σπιτιού. Η έλλειψη όμως των αδερφών έχει επιπτώσεις στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις αυτών (Koontz, 1989). Αυτό το γεγονός μπορεί να

οδηγήσει και στην κοινωνική απομόνωση όπως φάνηκε και στην παρούσα έρευνα. Τα παιδιά αυτά πρέπει να προσπαθήσουν περισσότερο για να μπορέσουν να αναπτύξουν τις κατάλληλες κοινωνικές δεξιότητες, για να συμμετέχουν σε κοινωνικές δραστηριότητες (π.χ. ομάδες παιχνιδιού) και να αποδεχτούν πως δεν μπορούν να έχουν πάντα τον ηγετικό ρόλο μέσα σε μια ομάδα.

Τα μοναχοπαίδια έχουν μεγαλύτερη διακύμανση στον τύπο προσωπικότητας που θα υιοθετήσουν και έτσι είναι εξίσου πιθανόν να είναι είτε εσωστρεφή είτε εξωστρεφή. Όπως αναφέρθηκε όμως παραπάνω τα μοναχοπαίδια ενδέχεται να έχουν προβλήματα στις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις. Η ένταση της διέγερσης που μπορεί να αισθάνεται κάποιος κατά την κοινωνική του αλληλεπίδραση μπορεί να είναι τόσο μεγάλη με αποτέλεσμα να αρχίζει να αποφεύγει κάθε αλληλεπίδραση και ως εκ τούτου να γίνει εσωστρεφής (Weiten, 1998). Σύμφωνα με μια πιο φροϋδική άποψη φαίνεται πως τα μοναχοπαίδια παλεύουν μεταξύ της εσωστρέφειας και της εξωστρέφειας. Ίσως αυτός ο αγώνας να εξηγεί και κάποια κοινά χαρακτηριστικά που έχουν όπως η τάση να μην συμμετέχουν σε πολλές δραστηριότητες και η εμφάνιση κάποιων συναισθηματικών δυσκολιών όπως η υπερβολική ευαισθησία, υποχονδρία, δυσκολία να εκφράσουν το θυμό τους (Brophy, 1989). Οι συναισθηματικές αυτές δυσκολίες συμβάλλουν στην εμφάνιση των ψυχοσωματικών συμπτωμάτων.

Επιστέφοντας στο βασικό σκοπό της έρευνας, τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στους τύπους γονέων και στην προβληματική συμπεριφορά των παιδιών καθώς και του γονεϊκού στρες με συμπεριφορές αποκλίνουσες καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως τα ευρήματα συμφωνούν με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε πως ο δημοκρατικός τύπος σχετίζεται αρνητικά με την προβληματική συμπεριφορά των παιδιών. Αυτό σημαίνει πως τα παιδιά των δημοκρατικών γονιών εμφανίζουν λιγότερο προβληματικές συμπεριφορές. Στη συγκεκριμένη έρευνα ο δημοκρατικός τύπος προέκυψε από τον υποστηρικτικό (παραγοντική ανάλυση) και όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι δύο τύποι διαφέρουν ως προς κάποιες αποχρώσεις όχι ως όμως προς τα βασικά χαρακτηριστικά. Το εύρημα συμφωνεί με τις έρευνες που έχουν γίνει πάνω σε αυτό το θέμα. Από τις πρώτες έρευνες που έγιναν στο πεδίο αυτό από την Baumrind (e.g., 1966, 1968, 1989, 1996) αναδείχτηκε ο υποστηρικτικός τύπος γονέα ως ο πιο αποτελεσματικός. Γενικά, το υποστηρικτικό στυλ ανατροφής σχετίζεται με θετική κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική εξέλιξη των παιδιών και των εφήβων (Baumrind, 1989· Chao, 2001· Park &

Bauer, 2002· Querido et al., 2002· Steinberg et al., 1991). Σε αντίθεση με τα παιδιά των αυταρχικών και επιτρεπτικών γονέων τα παιδιά των υποστηρικτικών γονέων χαρακτηρίζονται από πνεύμα συνεργασίας, έχουν αυτοπεποίθηση και ενεργητικότητα, είναι φιλικά, προσανατολίζονται προς την επίτευξη των στόχων τους (Gottman, 2000), έχουν καλύτερες ακαδημαϊκές επιδόσεις και είναι περισσότερο κοινωνικά επαρκή (Baumrind & Black, 1967). Εξελικτικά, από την προσχολική ηλικία μέχρι και την εφηβεία φαίνεται πως τα παιδιά των υποστηρικτικών γονέων είναι πιο ώριμα και με λιγότερα ψυχολογικά και συμπεριφορικά προβλήματα (Kaufmann et al., 2000). Ο υποστηρικτικός τύπος σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και αντίθετα οι γονείς που σκόραραν χαμηλότερα στον υποστηρικτικό τύπο είναι αυτοί που ανέφεραν πως τα παιδιά τους εμφάνιζαν περισσότερα προβλήματα (Querido et al., 2002). Επίσης, μέσα από τις έρευνες επιβεβαιώνεται και η διαπολιτισμική αξία του υποστηρικτικού τύπου. Η Sorkhabi (2005) ύστερα από ανασκόπηση διαπολιτισμικών ερευνών κατέληξε πως η γονεϊκή τυπολογία της Baumrind βρίσκει εφαρμογή τόσο στις συλλογικές όσο και στις ατομικιστικές κοινωνίες. Στις έρευνες αυτές έχουν ευρέως παρατηρηθεί οι ευεργετικές επιδράσεις για τα παιδιά του υποστηρικτικού τύπου γονέα αλλά και οι αρνητικές επιπτώσεις του αυταρχικού και του ανεκτικού τύπου. Ωστόσο, θα ήταν δύσκολο να πούμε πως ένας γονέας ανήκει σε ένα μόνο τύπο (αυταρχικό, υποστηρικτικό, επιτρεπτικό). Οι γονείς βρίσκονται κάπου στο μέσο και επιδεικνύουν χαρακτηριστικά από περισσότερους του ενός γονικού τύπου, απλά τείνουν να ανήκουν περισσότερο στον έναν ή στον άλλο τύπο (Holden & Miller, 1999).

Τέλος, ως προς το γονεϊκό στρες και τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών βρέθηκε πως οι γονείς που βιώνουν *άγχος ζωής* έχουν παιδιά με περισσότερο προβληματικές συμπεριφορές. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το *άγχος ζωής* πηγάζει από καταστάσεις στρες που βιώνουν οι γονείς, οι οποίες είναι πέρα από τον έλεγχο τους (ανεργία, θάνατος, αρρώστια) και δεν έχουν να κάνουν τόσο με την σχέση γονέα-παιδιού. Ωστόσο, το *άγχος ζωής* εντείνει το συνολικό στρες που αισθάνεται ο γονιός και κατ' επέκταση επιδρά και στη σχέση του με το παιδί. Το *άγχος ζωής* είναι ένας ευρύς όρος και είναι ανάγκη να καθορίζουμε κάθε φορά τα γεγονότα που το προκαλούν και ενδεχομένως να στρεσάρουν τους γονείς. Είτε άμεσα είτε έμμεσα έχει φανεί πως το στρες που βιώνουν οι γονείς επηρεάζει την συμπεριφορά των παιδιών. Σύμφωνα με τους Crnic και Greenberg (1987) το γονεϊκό

στρες μπορεί να αποτελέσει παράγοντα κινδύνου σε ό,τι αφορά στην εμφάνιση αλλά και τη διατήρηση μιας προβληματικής συμπεριφοράς. Σε πρόσφατη έρευνα των Solem, Christophersen και Martinussen, 2010 βρέθηκε πως το 57% των γονιών των οποίων τα παιδιά εκδήλωναν προβλήματα συμπεριφοράς βίωναν στρες σχετικά με την ανατροφή αυτών. Ωστόσο, έχουν γίνει και έρευνες με διαπολιτισμικό χαρακτήρα που τα αποτελέσματα τους ήταν αντιφατικά. Για παράδειγμα, σε έρευνα που έγινε σε μητέρες από την Αμερική και την Κορέα, φάνηκε πως οι Κορεάτισσες μητέρες αν και είχαν υψηλότερα ποσοστά στρες, τα παιδιά τους εμφάνιζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Αντίθετα, στις Αμερικανίδες φάνηκε να συνδέεται το στρες που βίωναν με τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών τους. Αυτές οι διαπολιτισμικές διαφορές δείχνουν πως είναι ανάγκη να γίνουν περισσότερες έρευνες σε χώρες εκτός Αμερικής για να κατανοήσουμε καλύτερα το πώς τα προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού σχετίζονται με το άγχος ανατροφής του. Επίσης, τέτοιου είδους αντιφατικά ευρήματα μας αναδεικνύουν τη σημασία των πολλαπλών πηγών πληροφόρησης όταν πρόκειται για την αξιολόγηση προβληματικών συμπεριφορών των παιδιών (Chung et al., 2012).

Το γονεϊκό στρες όσο και οι γονεϊκές συμπεριφορές επηρεάζουν τις κοινωνικές δεξιότητες, τις εσωτερικευμένες και εξωτερικευμένες συμπεριφορές των παιδιών (Anthony et al., 2005). Ιδιαίτερα τα προβλήματα εξωτερικευσης φαίνεται να δημιουργούν μεγαλύτερη καταπόνηση και επιβάρυνση στους γονείς (Campbell, 1994· Fischer, 1990· Jackson, Huang 2000· Mash & Johnston, 1990) και συγκεκριμένα η διάσπαση προσοχής και η υπερκινητικότητα σχετίζονται με υψηλά επίπεδα γονεϊκού στρες (Johnston & Mash, 2001· Kadesjo et al., 2002). Το υψηλό στρες που βιώνουν οι γονείς έχει επιπτώσεις στην κοινωνική τους ζωή, στα συναισθήματα τους για τη γονεϊκότητα και στην ανατροφή των παιδιών. Σε έρευνα των Doneberg και Baker (1993) σε παιδιά με και χωρίς προβλήματα εξωτερικευσης βρέθηκε πως οι γονείς των παιδιών με τις προβληματικές συμπεριφορές βίωναν τόσο υψηλό στρες όσο και των γονιών που έχουν παιδιά με αυτισμό.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μελέτη αντιλαμβάνεται κανείς πως τα ευρήματα αυτής συμφωνούν με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών που έχουν διεξαχθεί πάνω στα θέματα αυτά. Το στρες στο οικογενειακό πλαίσιο, ειδικά όταν είναι χρόνιο έχει αρνητικές συνέπειες στην ευημερία των γονιών, των παιδιών και στη μεταξύ τους σχέση (Abidin, 1990· Deater-Deckard, Scarr, 1996). Από παλιότερες

έρευνες μέχρι και αυτές που διεξάγονται στο παρόν φαίνεται πως οι αρνητικές και αυταρχικές γονεϊκές πρακτικές ανατροφής συνδέονται με υψηλότερο γονεϊκό στρες (Cmic & Greenberg, 1987) και με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών (Deater-Deckard, & Scarr, 1996· Jackson 2000· Xing Tan et al., 2012).

Όπως σε κάθε έρευνα έτσι και στην παρούσα υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί. Σημαντικό περιορισμό αποτελεί η πιθανότητα ύπαρξης και άλλων παραγόντων-μεταβλητών που μεσολαβούν ανάμεσα στο γονεϊκό στρες, στους τύπους γονέων και στα προβλήματα συμπεριφοράς που δεν μετρήθηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα.

Ένας άλλος περιορισμός είναι η φύση των αναλύσεων που είναι συσχετιστική και δεν μπορεί να ελεγχτεί η αιτιώδης σχέση εφόσον δεν γνωρίζουμε την κατεύθυνση της συσχέτισης. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν το στρες που βιώνουν οι γονείς και οι τρόποι ανατροφής που χρησιμοποιούν δημιουργούν προβλήματα στα παιδιά ή αν τα προβλήματα προκαλούν στρες στους γονείς και διαμορφώνουν το γονεϊκό τους στυλ. Σύμφωνα με την Baumrind (1980, 1991) η ιδιοσυγκρασία του παιδιού επηρεάζει τη διαμόρφωση του εκάστοτε γονικού τύπου, όμως, σύμφωνα με άλλες έρευνες και ο γονικός τύπος ασκεί σημαντική επίδραση στην προσωπικότητα του παιδιού (Cole & Cole, 1993).

Επίσης, κατά την εκτίμηση των συμπεριφορών των παιδιών καλό θα ήταν οι πληροφορίες να παρέχονται από πολλαπλές πηγές (γονείς, δασκάλους). Στην συγκεκριμένη έρευνα μόνοι οι εκπαιδευτικοί αξιολόγησαν την συμπεριφορά των παιδιών. Αν οι γονείς είχαν αξιολογήσει τις συμπεριφορές των παιδιών τους και όχι μόνο οι εκπαιδευτικοί ίσως τα αποτελέσματα να ήταν διαφορετικά. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί πως οι νηπιαγωγοί που αξιολόγησαν τις συμπεριφορές των παιδιών ήταν κυρίως μικρής ηλικίας, άρα με μικρή εμπειρία και γνώριζαν μικρό διάστημα τα παιδιά καθώς είχαν προσληφθεί στους παιδικούς σταθμούς μέσω 5μηνων συμβάσεων. Σύμφωνα με τον Herbet (1998) δάσκαλοι με ολιγόχρονη πείρα έχουν την τάση να θεωρούν τις ανεπιθύμητες ενέργειες των παιδιών σαν κάτι το πολύ πιο σοβαρό από όσο τις θεωρούν οι δάσκαλοι με πολλά χρόνια υπηρεσίας.

Περιορισμό, επίσης, αποτελούν και κάποια χαρακτηριστικά του δείγματός, όπως είναι το μέγεθος (σχετικά μικρό δείγμα) και οι ομοιογένεια του. Το δείγμα προήλθε μόνο από μια περιοχή και αφορούσε μόνο τα παιδιά προσχολικής ηλικίας που φοιτούσαν στους παιδικούς σταθμούς.

Αναφορικά με την ανίχνευση και την αξιολόγηση των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών στην συγκεκριμένη έρευνα έγινε μόνο μέσω της εμπειρικής προσέγγισης. Σκόπιμο θα ήταν να χρησιμοποιούνται και διαγνωστικά εργαλεία και από την κλινική προσέγγιση όπως το κατηγορικό σύστημα DSM. Τέλος, ως περιορισμός μπορεί να χαρακτηριστεί το γεγονός ότι δυο από τα τρία εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην συγκεκριμένη έρευνα δεν έχουν σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό.

Παρά τους περιορισμούς που προαναφερθήκαν η παρούσα εργασία μπορεί να συμβάλλει στον εμπλουτισμό της υπάρχουσας γνώσεις για θέματα γονεϊκότητας και συμπεριφορών παιδιών προσχολικής ηλικίας. Πιο Συγκεκριμένα, τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε προγράμματα εκπαίδευσης και συμβουλευτικής που απευθύνονται σε γονείς. Χρήσιμα θα ήταν επίσης σε σχολεία, σε κέντρα ψυχικής υγείας, στις σχολές γονέων και γενικότερα στους οργανισμούς αλλά και τους ειδικούς που ασχολούνται με την ανάπτυξη των παιδιών, την οικογένεια και την γονεϊκότητα. Θα μπορούσαν, επίσης, να χρησιμοποιηθούν σε προγράμματα πρόληψης της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών μέσω της ενδυνάμωσης του γονεϊκού ρόλου. Ο γονεϊκός τύπος και το γονεϊκό στρες θεωρούνται σημαντικοί γονεϊκοί παράγοντες στη διαδικασία ανάπτυξης των παιδιών. Οι έρευνες πάνω σε αυτές τις έννοιες μας παρέχουν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να προσδιοριστεί το πώς συμβάλει ο τρόπος ανατροφής του παιδιού αλλά και το στρες των γονιών στην ανάπτυξή του. Η κατανόηση της λειτουργίας αυτών των παραγόντων πέρα από την πρόληψη μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερο στοχευμένες θεραπευτικές παρεμβάσεις για τη στήριξη των οικογενειών και να διευκολύνει τη λειτουργικότητα της οικογένειας. Στόχος είναι να αναπτύσσονται πιο ολιστικές παραβάσεις γύρω από τα προβλήματα των παιδιών. Για να είναι οι παρεμβάσεις αυτές πιο αποτελεσματικές δεν πρέπει στοχεύουν μόνο στο παιδί αλλά και σε χαρακτηριστικά και συμπεριφορές των γονιών όπως οι τρόποι ανατροφής που χρησιμοποιούν και στο στρες που βιώνουν. Επικρατεί η άποψη πως οι επιτυχείς παρεμβάσεις για τα παιδιά εξαρτώνται λιγότερο από την εκάστοτε θεραπευτική προσέγγιση προς αυτά και περισσότερο από τις αλλαγές που υφίσταται το οικογενειακό πλαίσιο μέσα στο οποίο ανατρέφεται το παιδί (Shonkoff & Phillips, 2000).

Βιβλιογραφία

Abidin, R. (1990). Introduction to the special issue: The stresses of parenting. *Journal of Clinical Child Psychology, 19*, 298-301.

Achenbach, T.M. (1992). *Manual for the child behavior check-list/2-3 and profile*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.

Achenbach, T.M., & Rescorla, L.A. (2000). *Manual for the ASEBA preschool forms & profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.

Adamakos, H., Ryan, K., Ullman, D., Pascoe, J., Diaz, R., & Chessare, J. (1986). Maternal social support as a predictor of mother-child stress and stimulation. *Child Abuse & Neglect, 10*, 463-470.

Anthonya, L.G., Anthonya, B.J., Glanvillea, D.N., Naimanb, D.Q., Waandersa, C., Shaffera, S. (2005). The Relationships between parenting stress, parenting behaviour and preschoolers' social competence and behaviour problems in the classroom. *Infant and Child Development, 14*, 133-154.

Aunola, K., Nurmi, J.E., Onatsu-Arviolomni, T., & Pulkkinen, L. (1999). The role of parents' self-esteem, mastery-orientation and social background in their parenting styles. *Scandinavian Journal of Psychology, 40*, 307-317.

Aunos, M., Feldman M., & Goupil, G. (2008). Mothering with intellectual disabilities: relationship between social support, health and wellbeing, parenting and child behavior outcomes. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21*, 320-330.

Baker, B.L, McIntyre, L.L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock C., & Low C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behavior problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research, 47*, 217-230.

- Barkley, R.A. (1998). *Attention deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. New York: Guilford Press.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development, 37*, 887-907.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs, 75*, 43-88.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph, 4*, 1-103.
- Baumrind, D. (1983). Rejoinder to Lewis's reinterpretation of parental firm control effects: Are authoritative families really harmonious? *Psychological Bulletin, 94*, 132-142.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow* (pp. 349-378). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Baumrind, D. (1991). Parenting styles and adolescent development. In J. Brooks-Gunn, J., Lerner, R., & Peterson, A.C. (Eds.), *The encyclopedia of adolescence* (pp. 746-758). New York: Garland.
- Baumrind, D., & Black, A.E. (1967). Socialization practices associated with dimensions of competence in preschool boys and girls. *Child Development, 38*, 291-327.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83-96.
- Black, D.A., Heyman, R.E., & Smith Slep, A.M. (2001). Risk factors for child physical abuse. *Aggression and Violent Behavior, 6*, 121-188.

- Brophy, B. (March 6, 1989). It doesn't hurt to be alone. *U.S. News and World Report*, 106, 54-55.
- Campbell, S.B. (1995). Behaviour problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 115-119.
- Campbell, S.B. (2002). *Behavior problems in preschool children. Development and clinical issue* (2nd ed.). New York: Guilford.
- Campbell, S.B., Pierce, E.W., Moore, G., Marakovitz, S., & Newby, K. (1996). Boys' externalizing problems at elementary school: Pathways from early behavior problems, maternal control, and family stress. *Development and Psychopathology*, 8, 701-720.
- Campbell, S.B., Shaw, D. S., & Gilliom, M. (2000). Externalizing behavior problems: Toddlers and preschoolers at risk for later maladjustment. *Development and Psychopathology*, 12, 467-488.
- Casas, J.F., Weigel, S.M., Crick, N.R., Ostrov, J.M., Woods, K.E., Jansen Yeh, E.A., & Huddleston-Casas, C.A. (2006). Early parenting and children's relational and physical aggression in the preschool and home contexts. *Applied Developmental Psychology*, 27, 209-227.
- Chao, R.K. (2001). Extending research on the consequences of parenting style for Chinese Americans and European Americans. *Child Development*, 72, 1832-1843.
- Chen, X., Dong, Q., & Zhou, H. (1997). Authoritative and authoritarian parenting practices and social and school performance in Chinese Children. *International Journal of Behavioral Development*, 21, 855-873.
- Chung, K.M., Ebesutani, C., Bang, H.M., Kim J., Chorpita, B., Weisz, J., Suh, D. & Byun, H. (2012). Parenting stress and child behaviour problems among clinic-referred youth: Cross-cultural differences across the US and Korea. *Child Psychiatry Human Development*, 3, 460-468.

Cole, M., Cole, S. (2001). *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Τόμος Β. Αθήνα: Τυπωθήτο.

Cooper, C., McLanahan, S., Meadows, S., & Brooks-Gunn, J. (2009). Family structure transitions and maternal parenting stress. *Journal of Marriage and the Family*, 71, 558-574.

Crnic, K., & Greenberg, M. (1990). Minor parenting stresses with young children. *Child Development*, 61, 1628-1637.

Crnic, K., & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Practical issues in parenting* (2nd ed., pp. 243-267). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Crnic, K., Pedersen-Arbona, A. Baker, B. & Blacher, J. (2009). Mothers and fathers together: Contrasts in parenting across preschool to early school age in children with developmental delay. In L. Glidden & M. Seltzer (Eds.), *International Review of Research in Mental Retardation* (pp. 3-30). Oxford: Elsevier.

Cummings, E.M., Merrilees, C.E., & George, M.W. (2010). Fathers, marriages and families: Revisiting and updating the framework for fathering in family context. In M. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 154-176). Hoboken, NJ: Wiley.

Darling, N. (1999). *Parenting style and its correlates*. (ERIC Document Reproduction No. Edo-PS-99-3)

Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496.

Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychologist*, 5, 314-332.

Deater-Deckard, K., Smith, J., Ivy, L., & Petrill, S. A. (2005). Differential perceptions of and feelings about sibling children: Implications for research on parenting stress. *Infant and Child Development, 14*, 211-225.

Denham, S., & Grout, L. (1992). Mothers' emotional expressiveness and coping: Relations with preschoolers' social-emotional competence. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 118*, 73-101.

Doneberg, G., & Baker, B.L (1993). The impact of young children with externalizing behaviors on their families. *Journal of Abnormal Child Psychology, 21*, 179-198.

Douglas, J. (1988). Emotional and behaviour problems in young children. A multidisciplinary learning pack. Windsor: NFER-Nelson.

Dumas, J.E., Gibson, J.A., & Albin, J.B. (1989). Behavioral correlates of maternal depressive symptomatology in conduct-disordered children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 7*, 516-521.

Duncan, G., Brooks-Gunn, J., & Klebanov, P.K. (1994). Economic deprivation and early childhood development. *Child Development, 65*, 296-318.

Egger, H. L., & Angold, A. (2006). Common emotional and behavioral disorders in preschool children: Presentation, nosology, and epidemiology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 313-337.

Fendrich, M., Warner, V., & Weissman, M. (1990). Family risk factors, parental depression, and psychopathology in offspring. *Developmental Psychology, 26*, 40-50.

Fisher R. (1990). *Teaching Children to Think*. Cheltenham: Nelson Thornes

Fletcher, A.C., Walls, J.K., Cook, E.C., Madison, K.J., & Bridges, T.H. (2008). Parenting style as a moderator of associations between maternal disciplinary strategies and child well-being. *Journal of Family Issues, 29*, 1724-1744.

Fung, A.L.C., Gerstein, L.H., Chan, Y., & Hurley, E. (2013). Children's aggression, parenting styles, and distress for Hong Kong parents. *Journal of Family Violence*, 28, 515-521.

Garcia, M., Shaw, D.S., Winslow, E.B., & Yaggi, K. (2000). Destructive sibling conflict and the development of conduct problems in young boys. *Developmental Psychology*, 36, 44-53.

Gardner, F. & Shaw, D.S. (2008). Behavioral problems of infancy and preschool children (0–5). In M. Rutter, D. Bishop, D. Pine, S. Scott, J. Stevenson, E. Taylor, & A. Thapar. (Eds), *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry* (5th ed., pp. 882-893). Massachusetts, USA: Blackwell.

Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece: From collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 80-91.

Gottman, J. (2000). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών: ένας πρακτικός οδηγός για τους γονείς* (Χ. Ξενάκη, Μτφρ.) Αθήνα: Πεδίο

Grych, J.H. & Clark, R. (1999). Maternal employment and development of the father-infant relationship in the first year. *Development Psychology*, 35, 893-903.

Hart, C.H., DeWolf, M., Wozniak, P., & Burts, D.C. (1992). Linkages among preschoolers' playground behavior, outcome expectations, and parental disciplinary strategies. *Early Education and Development*, 3, 265-283.

Hawkins, W., & Duncan, D. (1985). Perpetrator and family characteristics related to child abuse and neglect: Comparison of substantiated and unsubstantiated reports. *Psychological Reports*, 56, 407-410.

Healey, D.M., Flory, J.D., Miller, C.J., & Halperin, J.M. (2011). Maternal positive parenting style is associated with better functioning in hyperactive/inattentive. *Preschool Children*, 20, 148-161.

Herbet, M. (1998). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*, Τόμος Α. (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, Επιμ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Hilliard, M.E., Monaghan, M., Cogen, F.R., & Streisand, R. (2011). Parent stress and child behaviour among young children with type 1 diabetes. *Child Care Health* 37, 224-232.

Holden, G.W., & Miller, P.C. (1999). Enduring and different: A meta-analysis of the similarity in parents' child rearing. *Psychological Bulletin*, 125, 223-254.

Jackson, A.P., & Huang, C.C. (2000). Parenting stress and behavior among single mothers of preschoolers: The mediating role of self-efficacy. *Journal of Social Service Research*, 26, 301-311.

Jambunathan, S. & Counselman, K.P. (2002). Parenting attitudes of Asian Indian mothers living in the United States and India. *Early child Development and Care*, 172, 657-662.

Javo, C., Ronning, J.A, Heyerdahl, S., & Rudmin, F.W. (2004). Parenting correlates of child behavior problems in a multiethnic community sample of preschool children in northern Norway European. *Child & Adolescent Psychiatry*, 13, 8-18.

Johnston, C., & Mash, E.J. (2001). Families of children with attention-deficit/hyperactivity disorder: Review and recommendations for the future research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4, 183-207.

Kadesjo, C., Stenlund, H., Wels, P., Gillberg, C., & Hagglo, F.B. (2002). Appraisals of stress in child-rearing in Swedish mothers pre-schoolers with ADHD. A questionnaire study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11, 185-195.

Kaufmann, D., Gesten, E., Santa-Lucia, R., C., Salcedo, O., Rendina-Gobioff, G., & Gadd, R. (2000). The relationship between parenting style and children's adjustment: The parents' perspective. *Journal of Child and Family Studies*, 9, 23-245.

Keenan, K., & Shaw, D.S. (1997). Developmental influences on young girls' behavioral and emotional problems. *Psychological Bulletin*, *121*, 95-113.

Keenan, K., Shaw, D., Walsh, B., Delliquadri, E., & Giovannelli, J. (1997). DSMR-III disorders in preschool children from low-income families. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *36*, 620-627.

Kelley, R.E. (1992). *The power of followership: How to create leaders people want to follow and followers who lead themselves*. New York: Currency Doubleday.

Kenny, D., Kashy, D., & Cook, W. (2006). *Dyadic data analysis*. New York: Guilford.

Koontz, K. (1989). Just me. *Health*, *21*, 38-39.

Lavee, Y., Sharlin, S., & Katz, R. (1996). The effect of parenting stress on marital quality: *An integrated mother-father model* *Journal of Family Issues*, *17*, 114-135.

Lee, M.Y., Chen, Y.C., Wang, H.S., & Chen, D.R. (2007). Parenting stress and related factors in parents of children with Tourette Syndrome. *Journal of Nursing Research*, *15*, 165-173.

Liu, M., & Guo, F. (2010). Parenting practices and their relevance to child behaviors in Canada and China. *Scandinavian Journal of Psychology* *51*, 109-114.

Maccoby, E.E., & Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P.H. Mussen (Ed.), *Handbook of Child Psychology* (pp. 1-101). New York: Wiley.

Margalit, M., & Kleitman T. (2006). Mothers' stress, resilience and early intervention. *European Journal of Special Needs Education*, *21*, 269-283.

Mash, E.J., & Johnston, C. (1983a). Parental perceptions of child behavior problems, parenting self-esteem, and mothers' reported stress in younger and older hyperactive and normal children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 51*, 68-99.

Mash, E.J., & Johnston, C. (1990). Determinants of parenting stress: Illustrations from families of hyperactive children and families of physically abused children. *Journal of Clinical Child Psychology, 19*, 313-338.

McLoyd, V. (1990). The impact of economic hardship on black families and children: Psychological distress, parenting and socioemotional development. *Child Development, 61*, 311-346.

Moffitt, T.E., (1993). Adolescent-limited and life-course persistent anti-social behavior: A developmental taxonomy. *Psychological review, 100*, 674-701.

Mouton, P.Y., & Tuma, J.M. (1988). Stress, locus of control, and role satisfaction in clinic and control mothers. *Journal of Clinical Child Psychology, 17*, 217-224.

Olsson, M.B., & Hwang, C.P. (2002). Sense of coherence in parents of children with different developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 46*, 548-559.

Osofsky, H.J. & Culp, R.E. (1989). Risk factors in the transition to fatherhood. In S. Cath, A. Gurwitt, L. Gunsberg (Eds), *Fathers and their families* (pp. 145-165). Hillsdale, NJ: The Analytic Press.

Ostberg, M., & Hagekull B. (2000). A structural modeling approach to the understanding of parenting stress. *Journal of Clinical Child Psychology, 29*, 615-625.

Papalia, D.E., Wendkos, S., & Duskin, R.D. (2006). *Human Development Study Guide* (8th ed.). McGraw-Hill College.

Park, H. & Walton-Moss, B. (2012). Parenting style, parenting stress, and children's health-related behaviors. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics, 33*, 495-503.

Park, H.S., & Bauer, S. (2002). Parenting practices, ethnicity, socioeconomic status and academic achievement in adolescents. *School Psychology International, 23*, 386-395.

Patterson, G. R. (1982). *A social learning approach: 3 Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia.

Pears, K.C., & Capaldi, D.M. (2001). Intergenerational transmission of abuse: A two generational prospective study of an at-risk sample. *Child Abuse & Neglect, 25*, 1439-1461.

Peitz, G., Kalicki, B., & Fthenakis, W.E. (1999) Adjustment to the Paternal Role after childbirth: Transition to Parenthood. *LBS-Family-Study* .

Querido, J.G., Warner, T.D., & Eyberg, S.M. (2002). Parenting styles and child behavior in African American families of preschool children. *Journal of clinical child Psychology, 31*, 272-277.

Richman, N., Stevenson, J. & Graham, P.J. (1982). *Pre-school to school*. London: Academic Press.

Robinson, C.C., Mandleco, B., Olsen, S.F., & Hart, C.H. (2001). The Parenting styles and dimensions questionnaire (PSDQ). In B.F. Perlmutter, J. Touliatos, & G.W. Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques* (pp. 319-321). Thousand Oaks: Sage.

Sameroff, A.J. & Chandler, M.J. (1975). Reproductive risk and the continuum of caretaking casualty. In F.D. Horowitz, E.M. Hetherington, S. Scarr-Salapatek, G.M. Siegel (Eds), *Review of Child Development Research* (pp. 187-244). Chicago: University of Chicago Press.

Sevinc, M., & Garip, E.S. (2010). A study of parent's child raising styles and marital harmony. *Procedia Social Behavioral Sciences*, 2, 1648-1653.

Shaw, D.S., Gilliom, M., Ingoldsby, E.M., & Nagin, D. (2003). Trajectories leading to school-age conduct problems. *Developmental Psychology*, 39, 189-200.

Shaw, D. S., Lacourse, E., & Nagin, D. S. (2005). Developmental trajectories of conduct problems and hyperactivity from ages 2 to 10. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 931-942.

Shaw, D.S., & Bell, R.Q. (1993). Developmental theories of parental contributors to stress. *Infant and Child Development*, 14, 211-225.

Shin, J., Nhan, N.V., Crittenden, K.S., Hong, H.T., Flory, M. & Ladinsky, J. (2006). Parenting stress of mothers and fathers of young children with cognitive delays in Vietnam. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 748-760.

Shonkoff, J., Phillips, D. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, DC: National Academy Press.

Solema, M.B., Christophersenb, K.A., & Martinussen, M. (2011). Predicting parenting stress: Children's behavioural problems and parents' coping. *Infant and Child Development*, 20, 162-180.

Sorkhabi, N. (2005). Applicability of Baumrind's parent typology to collective cultures: Analysis of cultural explanations of parent socialization effects. *International Journal of Behavioral Development*, 29, 552-563.

Spera, C. (2005). A review of the relationship among parenting practices, parenting styles, and adolescent school achievement. *Educational Psychology Review*, 17, 125-146.

Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In S. Feldman & G. Elliot (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent* (pp. 255-276). Cambridge MA: Harvard University Press.

Steinberg, L., Mounts, N.S., Lamborn, S.D., & Dornbusch, S.M. (1991). Authoritative parenting and adolescent adjustment across varied ecological niches. *Journal of Research on Adolescence, 1*, 19-36.

Stormshak, E.A., Bierman, K.L., McMahon, R.J., Lengua, L.J. (2000). Parenting practices and child disruptive behavior problems in early elementary school. *Journal of Clinical Child Psychology, 29*, 17-29.

Telleen, S., Herzog, A., & Kibane, T.L. (1989). Impact of a family support program on mothers' social support and parenting stress. *American Journal of Orthopsychiatry 59*, 410-419.

Teti, D.M., & Gelfand, D.M. (1991). Behavioral competence among mothers of infants in the first year: The mediational role of maternal self-efficacy. *Child Development, 62*, 918-929.

Tremblay, R.E. (2000). The development of aggressive behavior during childhood: What have we learned in the past? *International Journal of Behavioral Development, 24*, 129-141.

Triandis, H.C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview

Vakalios, A. (1997). The problem of intercultural education in western Thrace. Athens, Greece. Gutenberg

Votruba-Drzal, E., Coley, R.L., & Chase-Lansdale, P.L. (2004). Child care and low-income children's development: direct and moderated effects. *Child Development, 75*, 296-312.

Webster-Stratton, C. (1988). Mothers' and fathers' perceptions of child deviance. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56*, 909-915.

Webster-Stratton, C. (1989). *Dyadic parent-child interaction coding system-revised*. Seattle: University of Washington.

Weiten, W. (1998). Personality: Theory, research, and assessment. In *Psychology: Themes and variations* (pp.472-515). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Wilson, S.B. & Durbin, C.E. (2010). Effects of paternal depression on fathers' parenting behaviors: A Meta-analytic review. *Clinical Psychology Review, 30*, 167-180.

Woolfson, L., & Grant, E. (2006). Authoritative parenting and parental stress in parents of pre-school and older children with developmental disabilities. *Child: Care, Health & Development, 32*, 177-184.

Xing Tan, T., Camras, L.A., Deng, H., Zhang, M., & Lu, Z. (2012). Family stress, parenting styles, and behavioral adjustment in preschool-age adopted Chinese girls. *Early Childhood Research Quarterly, 27*, 128-136.

Zuravin, S.J., & DiBlasio, F.A. (1992). Child-neglecting adolescent mothers: How do they differ from their nonmaltreating counterparts? *Journal of Interpersonal Violence, 7*, 471-489.

Αντωνοπούλου Α. και Τσίτσας Γ. (2011). Η διερεύνηση της γονεϊκής τυπολογίας της ελληνίδας μητέρας: Στάθμιση του ερωτηματολογίου Parenting styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). *Επιστήμες Αγωγής, 51-60*

Καλαντζή – Αζίζι, Α. (1985). *Εφαρμοσμένη κλινική ψυχολογία στο χώρο του σχολείου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κολιάδης, Ε.Α. (2010). *Συμπεριφορά στο σχολείο, Αξιοποιούμε δυνατότητες αντιμετωπίζουμε προβλήματα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Παυλόπουλος, Β., Γ. (2008). Οι άρρητες θεωρίες των γονέων για την προσωπικότητα των παιδιών: Κοινωνικό - πολιτισμική προσέγγιση. Στο Α., Β. Ρήγα (Επίμ.), *Το κομμάτι της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της ταυτότητα σήμερα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Α. (2009) . Τυπολογία του Έλληνα πατέρα με βάση τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών του: Προσαρμογή και στάθμιση του ερωτηματολογίου: Parenting styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). *Επιστήμες Αγωγής*, 4, 8-23.

Παράρτημα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Συμβουλευτική στην Ειδική Αγωγή, την Εκπαίδευση και την Υγεία»

Αγαπητοί γονείς,

Ονομάζομαι Στεργιανή Δεληλίγκα είμαι Ψυχολόγος και Μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο τελευταίο εξάμηνο σπουδών στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου του Βόλου με τίτλο «Συμβουλευτική στην Ειδική Αγωγή, την Εκπαίδευση και την Υγεία»

Τα ερωτηματολόγια που ακολουθούν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για την διεξαγωγή έρευνας στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι να διερευνηθεί η σχέση γονέα παιδιού. Στην έρευνα θα συμμετέχουν γονείς και εκπαιδευτικοί παιδιών προσχολικής ηλικίας. Γι αυτό το λόγο η συμμετοχή όλων σας θα είναι πολύτιμη.

Τα ερωτηματολόγια συμπληρώνονται και από τους **δύο γονείς**, τόσο από τη μητέρα, όσο και από τον πατέρα. Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική και θα διασφαλιστεί πλήρως η ανωνυμία σας.

Λάβετε υπόψη σας πως δεν υπάρχουν σωστές και λανθασμένες απαντήσεις. Είναι σημαντικό να απαντήσετε σε **όλες** τις ερωτήσεις και να σημειώστε αυτό που σας εκφράζει αυθόρμητα, χωρίς κανένα δισταγμό. Τέλος τοποθετήστε τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια στους φακέλους και σφραγίστε τους πριν τα επιστρέψετε.

Ευχαριστώ προκαταβολικά για τη συμβολή σας στην έρευνα.

Στεργιανή Δεληλίγκα
Ψυχολόγος
Email: stergianidel@yahoo.gr

1. Φύλο

Άνδρας.....
Γυναίκα.....

2. Ηλικία

Έως 30.....
31 - 40.....
41 - 51.....
51 και άνω....

3. Οικογενειακή κατάσταση

Άγαμος/η – Μονογονεϊκή οικογένεια.....
Έγγαμος/η.....
Διαζευγμένος/η.....
Χήρος/α.....

4. Εκπαίδευση

Δημοτικό.....
Γυμνάσιο.....
Λύκειο.....
Ανώτ. Σχολή....
Τ.Ε.Ι/ Α.Ε.Ι.....

5. Ετήσιο οικογενειακό εισόδημα

Κάτω από 10.000.....
10.000 – 15.000.....
15.000 – 20.000.....
20.000 – 25.000.....
Πάνω από 25.000....

6. Επαγγελματική κατάσταση

Εργαζόμενο/η.....
Άνεργος/η.....

7. Πόσα παιδιά έχετε; .....

8. Ποια η σειρά γέννησης του παιδιού που συνόδευε το ερωτηματολόγιο; .....

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ 1^ο

Παρακαλώ κυκλώστε σε κάθε πρόταση έναν από τους τέσσερις αριθμούς λαμβάνοντας υπόψη την αντιστοιχία και έχοντας στο μυαλό σας **το παιδί** που συνόδευε το ερωτηματολόγιο.

		Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Πολύ Συχνά	Πάντα
1	Κατανοώ τα συναισθήματά του παιδιού μου.	1	2	3	4	5
2	Χρησιμοποιώ την τιμωρία ως μέσο πειθαρχίας.	1	2	3	4	5
3	Λαμβάνω υπόψη μου τι θέλει το παιδί μου πριν του ζητήσω να κάνει κάτι.	1	2	3	4	5
4	Όταν το παιδί μου ζητάει να μάθει το λόγο για τον οποίο πρέπει να υπακούει σε κάτι, του απαντώ ως εξής: «Γιατί είμαι ο πατέρας/ μητέρα σου και σου το ζητάω».	1	2	3	4	5
5	Λέω στο παιδί μου πως νιώθω, όταν συμπεριφέρεται καλά ή όταν συμπεριφέρεται άσχημα.	1	2	3	4	5
6	Μαλώνω το παιδί μου όταν δεν είναι υπάκουο.	1	2	3	4	5
7	Παροτρύνω το παιδί μου να συζητάει μαζί μου τα προβλήματά του.	1	2	3	4	5
8	Πιστεύω ότι είναι δύσκολο να μάθω στο παιδί μου να πειθαρχεί.	1	2	3	4	5
9	Ζητώ από το παιδί μου να εκφράζει τη γνώμη του ακόμα και όταν διαφωνώ μαζί του.	1	2	3	4	5
10	Το τιμωρώ απαγορεύοντάς του να κάνει κάτι που του αρέσει, χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	1	2	3	4	5
11	Λέω στο παιδί μου πόσο σημαντικό είναι να ακολουθεί τους κανόνες της οικογένειας.	1	2	3	4	5
12	Δείχνω στο παιδί μου κατανόηση όταν είναι αναστατωμένο.	1	2	3	4	5
13	Το μαλώνω και του φωνάζω όταν φέρεται άσχημα.	1	2	3	4	5
14	Το επαινώ όταν είναι καλό και υπάκουο παιδί.	1	2	3	4	5

15	Υπακούω στις επιθυμίες του παιδιού μου όταν επιμένει έντονα σε αυτές.	1	2	3	4	5
16	Ξεσπάω το θυμό μου πάνω του.	1	2	3	4	5
17	Περισσότερο απειλώ με τιμωρία το παιδί μου, παρά το τιμωρώ.	1	2	3	4	5
18	Λαμβάνω υπόψη μου τις επιθυμίες του παιδιού μου όταν κάνω οικογενειακά σχέδια.	1	2	3	4	5
19	Δέρνω το παιδί μου όταν δεν υπακούει.	1	2	3	4	5
20	Λέω στο παιδί μου με ποιο τρόπο θα το τιμωρήσω αλλά δεν εφαρμόζω την τιμωρία.	1	2	3	4	5
21	Ζητάω τη γνώμη του για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να λειτουργεί η οικογένεια.	1	2	3	4	5
22	Επιτρέπω στο παιδί μου να πει τη γνώμη του για τους κανόνες που υπάρχουν στην οικογένεια.	1	2	3	4	5
23	Του κάνω συστάσεις για να βελτιωθεί η συμπεριφορά του.	1	2	3	4	5
24	Κακομαθαίνω το παιδί μου.	1	2	3	4	5
25	Του εξηγώ τους λόγους για τους οποίους πρέπει να τηρούνται οι κανόνες τις οικογένειας.	1	2	3	4	5
26	Χρησιμοποιώ απειλές για να το τιμωρήσω χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	1	2	3	4	5
27	Δείχνω στο παιδί μου τρυφερότητα.	1	2	3	4	5
28	Τιμωρώ το παιδί μου στέλνοντας το στο δωμάτιό του χωρίς να του δίνω εξηγήσεις.	1	2	3	4	5
29	Το βοηθώ να καταλάβει τις συνέπειες μιας κακής πράξης του μέσα από διάλογο και συζήτηση.	1	2	3	4	5
30	Μαλώνω το παιδί μου όταν με απογοητεύει με τη συμπεριφορά του.	1	2	3	4	5
31	Συζητώ με το παιδί μου για τις συνέπειες των πράξεών του.	1	2	3	4	5
32	Χαστουκίζω το παιδί μου όταν δεν συμπεριφέρεται σωστά.	1	2	3	4	5

Ερωτηματολόγιο 2^ο

Παρακαλώ διαβάστε προσεκτικά τις παρακάτω ερωτήσεις και απαντήστε αυθόρμητα έχοντας πάντα στο μυαλό σας **το παιδί** που συνόδευε το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο. Δεν υπάρχουν σωστές και λανθασμένες απαντήσεις, κυκλώστε απλά τις απαντήσεις που εκφράζουν την γνώμη σας.

Για τις παρακάτω ερωτήσεις επιλέξτε από τις απαντήσεις 1 έως 5.

57. Όταν σκέφτομαι τον εαυτό μου ως γονιό πιστεύω:

1. Μπορώ να αντιμετωπίσω οτιδήποτε προκύψει.
2. Μπορώ να αντιμετωπίσω αρκετά καλά τα περισσότερα ζητήματα.
3. Μερικές φορές έχω αμφιβολίες αλλά πιστεύω ότι αντιμετωπίζω τα περισσότερα θέματα χωρίς προβλήματα.
4. Έχω κάποιες αμφιβολίες για την ικανότητά μου να αντιμετωπίσω τα πράγματα.
5. Δε νομίζω ότι αντιμετωπίζω τα πράγματα σωστά.

58. Νιώθω ότι είμαι:

1. Πολύ καλός γονιός.
2. Καλύτερος από τον μέσο γονιό.
3. Ένας μέσος γονιός.
4. Ένας γονιός με προβλήματα.
5. Όχι πολύ καλός γονιός.

59. Ποιο είναι ανώτερο επίπεδο σπουδών που ολοκληρώσατε;

Μητέρα

1. Γυμνάσιο
2. Λύκειο
3. ΙΕΚ
4. Πανεπιστήμιο
5. Επαγγελματική σχολή

60. Πατέρας

1. Γυμνάσιο
2. Λύκειο
3. ΙΕΚ
4. Πανεπιστήμιο
5. Επαγγελματική σχολή

61. Πόσο εύκολο είναι να καταλάβετε τι θέλει ή χρειάζεται το παιδί σας;

1. Πολύ εύκολο
2. Εύκολο
3. Κάπως δύσκολο
4. Πολύ δύσκολο
5. Συνήθως δεν μπορώ να καταλάβω το πρόβλημα.

	Συμφωνώ Απόλυτα	Συμφωνώ	Δεν είμαι Σίγουρος/η	Διαφωνώ	Διαφωνώ Απόλυτα
28. Όταν επέστρεψα σπίτι από το μαιευτήριο με το μωρό, είχα αμφιβολίες για την ικανότητά μου να είμαι καλός γονιός.	1	2	3	4	5
29. Το να είσαι γονιός είναι δυσκολότερο από ό, τι πίστευα.	1	2	3	4	5
30. Νιώθω ικανός/ή να φροντίζω το παιδί μου.	1	2	3	4	5
51. Δεν μπορώ να πάρω αποφάσεις χωρίς βοήθεια.	1	2	3	4	5
52. Μεγαλώνοντας τα παιδιά μου αντιμετώπισα περισσότερα προβλήματα από όσα περίμενα.	1	2	3	4	5
53. Απολαμβάνω το να είμαι γονιός.	1	2	3	4	5
54. Νιώθω ότι τις περισσότερες φορές μπορώ να πείσω τα παιδιά μου να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι.	1	2	3	4	5
55. Αφότου επέστρεψα σπίτι από το μαιευτήριο με το τελευταίο παιδί μου, δεν νιώθω πως μπορώ να το φροντίσω τόσο καλά, όσο νόμιζα πως θα μπορούσα. Χρειάζομαι βοήθεια.	1	2	3	4	5
56. Έχω συχνά την αίσθηση πως δεν μπορώ να χειριστώ τα πράγματα πολύ καλά.	1	2	3	4	5
62. Οι γονείς χρειάζονται χρόνο για να αναπτύξουν θερμά αισθήματα για τα παιδιά τους.	1	2	3	4	5

63. Με ενοχλεί που δεν έχω αναπτύξει θερμότερα αισθήματα για το παιδί μου.	1	2	3	4	5
64. Μερικές φορές το παιδί μου κάνει πράγματα που με ενοχλούν.	1	2	3	4	5
65. Όταν ήμουν νέος/νέα δεν ένιωθα άνετα να κρατάω ή να φροντίζω παιδιά.	1	2	3	4	5
66. Το παιδί μου ξέρει ότι είμαι γονιός του και με θέλει περισσότερο από άλλα άτομα	1	2	3	4	5
67. Πιστεύω ότι έχω πολλά παιδιά	1	2	3	4	5
68. Αφιερώνω τον περισσότερο χρόνο μου στο να κάνω πράγματα για τα παιδιά μου	1	2	3	4	5
69. Για να ικανοποιήσω τις ανάγκες των παιδιών μου αφήνω μεγαλύτερο κομμάτι της δικής μου ζωής από ότι περίμενα.	1	2	3	4	5
70. Νιώθω εγκλωβισμένος/-η στις ευθύνες μου ως γονιός.	1	2	3	4	5
71. Νιώθω συχνά πως οι ανάγκες του παιδιού μου ελέγχουν τη ζωή μου.	1	2	3	4	5
72. Από τότε που απέκτησα αυτό το παιδί δεν έχω την ικανότητα να κάνω νέα και διαφορετικά πράγματα.	1	2	3	4	5
73. Από τότε που απέκτησα παιδί νιώθω πως σχεδόν ποτέ δεν μπορώ να κάνω πράγματα που μου αρέσει να κάνω.	1	2	3	4	5
74. Είναι δύσκολο να βρω ένα χώρο στο σπίτι μας όπου μπορώ να είμαι μόνος/-η μου.	1	2	3	4	5
75. Όταν σκέφτομαι τι γονιός	1	2	3	4	5

είμαι, νιώθω συχνά ένοχα ή άσχημα για τον εαυτό μου.					
76. Είμαι δυστυχισμένος/-η με τα τελευταία ρούχα που αγόρασα για τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5
77. Όταν το παιδί μου φέρεται άσχημα ή κάνει πολλή φασαρία, νιώθω υπεύθυνος σαν να μην έκανα κάτι σωστά.	1	2	3	4	5
78. Κάθε φορά που το παιδί μου κάνει κάτι κακό νιώθω πως είναι δικό μου λάθος.	1	2	3	4	5
79. Συχνά νιώθω ενοχές για το πώς αισθάνομαι απέναντι στο παιδί μου.	1	2	3	4	5
80. Υπάρχουν αρκετά πράγματα στη ζωή μου που με ενοχλούν.	1	2	3	4	5
81. Ένιωσα περισσότερη θλίψη και μελαγχολία, από ό, τι περίμενα, επιστρέφοντας από το μαιευτήριο με το μωρό.	1	2	3	4	5
82. Νιώθω ενοχές όταν εκνευρίζομαι με το παιδί μου και αυτό με ενοχλεί.	1	2	3	4	5
83. Ένα μήνα μετά την επιστροφή στο σπίτι από το μαιευτήριο με το μωρό, παρατήρησα ότι ένιωθα περισσότερη θλίψη και μελαγχολία, από ό, τι περίμενα.	1	2	3	4	5
84. Αφότου απέκτησα το παιδί, ο/η σύζυγός μου (ή ο/η σύντροφός μου) δεν μου έδωσε τόση βοήθεια και υποστήριξη όση περίμενα.	1	2	3	4	5
85. Η απόκτηση του παιδιού προκάλεσε περισσότερα προβλήματα στη σχέση μου με το/τη σύζυγό μου (ή το/τη σύντροφό μου) από ό, τι περίμενα.	1	2	3	4	5

86. Αφότου απέκτησα το παιδί, ο/η σύζυγός μου (ή ο/η σύντροφός μου) και εγώ δεν κάνουμε τόσα πράγματα μαζί όπως πριν.	1	2	3	4	5
87. Αφότου απέκτησα το παιδί, ο/η σύζυγός μου (ή ο/η σύντροφός μου) και εγώ δεν περνάμε τόσο χρόνο μαζί ως οικογένεια όσο περίμενα.	1	2	3	4	5
88. Αφότου απέκτησα το τελευταίο παιδί, έχω λιγότερο ενδιαφέρον για σεξ.	1	2	3	4	5
89. Με τη γέννηση ενός παιδιού αυξάνονται τα προβλήματα με τα πεθερικά και με τους συγγενείς.	1	2	3	4	5
90. Έχοντας παιδιά έχουμε περισσότερα έξοδα από ό, τι περίμενα.	1	2	3	4	5
91. Νιώθω μόνος/-η και χωρίς φίλους.	1	2	3	4	5
92. Όταν πάω σε μια γιορτή, συνήθως περιμένω πως δεν θα διασκεδάσω.	1	2	3	4	5
93. Δεν με ενδιαφέρουν οι άλλοι άνθρωποι όπως πριν.	1	2	3	4	5
94. Συχνά έχω την αίσθηση ότι άλλα άτομα στην ηλικία μου δεν απολαμβάνουν ιδιαίτερα την παρέα μου.	1	2	3	4	5
95. Όταν αντιμετωπίζω ένα πρόβλημα ανατροφής των παιδιών μου, έχω πολλούς ανθρώπους που μπορώ να ζητήσω βοήθεια ή συμβουλές.	1	2	3	4	5
96. Αφότου απέκτησα παιδιά, έχω πολύ λιγότερες ευκαιρίες να δω τους φίλους μου και να κάνω νέους φίλους.	1	2	3	4	5
97. Τους τελευταίους 6 μήνες	1	2	3	4	5

αρρώσταινα συχνότερα και είχα περισσότερους πόνους και ενοχλήσεις από ό, τι συνήθως.					
98. Σωματικά νιώθω καλά τον περισσότερο καιρό.	1	2	3	4	5
99. Η απόκτηση του παιδιού έφερε αλλαγές στον τρόπο που κοιμάμαι.	1	2	3	4	5
100. Δεν απολαμβάνω πράγματα όπως παλιά.	1	2	3	4	5

Για τη φράση 101 επιλέξτε από τις επιλογές 1 έως 4.

101. Από τότε που απέκτησα το παιδί μου:

1. Είμαι πολύ άρρωστος/-η
2. Δε νιώθω το ίδιο καλά με πριν
3. Δεν παρατήρησα κάποια αλλαγή στην υγεία μου
4. Είμαι πιο υγιής

Για τις φράσεις 102 μέχρι 120 επιλέξτε από τις επιλογές Ν για Ναι και Ο για Όχι.

Στους τελευταίους 12 μήνες συνέβη κάποιο από τα ακόλουθα γεγονότα στην οικογένειά σας;

102. Διαζύγιο	N	O
103. Σύμφωνο συμβίωσης	N	O
104. Γάμος	N	O
105. Χωρισμός	N	O
106. Εγκυμοσύνη	N	O
107. Κάποιος συγγενής μετακόμισε στο σπίτι	N	O
108. αύξηση του εισοδήματος (20% ή περισσότερο)	N	O
109. Αύξηση χρέους	N	O
110. Μετακόμιση σε άλλη περιοχή	N	O
111. Προαγωγή στη δουλειά	N	O
112. Μείωση του εισοδήματος	N	O
113. Πρόβλημα αλκοολισμού ή ναρκωτικών	N	O
114. Θάνατος στενού οικογενειακού φίλου	N	O
115. Ξεκίνημα νέας εργασίας	N	O
116. Ξεκίνημα σε νέο σχολείο	N	O
117. Προβλήματα με προϊστάμενους στη δουλειά	N	O
118. Προβλήματα με δασκάλους στο σχολείο	N	O
119. Νομικά προβλήματα	N	O
120. Θάνατος μέλους της οικογένειας.	N	O

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ 3^ο

Όνομα Παιδιού

Αγόρι: ..... Κορίτσι: .....
Ηλικία του Παιδιού: .....
Τάξη: .....

Νηπιαγωγείο:

Ημερομηνία που ήρθε το παιδί για πρώτη φορά στο νηπιαγωγείο: .....
Πόσο καιρό γνωρίζετε το παιδί; .....

Παρακαλώ συμπληρώστε τον κατάλογο ελέγχου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΛΕΓΧΟΥ

Παρακάτω βρίσκεται μια σειρά από περιγραφές διαφόρων μορφών συμπεριφοράς που εκδηλώνονται συχνά στην προσχολική ηλικία. Για κάθε περιγραφή τσεκάρετε τη συμπεριφορά που ταιριάζει περισσότερο στο παιδί αυτήν την στιγμή. Εάν έχετε αμφιβολίες επιλέξτε την αμέσως επόμενη συμπεριφορά που παρουσιάζει το παιδί συχνότερα.

1. A) Είναι υπερβολικά δραστήριο, σπάνια κάθεται ήσυχα ακόμα και για να γευματίσει ή άλλες φορές στριφογυρίζει ασταμάτητα. B) Είναι πολύ δραστήριο, δεν κάθεται πάντοτε ήσυχα όταν χρειάζεται. Γ) Δεν είναι ιδιαίτερα δραστήριο, μάλλον τείνει προς την αδράνεια.
2. A) Φαίνεται ότι τα άλλα παιδιά το συμπαθούν. B) Μερικά παιδιά δεν το συμπαθούν. Γ) Τα περισσότερα παιδιά δεν το συμπαθούν.
3. A) Βρέχεται σπάνια ή σχεδόν ποτέ. (λιγότερο από μια φορά την εβδομάδα). B) Βρέχεται μια ή δύο φορές την εβδομάδα. Γ) Βρέχεται τρεις ή και περισσότερες φορές την εβδομάδα.
4. A) Αυτοεξυπηρετείται, ποτέ δεν λερώνεται. B) Πότε πότε λερώνεται, μια ή δύο φορές την εβδομάδα. Γ) Λερώνει τα ρούχα του τρεις ή και περισσότερες φορές την εβδομάδα.
5. A) Σπάνια κρατάει συγκεντρωμένη την προσοχή του για περισσότερο από μερικά λεπτά σε οποιοδήποτε επιτραπέζιο παιχνίδι. B) Μερικές φορές δυσκολεύεται να κρατήσει συγκεντρωμένη την προσοχή του για πολλή ώρα στο επιτραπέζιο παιχνίδι. Γ) Κρατάει εύκολα την προσοχή του συγκεντρωμένη, συνήθως ασχολείται με το επιτραπέζιο παιχνίδι για 10 ή και περισσότερα λεπτά.
6. A) Είναι δύσκολο να το ελέγξεις και να το ηρεμήσεις, δημιουργεί σχεδόν κάθε μέρα προβλήματα. B) Μερικές φορές είναι προκλητικό, ανυπάκουο, διακόπτει τις ομαδικές δραστηριότητες

και είναι δύσκολο να το ελέγξεις. Γ) Είναι εύκολο να το ελέγξεις και να το ηρεμήσεις.		
7. Α) Σπάνια αποζητά την προσοχή των άλλων. Β) Μερικές φορές αποζητά την προσοχή των άλλων αλλά μπορεί και να εργαστεί ή να παίξει μόνο του. Γ) Συχνά αποζητά την προσοχή των άλλων (π.χ. ζητά βοήθεια, ακολουθεί συνεχώς τον/την νηπιαγωγό).		
Αν το παιδί δεν μιλάει ακόμη ή δεν έχει ευχέρεια στην Ελληνική γλώσσα αλλά η μητρική του γλώσσα είναι κάποια άλλη, παραλείψτε τις ερωτήσεις 8 και 9.		
8. Α) Τραυλίζει, ψευδίζει ή έχει φτωχή άρθρωση. Β) Μερικές φορές δεν μιλάει καθαρά. Γ) Έχει καθαρό λόγο, είναι εύκολο να καταλάβεις τι λέει.		
9.	Νηπιαγωγό	Νήπια
Α) Μιλάει με άνεση σε:	☐	☐
Β) Δείχνει κάποια απροθυμία να μιλήσει σε:	☐	☐
Γ) Δεν μιλάει καθόλου σε:	☐	☐
10.	Νηπιαγωγό	Νήπια
Α) Δεν έχει ξαφνικά ξεσπάσματα σε:	☐	☐
Β) Μερικές φορές έχει ξαφνικά ξεσπάσματα (που διαρκούν συνήθως λίγα λεπτά) σε:	☐	☐
Γ) Έχει συχνά (τουλάχιστον κάθε μέρα) ή μεγάλης διάρκειας ξεσπάσματα που εκδηλώνονται με φωνές και κλοτσιές.	☐	☐
11. Α) Συχνά παίζει με άλλα παιδιά ή τα πλησιάζει, είναι πολύ κοινωνικό. Β) Δεν είναι πρόθυμο να παίζει με άλλα παιδιά αλλά τελικά συμμετέχει κι αφομοιώνεται στην παρέα. Γ) Σπάνια ή και ποτέ δεν παίζει με άλλα παιδιά, σχεδόν αγνοεί την ύπαρξή τους.		
12. Α) Παραπονιέται ή κλαψουρίζει πάρα πολύ στον/στην νηπιαγωγό. Β) Μερικές φορές παραπονιέται ή κλαψουρίζει αλλά όχι καθημερινά. Γ) Σπάνια ή και ποτέ δεν παραπονιέται.		
13. Α) Είναι πολύ ευαίσθητο αναστατώνεται εύκολα από ασήμαντα πράγματα (πχ. επειδή έπεσε, λέρωσε τα χέρια του). Β) Μερικές φορές αναστατώνεται από ασήμαντα πράγματα. Γ) Δεν είναι πολύ ευαίσθητο, δεν αναστατώνεται εύκολα.		
14. Α) Σπάνια μαλώνει με άλλα παιδιά. Β) Μερικές φορές μαλώνει ή χτυπάει άλλα παιδιά. Γ) Συχνά (τουλάχιστον καθημερινά) χωρίς να το προκαλέσουν μαλώνει, χτυπάει, κλοτσάει ή δαγκώνει τα άλλα παιδιά.		
15. Α) Τον περισσότερο χρόνο του στο νηπιαγωγείο τον περνάει τριγυρίζοντας άσκοπα στο χώρο Β) Μερικές φορές τριγυρίζει άσκοπα στο χώρο του νηπιαγωγείου Γ) Συνήθως είναι απασχολημένο, σπάνια τριγυρίζει άσκοπα στο χώρο του νηπιαγωγείου		
16. Α) Συχνά παρεμβαίνει στην εργασία ή στο παιχνίδι των άλλων παιδιών (π.χ. παρεμβαίνει σε ένα ομαδικό παιχνίδι, προσπαθεί να επιβληθεί). Β) Μερικές φορές παρεμβαίνει στην εργασία ή και στο παιχνίδι άλλων παιδιών. Γ) Σπάνια ή και ποτέ δεν παρεμβαίνει στο παιχνίδι άλλων παιδιών.		
17. Α) Σπάνια κλαίει ή δείχνει δυστυχισμένο εκτός από κάποιες συγκεκριμένες και σύντομες		

<p>περιόδους (π.χ. όταν είναι κουρασμένο, πεινασμένο, αδιάθετο).</p> <p>B) Μερικές φορές δείχνει δυστυχισμένο.</p> <p>Γ) Τις περισσότερες μέρες δείχνει δυστυχισμένο.</p>
<p>18. A) Συχνά κοροϊδεύει, πειράζει ή και είναι μοχθηρό απέναντι στα άλλα παιδιά.</p> <p>B) Μερικές φορές είναι μοχθηρό ή πειραχτήρι.</p> <p>Γ) Σπάνια ή και ποτέ δεν πειράζει τα άλλα παιδιά.</p>
<p>19. A) Είναι πολύ απόμακρο συναισθηματικά από τον/την νηπιαγωγό.</p> <p>B) Είναι κάπως απόμακρο συναισθηματικά από τον/την νηπιαγωγό ή ανταποκρίνεται συναισθηματικά μόνο σε αυτόν/αυτήν.</p> <p>Γ) Ανταποκρίνεται συναισθηματικά σε όλους μέσα στο νηπιαγωγείο.</p>
<p>20. A) Σπάνια καταστρέφει παιχνίδια ή άλλο εξοπλισμό.</p> <p>B) Μερικές φορές καταστρέφει πράγματα εσκεμμένα.</p> <p>Γ) Πολύ συχνά καταστρέφει πράγματα εσκεμμένα.</p>
<p>21. A) Φοβάται πολύ, έχει συχνές αντιδράσεις φόβου.</p> <p>B) Φοβάται αρκετά, παρουσιάζει ήπιες και συγκεκριμένες φοβίες.</p> <p>Γ) Σπάνια φοβάται.</p>
<p>22. Βαθμολογήστε κάθε συνήθεια ως εξής:</p> <p>0 Δεν συμβαίνει ποτέ</p> <p>1 Συμβαίνει περιστασιακά και για σύντομο χρονικό διάστημα</p> <p>2 Συμβαίνει συχνά ή για μεγάλο χρονικό διάστημα.</p> <p>A) Κουνιέται .....</p> <p>B) Πιπιλίζει τον αντίχειρα .....</p> <p>Γ) Έχει στο στόμα το μπιμπερό του .....</p> <p>Δ) Πιπιλίζει την πιπίλα του .....</p> <p>E) Αυνανίζεται .....</p> <p>ΣΤ) Τραβάει τα μαλλιά του .....</p> <p>Z) Χτυπάει το κεφάλι του .....</p> <p>H) Άλλες συνήθειες .....</p>